

สตรีวิถีพุทธ

WOMAN ON BUDDHIST WAY

มนตรี วิวัฒน์สุข

สตรีวิถีพุทธ

WOMAN ON BUDDHIST WAY

ดาวน์โหลดหนังสือได้ที่ลิงก์ หรือ สแกนคิวอาร์โค้ด
<https://anyflip.com/homepage/wbqna>

มนตรี วิวัฒน์สุข

สตรีวิถีพุทธ

WOMAN ON BUDDHIST WAY

หนังสือเล่มนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากงบประมาณเงินรายได้ 2561 ครั้งที่ 3
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

มนตรี วิวัฒน์สุข

สตรีวิถีพุทธ.-- ชลบุรี : ร้านต้นบุญการพิมพ์, 2564

180 หน้า.

1. สตรีในพุทธศาสนา. I. ชื่อเรื่อง.

294.30924

ISBN 978-616-582-647-1

พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2564 จำนวน 50 เล่ม

ผู้เขียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มนตรี วิวัฒน์สุข
สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบูรพา

ลิขสิทธิ์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

จัดทำโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มนตรี วิวัฒน์สุข

พิมพ์ที่ ร้านต้นบุญการพิมพ์
418 ถนนสุขุมวิท ตำบลแสนสุข อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี 20130

คำนำ

หนังสือเล่มนี้เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อปี 2561 ตามเงื่อนไขการรับทุน ซึ่งอยู่ในวงจำกัด และยังไม่ได้ขอกำหนดเลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ (ISBN) ในการพิมพ์ครั้งนี้จึงถือเป็นครั้งแรกซึ่งได้ปรับโครงสร้าง เนื้อหา และระบบการอ้างอิงตามที่ผู้ทรงคุณวุฒิแนะนำสอดคล้องกับจุดเน้นของหนังสือ

จุดเน้นของหนังสือเล่มนี้คือการนำเสนอหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสำหรับสตรี ครอบคลุมสถานภาพของสตรีผู้ครองเรือนตามวิถีพุทธที่เรียกว่าอุบาสิกาในฐานะธิดา ภรรยา มารดา หญิงหม้าย และโสเภณี และ สตรีผู้ออกบวชจากเรือนคือภิกษุณี หนังสือเล่มนี้จึงถือว่าเป็นหลักสังคมิวิทยาแนวพุทธสำหรับการดำเนินชีวิตของสตรีในสังคม

คำว่า “พุทธ” ในหนังสือเล่มนี้ หมายถึง “พระพุทธเจ้า” ดังนั้น แหล่งข้อมูลหลักที่ใช้ในการอ้างอิงจึงคือ “พระไตรปิฎก” ซึ่งเป็นคัมภีร์หรือแหล่งรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างสมบูรณ์ที่สุด และ “อรรถกถา” ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่อธิบายพระไตรปิฎก ผู้เขียนปรารถนาทำหน้าที่เป็นเพียงสะพานนำผู้อ่านเข้าเฝ้าฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าเป็นหลัก แต่ถึงกระนั้น ก็ได้แสดงทัศนะเชิงวิพากษ์และวิจารณ์ประกอบด้วยความเหมาะสม

อนึ่ง ชื่อและเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ แม้จะมุ่งไปที่ “สตรี” ก็ทำให้เหมาะสมสำหรับสตรีเท่านั้นไม่ แต่ยังเหมาะสมสำหรับคนทุกเพศที่ดำเนินชีวิตอยู่ในสังคม เพราะสตรีเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ทุกคนต้องสัมพันธ์ด้วยตั้งแต่เกิดจนตาย การรู้แนวทางในการดำเนินชีวิตของเธอ จะช่วยให้ปฏิบัติต่อเธอได้อย่างเหมาะสม

สุดท้ายนี้ ผู้เขียนขอขอบคุณคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนในการผลิตหนังสือเล่มนี้ และหวังอย่างยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ทั้งในเชิงวิชาการ และการดำเนินชีวิตของสตรี ตลอดจนการปฏิบัติต่อสตรีได้อย่างเหมาะสมต่อไป

มนตรี วิวัฒน์สุข

2564

สัญลักษณ์และคำย่อ

แหล่งข้อมูลปฐมภูมิของหนังสือเล่มนี้ คือ พระไตรปิฎก ที่อ้างอิงในหนังสือเล่มนี้ มี 3 ฉบับ คือ 1) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่ออ้างอิงจะมีเครื่องหมายวงเล็บ (มจร.) กำกับ 2) พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เมื่ออ้างอิงจะมีเครื่องหมายวงเล็บ (บาลี) กำกับ และ 3) พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ใช้อ้างอิงเฉพาะเนื้อความส่วนที่เป็นอรรถกถาเท่านั้น เมื่ออ้างอิงจะมีเครื่องหมายวงเล็บ (มมร.) กำกับ

วิธีอ้างอิงเนื้อความจากพระไตรปิฎก ใช้รูปแบบ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น อัง.ติก. (มจร.) 20/66/255-263 หมายถึง สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) เล่ม 20 ข้อ 66 หน้า 255-263

วิธีอ้างอิงเนื้อความส่วนที่เป็นอรรถกถา ใช้รูปแบบ เล่ม/ข้อ เช่น ขุ.ขุ. (มมร.) 39/10-11 หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ (พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย) เล่ม 39 หน้า 10-11

อักษรย่อสำหรับพระไตรปิฎกภาษาไทย

พระวินัยปิฎก

วิ.จ.	วินัยปิฎก	จุฬารรค
วิ.ภิกขุณี.	วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์
วิ.มหา.	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์

พระสุตตันตปิฎก

ขุ.ขุ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ
ขุ.จุฬ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุฬนิตเทศ

ขุ.ชา.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก
ขุ.เถร.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา
ขุ.เถรี.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา
ขุ.ธ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท
ขุ.วิ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ
ขุ.สุ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต
ขุ.อป.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน
ขุ.อุ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน
ที.ปา.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค
ที.ม.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค
ม.ม.	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสกั
ม.อุ.	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสกั
สัง.ส.	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค
สัง.สพ.	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค
อัง.จตุกก.	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต
อัง.ฉก.	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต
อัง.ติก.	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต
อัง.ทสก.	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต
อัง.ทุก.	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต
อัง.ปัญจก.	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต
อัง.สัตตก.	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต
อัง.อัฐก.	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อัฐกนิบาต
อัง.เอกก.	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต

อักษรย่อสำหรับพระไตรปิฎกบาลี

พระสุตตันตปิฎก

ขุ.ขุ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐ
อง.ติก.	สุตตันตปิฎก	องคุตตรนิกาย	ติกนิบาต

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	(1)
สัญลักษณ์และคำย่อ	(2)
สารบัญ	(5)
บทที่ 1 บทนำ	1
เนื้อหาเชิงลบต่อสตรี	2
1. กรณีกุนาชาตก	2
2. กรณีทุติยกัณห์สัปสูตร	2
3. กรณีพหุชาตกสูตร	2
4. กรณีกัมโปชสูตร	3
5. กรณีอิสสรสูตร	3
เนื้อหาเชิงบวกต่อสตรี	3
1. กรณีมหาหังสชาตก	3
2. กรณีธิตสูตร	4
3. กรณีสุลสาชาตก	4
เนื้อหาที่มีลักษณะเป็นกลาง	4
1. กรณีโยฆรชาตก	4
2. กรณีจุฬกัมมวิกังคสูตร	5
3. กรณีอุโบสถสูตร	5
4. กรณีอัจฉราสูตร	5
คำวิจารณ์เนื้อหาของพระไตรปิฎกเกี่ยวกับสตรี	7
ท่าทีที่ตั้งอยู่บนหลักคิดร่วมสมัยปัจจุบัน	7

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ท่าทีที่ตั้งอยู่บนหลักคิดร่วมสมัยพุทธกาล	9
ข้อสรุป	10
บทที่ 2 ธิดา: สตรีที่เป็นอนาคตของมนุษยชาติ	12
ความนำ	12
ความเป็นไปร่วมสมัย	13
การเปลี่ยนแปลงความหมายและสถานภาพ	15
ความหมาย	15
สถานภาพ	16
สิทธิและหน้าที่	18
สิทธิ	18
หน้าที่	19
พลวัตของครอบครัว	22
ตัวชี้วัดความสำเร็จของสิทธิและหน้าที่	25
ตัวชี้วัดความสำเร็จภายนอก (บุพการี)	25
ตัวชี้วัดความสำเร็จภายใน (กตัญญูกตเวทิต)	27
ตัวชี้วัดความสำเร็จเชิงโครงสร้าง	27
ข้อสรุป	30
บทที่ 3 ภรรยา: สตรีที่เป็นยอดสหาย	32
ความนำ	32
ความเป็นไปร่วมสมัย	33
การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและบทบาท	35
โครงสร้างของคู่ชีวิต	35
บทบาท	36
ประเภทและฐานะ	37
ประเภท	37
ฐานะ	43

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ภรรยาที่พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์	47
ภรรยาที่พึงประสงค์	47
ภรรยาที่ไม่พึงประสงค์	48
หลักปฏิบัติของสามีภรรยา	48
ข้อห้าม	49
ข้ออนุญาต	49
คู่สามีภรรยาในอุดมคติ	52
ข้อสรุป	55
บทที่ 4 มารดา: สตรีที่มีรักบริสุทธิ์	57
ความนำ	57
ความเป็นไปร่วมสมัย	58
การเปลี่ยนแปลงอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์	60
เทพกับมนุษย์	60
มนุษย์กับมนุษย์	61
ฐานะและหน้าที่	63
ฐานะ	64
หน้าที่	68
การตอบแทนคุณพ่อแม่	70
ข้อสรุป	72
บทที่ 5 หญิงหม้าย และโสเภณี: สตรีที่มีฐานะพิเศษในสังคม	74
ความนำ	74
ความเป็นไปร่วมสมัย	75
หญิงหม้าย: ความหมายและทางออก	77
ความหมาย	77
ทางออก	78
สติ: ประเพณีการเผาตัวตายตามสามี	82

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
โศภณี: ความหมายและทางออก	83
ความหมาย	83
ทางออก	85
พื้นที่ทางศาสนาของหญิงหม้าย และโศภณี	87
ข้อสรุป	90
บทที่ 6 อุบาสิกา: สตรีที่ศรัทธาในพระรัตนตรัย	92
ความนำ	92
ความหมาย	93
สมบัติและวิบัติของอุบาสิกา	95
กำเนิดอุบาสิกา	95
สมบัติ	95
วิบัติ	97
การถึงและการขาดสรณะ	99
ความหมายของสรณะ	99
เป้าหมายของสรณคมน์	99
ประเภทของผู้เข้าถึงสรณคมน์	99
วิธีเข้าถึงสรณะ	101
การขาดจากสรณะ	102
บทบาทอุบาสิกาด້วอย่าง	102
อุบาสิกาด້วอย่าง	102
บทบาท	103
ข้อสรุป	108
บทที่ 7 ภิกษุณี: สตรีที่บวชเป็นพระ	110
ความนำ	110
ความหมายและกำเนิด	111
ความหมาย	111

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
กำเนิด	112
สิกขาบท	114
รูปแบบการบวชภิกษุณี	118
ครุธรรมปฏิบัติคหณุปสัมปทา	118
ญัตติจิตตถกรรมอุปสัมปทา	119
อัญญาจิกขาอุปสัมปทา	120
ทุเตนุปสัมปทา	120
บทบาทพระเถรีตัวอย่าง	121
พระเถรีผู้กล่าวคำภษิต	121
พระเถรีผู้มีความรู้ความสามารถพิเศษ	123
ภูมิหลังและสาเหตุแห่งการออกบวช	123
บทบาท	125
นानาที่ศนะต่อครุธรรม	127
ข้อสรุป	129
บทที่ 8 บทสรุป	130
บรรณานุกรม	132
ดัชนี	145
ประวัติผู้เขียน	166

บทที่ 1

บทนำ

พระพุทธศาสนามีต้นกำเนิดที่ประเทศอินเดียที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานมากกว่า 5,000 ปี ตลอดระยะเวลาอันยาวนานนั้นสถานภาพสตรีอินเดียแต่ละยุคสมัยมีทั้งสูงและต่ำ ยุคที่สถานภาพสตรีอินเดียเท่าเทียมกับบุรุษคือยุคอารยันเรื่อยมาถึงยุคพระเวท จากนั้นก็เริ่มตกต่ำลงตามลำดับจนถึงยุคพราหมณ์ สถานภาพสตรีอินเดียได้ตกต่ำถึงที่สุดซึ่งอยู่ในสมัยเดียวกันกับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงแนะนำแนวทางปฏิรูปและปฏิวัติโครงสร้างทางสังคมให้สตรีมีฐานะเท่าเทียมกับบุรุษ และกลายเป็นวิถีการดำเนินชีวิตอีกแบบหนึ่งของสตรี ซึ่งรายละเอียดปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก

อย่างไรก็ตาม เนื้อหาของพระไตรปิฎกที่เกี่ยวข้องกับสตรี มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืบดวง) (2557) ระบุว่ายังมีทั้งด้านลบ ด้านบวก และเป็นกลาง แม้เนื้อหาด้านลบหรือดูหมิ่นสตรีจะมีจำนวนน้อยมากและส่วนใหญ่ปรากฏอยู่ในชาดก ก็จำเป็นต้องพิจารณาเนื้อความและบริบทของเนื้อความนั้นเพื่อความเข้าใจทัศนะของพระพุทธศาสนา ที่มีต่อสตรีอย่างถูกต้อง

เนื้อหาของพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงข้อเสียของสตรีซึ่งมนตรียกมาเป็นตัวอย่างมี 5 กรณี ได้แก่ 1) กุณาสชาดก 2) ทุตยักัณหสัปปสูตร 3) พุทธาดุกสูตร 4) กัมโพชสูตร 5) อีสสรสูตร

เนื้อหาที่กล่าวถึงข้อดีของสตรีถูกยกมาเป็นตัวอย่าง 3 กรณี ได้แก่ 1) มหาหังสชาดก 2) ธีตุสูตร 3) สุลสาชาดก

เนื้อหาที่มีลักษณะเป็นกลางคือทั้งไม่ดูหมิ่นและไม่ยกย่องถูกยกมาเป็นตัวอย่าง 4 กรณี ได้แก่ 1) อโยฆรชาดก 2) จูฬกัมมวิภังคสูตร 3) อุโปสถสูตร 4) อัจฉราสูตร แต่ละกรณีมีเนื้อหาดังนี้

เนื้อหาเชิงลบต่อสตรี

1. กรณีกุณาลชาตก (ชาตกว่าด้วยนกคเหว่า) ดั่งความตอนหนึ่งที่นกคเหว่า
ชื่อกุณาละกล่าวกับนกคเหว่าชื่อปุณณมุขว่า

...ขึ้นชื่อว่าหญิงทั้งหลายในโลก เป็นคนชั่วร้าย ไม่มีขอบเขต
กำหนดจัด และคึกคะนอง กินทุกอย่างเหมือนเปลวไฟ ธรรมดาว่า
บุรุษ เป็นที่รักของหญิงไม่มี ไม่เป็นที่รักก็ไม่มี เพราะว่าหญิงทั้งหลาย
ย่อมคบบุรุษได้ทั้งที่เป็นคนรักและมีชู้คนรัก เหมือนเรือจอดได้ทั้ง
ฝั่งนี้และฝั่งโน้น... [ขุ.ชา. (มจร.) 28/335/152]

2. กรณีทุติยภัณฑสัปสูต (สูตรว่าด้วยงูเห่า สูตรที่ 2) ดั่งความที่
พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย งูเห่ามีโทษ 5 ประการ คือ 1) มักโกรธ 2) มัก
ผูกโกรธ 3) มีพิษร้าย 4) มีลิ้นสองแฉก 5) มักทำร้ายมิตร ภิกษุ
ทั้งหลาย ในทำนองเดียวกัน มาตุคาม (สตรี) มีโทษ 5 ประการ คือ
1) มักโกรธ 2) มักผูกโกรธ 3) มีพิษร้าย 4) มีลิ้นสองแฉก 5) มักทำ
ร้ายมิตร ภิกษุทั้งหลาย การที่มาตุคามมีพิษร้าย หมายถึง ส่วนมาก
มาตุคามมีราคะจัด การที่มาตุคามมีลิ้นสองแฉก หมายถึง ส่วนมาก
มาตุคามมักพูดส่อเสียด การที่มาตุคามมักทำร้ายมิตร หมายถึง
ส่วนมากมาตุคามมักนอกใจ [อัง.ปัญญาสก.(มจร.) 22/230/371-372]

3. กรณีพุทธาคูกสูตร (สูตรว่าด้วยธาตุมากอย่าง) มีข้อความดั่งที่
พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า

เป็นไปไม่ได้ที่สตรีพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ...
เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ...เป็นท้าวสักกะ ...เป็นมาร ...เป็นพรหม แต่
เป็นไปได้ที่บุรุษพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ...เป็นพระเจ้า
จักรพรรดิ ...เป็นท้าวสักกะ ...เป็นมาร ...เป็นพรหม [ม.อ. (มจร.)
14/130/167]

4. กรณีกัมโปชสูตร (สูตรว่าด้วยเหตุให้สตรีไปแคว้นกัมโปชะไม่ได้) ดังความที่พระอานนท์ทูลถาม พระพุทธเจ้าตรัสตอบดังนี้

พระอานนท์ทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุปัจจัยทำให้มาตุคาม (สตรี) นั่งในสภาไม่ได้ ทำงานใหญ่ไม่ได้ ไปแคว้นกัมโปชะก็ไม่ได้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า มาตุคาม มักโกรธ ชอบริษยา ตระหนี่ ไม่มีปัญญา จึงทำให้นั่งในสภาไม่ได้ ทำงานใหญ่ไม่ได้ เดินทางไปแคว้นกัมโปชะก็ไม่ได้ [อัง.จตุกก. (มจร.) 21/80/125]

5. กรณีอิสสรสูตร (สูตรว่าด้วยความเป็นใหญ่) ดังความที่เทวดาทูลถาม พระพุทธเจ้าตรัสตอบดังนี้

อะไรเล่าเป็นใหญ่ในโลก เป็นสิ่งสูงสุดกว่าบรรดาภณะ เป็นดังสนิมศัตราในโลก เป็นเสนียดจัญไรในโลก โจรนำของไปย้อม ถูกห้าม แต่ใครกลับเป็นที่รัก ใครมาบอຍ ๆ บัณฑิตยอมนินดี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า อำนาจเป็นใหญ่ในโลก หญิงเป็นสิ่งสูงสุดบรรดาภณะทั้งหลาย ความโกรธเป็นดังสนิมศัตราในโลก พวกโจรเป็นเสนียดจัญไรในโลก โจรนำของไป ย้อมถูกห้าม แต่สมณะนำของไปกลับเป็นที่รัก สมณะมาบอຍ ๆ บัณฑิตยอมนินดี [สัง.ส. (มจร.) 15/77/84]

เนื้อหาเชิงบวกต่อสตรี

1. กรณีมหาหังสชาติก (สูตรว่าด้วยพญาหงส์ติดบ่วง) มีข้อความดังที่พญาหงส์ตรัสรู้กล่าวกับหงส์สมุขว่า

สิ่งใดที่ท่านผู้เจริญรู้จักกันดี ใครควรจะติเตียนสิ่งนั้นเล่า ขึ้นชื่อว่าหญิงทั้งหลายเป็นผู้มีคุณมาก เกิดขึ้นก่อนในโลก การเล่นคะนองอันบุคคลตั้งไว้แล้วในหญิงเหล่านั้น ความยินดีในหญิงเหล่านั้น บุคคลก็ตั้งไว้เฉพาะแล้ว พี่ชทั้งหลายก็งอแงในหญิงเหล่านั้น คือ สัตว์ทั้งหลายย่อมเกิดในหญิงเหล่านั้น ชีวิตกับชีวิตมาเกี่ยวข้องกัน

แล้วใครเล่าจะพึงเปื้อนนายหญิงเหล่านั้น [ขุ.ชา. (มจร.) 28/119-120/103]

2. กรณีธิดุสูตร (สูตรว่าด้วยพระธิดา) มีข้อความดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า

มหาบพิตรผู้เป็นใหญ่กว่าปวงชน แท้จริง แม้หญิงบางคนก็ยิ่งดีกว่า (บุรุษ) ขอพระองค์จงชบเลี้ยงไว้เถิด หญิงผู้มีปัญญา มีศีล บำรุงแม่ผู้พ่อผู้จตุจเทวดา จงรักภักดีต่อสามี ยังมีอยู่ บุรุษที่เกิดจากหญิงนั้น ย่อมแก่ล้าแก่ เป็นใหญ่ในทิศได้ บุตรของภรรยาดีเช่นนั้น ก็ครองราชสมบัติได้ [สัง.ส. (มจร.) 15/127/150]

3. กรณีสุลสาขาดก (ขาดกว่าด้วยนางสุลสาหญิงงามเมือง) ดังความที่เทวดากล่าวว่า

ใช้ว่าชายจะเป็นบัณฑิตในที่ทุกสถานก็หาไม่ แม้หญิงมีปัญหาเห็นประจักษ์ในเรื่องนั้น ๆ ก็เป็นบัณฑิตได้ ใช้ว่าชายจะเป็นบัณฑิตในที่ทุกสถานก็หาไม่ แม้หญิงมีปัญหาคิดเนื้อความได้ฉับพลัน ก็เป็นบัณฑิตได้ [ขุ.ชา. (มจร.) 27/22-23/288]

เนื้อหาที่มีลักษณะเป็นกลาง

1. กรณีโอยฆรรขาดก (ขาดกว่าด้วยมหาสัตว์หรือพระโพธิสัตว์โอยฆรรราช) ดังความที่พระโพธิสัตว์โอยฆรรราชกราบทูลพระราชบิดาว่า

แท้จริง ชีวิตของเหล่าสัตว์ทั้งปวงทั้งหญิงชายในโลกนี้มีสภาพวันไหวปั่นป่วนเหมือนแผ่นผ้าของนักเลง เหมือนต้นไม้ที่เกิดใกล้ฝั่ง เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงมีความคิดว่า จะประพฤติธรรม ทั้งคนหนุ่ม ทั้งคนแก่ ทั้งหญิง ทั้งชาย ทั้งบัณฑิต (กะเทย) ย่อมมีกายแตกทำลายไปเหมือนผลไม้หล่นจากต้น เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า จึงมีความคิดว่า จะประพฤติธรรม [ขุ.ชา. (มจร.) 27/371-372/534-535]

2. กรณีจุฬามณีวัณคสูตร (สูตรว่าด้วยการจำแนกกรรมสูตรเล็ก) ตั้งความที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับสุภมาณพโตไทยยบุตรว่า

มาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ฆ่าสัตว์ เป็นคนหยาบขำ มีมือเปื้อนเลือด ฝึกไฟในการประหาร ประหาร ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย เพราะกรรมนั้นที่เขา ให้บริบูรณ์ ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่เกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขาก็จะเป็นคนอายุสั้น [ม.อ. (มจร.) 14/290/350]

3. กรณีอุโปสถสูตร (สูตรว่าด้วยอุโปสถ) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับนางวิสาขาว่า

เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ คือ สตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้ รักษาอุโปสถที่ประกอบด้วยองค์ 8 หลังจากตายแล้วพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นจาตุมหาราช...ชั้นดาวดึงส์...ชั้นยามา...ชั้นดุสิต...ชั้นนิมมานรดี...ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี...[อ้ง.ทุก. (มจร.) 20/71/288-289]

4. กรณีอัจฉราสูตร (สูตรว่าด้วยนางอัปสร) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับเทวดาว่า

ทางนั้นชื่อว่าเป็นทางตรง ทิศนั้นชื่อว่ามีภัย รถชื่อว่ามีเสียงดัง ประกอบด้วยล้อคือธรรม หิริเป็นฝาประทุนของรถนั้น สติเป็นเกราะกั้นของรถนั้น เรากล่าวธรรม มีสัมมาทิฐินำหน้าว่าเป็น นายสารถี ยานชนิดนี้มีอยู่แก่ผู้ใด จะเป็นสตรีหรือบุรุษก็ตาม ผู้นั้นไปใกล้นิพพานด้วยยานนี้แล [สัง.ส. (มจร.) 15/46/60]

ตารางที่ 1-1 ตัวอย่างทศนะต่อสตรีในพระไตรปิฎก

ลักษณะเนื้อหา	กรณี	ผู้แสดง	ผู้ดับ
เชิงลบ	1. กุณาลชาดก	นก (ดูเหว่า)	นก (ดูเหว่า)
	2. ทุติยภัณทสัปสูตฺร	พระพุทธเจ้า	ภิกษุทั้งหลาย

ลักษณะเนื้อหา	กรณี	ผู้แสดง	ผู้สดับ
	3. พุทธาทกสูตร	พระพุทธเจ้า	พระอานนท์
	4. กัมโปชสูตร	พระพุทธเจ้า	พระอานนท์
	5. อิศสรสูตร	พระพุทธเจ้า	เทวดา
เชิงบวก	6. มหาหังสชาดก	นก (หงส์)	นก (หงส์)
	7. อิติสูตร	พระพุทธเจ้า	พระเจ้าปเสนทิโกศล
	8. สุลสาชาดก	เทวดา	-
เป็นกลาง	9. อโยฆรชาดก	พระโพธิสัตว์นามว่า อโยฆรราช (บุตร)	พระราชา (บิดา)
	10. จุฬกัมมวิภังคสูตร	พระพุทธเจ้า	สุภมาณพโตไทยยบุตร
	11. อุโปสถสูตร	พระพุทธเจ้า	นางวิสาขา
	12. อัจฉราสูตร	พระพุทธเจ้า	เทวดา

จากเนื้อหาที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่าสตรีมีทั้งดีและไม่ดีปะปนกันไปในสังคมยุคนั้น เนื้อหาบางส่วนสะท้อนพฤติกรรมของสตรี ในขณะที่เนื้อหาบางส่วนสะท้อนทำที่ที่สังคมมีต่อสตรี พระพุทธเจ้าทรงยกเรื่องราวของสตรีที่ปรากฏในสังคมเหล่านั้นมาเพื่อสื่อสารกับคนร่วมสมัยกับพระองค์แล้วสอนว่าคนทำดีย่อมได้รับผลดี คนทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว โดยไม่จำกัดเพศ กล่าวคือ คนไม่ว่าจะเป็นเพศหญิง เพศชาย หรือเพศทางเลือกรักก็ย่อมได้รับผลจากการกระทำเช่นเดียวกัน และไม่ว่าใครก็ตามหากมีศีล สมาธิ และปัญญาครบถ้วนก็ล้วนบรรลุนิพพานได้ทุกคน

อนึ่ง เนื้อหาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเกือบทั้งหมดเป็นข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ซึ่งบางเรื่องพระองค์ยกคำกล่าวของผู้อื่นมา เช่น กรณีกุนาลชาดก มหาหังสชาดก สุลสาชาดก และอโยฆรชาดก บางเรื่องพระองค์ตรัสตอบคำถาม เช่น กรณีพุทธาทกสูตร กัมโปชสูตร อิศสรสูตร จุฬกัมมวิภังคสูตร อุโปสถสูตร อัจฉราสูตร บางเรื่องพระองค์ตรัสเพื่อปลดเปลื้องความเศร้าใจคือกรณีอิติสูตร บางเรื่องพระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลาย คือ ทุติยกันทสัปปสูตร คำถามคือ 1) ทำไมพระพุทธเจ้าจึงทรงยกเรื่องเหล่านั้นมาตรัสไว้ 2) ทำไมพระอานนท์ เทวดา สุภมาณพโตไทยยบุตร และนางวิสาขา จึงทูลถามเรื่องเหล่านั้นกับพระองค์ 3) ทำไมพระเจ้าปเสนทิโกศลจึงเศร้าพระทัยจนเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงมีพระดำรัสเพื่อปลดเปลื้อง และ 4) ทำไมพระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสถึงสตรีเปรียบกับงูเห่าให้ภิกษุทั้งหลายฟัง เพราะเหตุนี้ ในแต่ละ

บทของหนังสือเล่มนี้ จึงกล่าวถึงบริบทร่วมสมัยในยุคพุทธกาลด้วยความเข้าใจ
 ที่ขณะที่ถูกต้องของพระพุทธเจ้า

คำวิจารณ์เนื้อหาของพระไตรปิฎกเกี่ยวกับสตรี

เนื้อหาของพระไตรปิฎกมีเป็นจำนวนมากทำให้ผู้ศึกษาพระไตรปิฎกจนแตกฉาน
 มีจำนวนค่อนข้างน้อย ชาวพุทธส่วนใหญ่เรียนรู้จากอาจารย์ทั้งที่เป็นบรรพชิตและ
 ฆราวาสผ่านทาง การฟังธรรม และการอ่านหนังสือ เป็นต้น หลักคำสอนโดยทั่วไปก็มุ่ง
 ไปที่หลักปฏิบัติอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คือ ทาน ศีล สมาธิ และปัญญา จน
 ทำให้อาจเข้าใจว่าเนื้อหาในพระไตรปิฎกมีแต่เรื่องราวเกี่ยวกับการสั่งสมบุญกุศล พอ
 ได้รับข้อมูลว่ามีเนื้อหาเชิงลบต่อสตรีก็ทำให้คิดเห็นไปต่าง ๆ อย่างน้อย 2 แบบ คือ
 แบบที่ต้องอยู่บนหลักคิดร่วมสมัยปัจจุบัน และร่วมสมัยพุทธกาล

ท่าทีที่ตั้งอยู่บนหลักคิดร่วมสมัยปัจจุบัน

เนื้อหาและเรื่องราวเกี่ยวกับผู้หญิงที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งดูหมิ่น
 ยกย่อง และเป็นกลางนั้น ทศนะที่ยกย่องและเป็นกลางไม่ค่อยมีใครกล่าวถึงหรือ
 วิจารณ์มากนัก ในขณะที่ทศนะเชิงดูหมิ่นผู้หญิงถูกวิพากษ์วิจารณ์ซึ่งสามารถแบ่ง
 ออกเป็น 3 แนวทาง [มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืบดวง), 2557] ได้แก่

1) ข้อความเหล่านี้ไม่ใช่พุทธพจน์แต่ถูกเพิ่มเติมในภายหลังด้วยอิทธิพล
 ของวัฒนธรรมพราหมณ์ที่เลือกปฏิบัติต่อสตรี (เมตตานนโทภิกขุ, 2545; ภิกษุณีธัมม
 นันทา, 2547)

2) ข้อความเหล่านี้เป็นพุทธพจน์แต่เป็นลักษณะทั่วไปที่มนุษย์คนหนึ่งจะมี
 ทั้งความคิดบวกและลบต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งไม่เว้นแม้แต่พระพุทธเจ้าเพราะพระองค์ก็
 ทรงเป็นมนุษย์ (ปาริชาติ นนทกานันท์, 2523)

3) ข้อความเหล่านี้อาจไม่ใช่พุทธพจน์หรือเป็นพุทธพจน์ก็ได้แต่ถูก
 รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎกตามความพึงพอใจส่วนตัวของผู้บันทึกซึ่งผู้ที่บันทึก
 พระไตรปิฎก คือพระภิกษุล้วนเป็นผู้ชายย่อมพึงพอใจที่จะบันทึกเรื่องราวของผู้ชาย
 เป็นอย่างดี (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชาญเสน, 2541)

ท่าทีเหล่านี้มีแนวคิดหลักร่วมกัน คือ ยืนอยู่บนหลักการบางอย่างแล้ววินิจฉัยไป
 ตามหลักการนั้นโดยเฉพาะหลักการที่พัฒนาขึ้นและใช้อยู่ในปัจจุบัน เช่น หลักคิดตาม

แนวมนุษยนิยม และหลักคิดตามแนวสตรีนิยม เมื่อนำหลักการเหล่านี้ไปพิจารณาเนื้อหาของพระไตรปิฎกก็จะเห็นเนื้อหาบางอย่างเป็นไปตามหลักการบ้าง เนื้อหาบางอย่างไม่เป็นไปตามหลักการบ้าง จากนั้นก็นำไปสู่การวินิจฉัยว่าเนื้อหาใดที่เข้ากับหลักการ เนื้อหานั้นก็ถูกต้อง ใช้ได้ ส่วนเนื้อหาใดไม่เข้ากับหลักการจะถูกวินิจฉัยว่าไม่ถูกต้อง ใช้ไม่ได้ หรืออย่างน้อยก็จัดลำดับของเนื้อหาเหล่านั้นให้ต่างชั้นจากเนื้อหาเหล่านั้นแม้จะมีที่มาจากแหล่งเดียวกัน คือ พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกเป็นแหล่งที่มาของเนื้อหาทั้งเชิงลบ เชิงบวก และเป็นกลาง แต่ทำที่ที่ตั้งอยู่บนหลักคิดร่วมสมัยปัจจุบันกลับไม่วิพากษ์วิจารณ์ทำที่ที่มีลักษณะบวกและเป็นกลาง แต่มุ่งกระทำกับเนื้อหาเชิงลบเท่านั้น ทำให้ถูกตั้งคำถามกลับด้วยหลักการที่ใช้วิพากษ์วิจารณ์นั่นเองว่า แล้วรู้ได้อย่างไรหรือเชื่อได้อย่างไรว่าหลักการดังกล่าวนั้นถูกต้องเพราะเนื้อหาไม่ว่าเชิงลบ เชิงบวก และเป็นกลางมีที่มาจากแหล่งเดียวกันคือพระไตรปิฎก หลักการที่นำมาวินิจฉัยน่าเชื่อถือเพียงใด และผู้วินิจฉัยเองมีความน่าเชื่อถือเพียงใด โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบความน่าเชื่อถือของผู้วิพากษ์วิจารณ์กับผู้ที่ยกพระไตรปิฎก ใครน่าจะมีความน่าเชื่อถือมากกว่าประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง หากการวินิจฉัยนั้นถูกต้อง กล่าวคือ เนื้อหาของพระไตรปิฎกเชิงลบต่อสตรีเป็นวัฒนธรรมพราหมณ์ไม่ใช่วัฒนธรรมพุทธ และพระพุทธเจ้าเป็นเพียงมนุษย์คนหนึ่งซึ่งไม่ต่างจากมนุษย์ทั่วไป รวมทั้งพระไตรปิฎกถูกบันทึกตามความพึงพอใจของผู้ชาย จะมั่นใจได้อย่างไรว่าเนื้อหาของพระไตรปิฎกส่วนอื่นเป็นวัฒนธรรมพุทธเพราะพิสูจน์ให้เห็นแล้วว่ามีเนื้อหาที่เป็นวัฒนธรรมพราหมณ์อยู่ในพระไตรปิฎกซึ่งอาจมาจากพระพุทธเจ้าเพราะอิทธิพลการเลี้ยงดูแบบวัฒนธรรมพราหมณ์และหรือผู้สืบทอดพระไตรปิฎกซึ่งก็ได้รับการเลี้ยงดูแบบวัฒนธรรมพราหมณ์เช่นกัน รวมทั้งเนื้อหาทั้งหมดในพระไตรปิฎกก็มีผู้ชายซึ่งหมายถึงพระภิกษุนั่นเองเป็นผู้บันทึก ในที่สุดพระไตรปิฎกก็ไม่น่าเชื่อถือนักเพราะเป็นเพียงบันทึกของมนุษย์คนหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่งซึ่งไม่ต่างไปจากมนุษย์คนอื่นหรือกลุ่มอื่นแต่อย่างใด เมื่อพระไตรปิฎกไม่น่าเชื่อถือแล้วผู้ที่อ้างว่าเป็นชาวพุทธจะใช้อะไรเป็นหลักยึดหลักปฏิบัติเพราะหลักเหล่านั้นก็มาจากพระไตรปิฎก การวิพากษ์วิจารณ์ที่ตั้งอยู่บนหลักคิดร่วมสมัยปัจจุบันน่าสนใจเพราะเป็นการสะท้อนสิ่งที่มีอยู่ในปัจจุบัน แต่การวินิจฉัยด้วยหลักการปัจจุบันเท่านั้น ไม่น่าจะเพียงพอเพราะพระไตรปิฎกบันทึกไว้ซึ่งเรื่องราวที่เกิดขึ้นเมื่อกว่า 2,600 ปีมาแล้ว สิ่งที่ต้องทำประกอบการวินิจฉัยคือการทำ ความเข้าใจบริบทร่วมสมัยพุทธกาลเป็นหลักและพิจารณาไปตามบริบทร่วมสมัยนั้น ๆ จึงจะถือได้บ้างว่าเป็นธรรมกับพระพุทธเจ้า พระผู้สืบทอดพระไตรปิฎก และพระผู้บันทึกพระไตรปิฎก โดยเฉพาะเมื่อท่านเหล่านั้นไม่มี

โอกาสแสดงความคิดเห็นอะไรได้อีกแล้ว จึงต้องระมัดระวังว่าผู้วินิจฉัยด้วยหลักคิดร่วมสมัยปัจจุบันเข้าใจพระไตรปิฎกและบริบททางสังคมเป็นอย่างดีเพียงพอที่จะวินิจฉัยแล้วหรือยัง หากไม่แล้วไม่ว่าการวินิจฉัยนั้นจะทำได้ด้วยความปรารถนาดีหรือไม่ก็ตาม ผลที่ตามมาย่อมไม่ต่างกันเท่าใดนัก คือ การบิดเบือนความจริงซึ่งถือเป็นการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนานั้นเอง

ท่าทีที่ตั้งอยู่บนหลักคิดร่วมสมัยพุทธกาล

ท่าทีต่อเนื่องหาของพระไตรปิฎกอีกชุดหนึ่งตั้งอยู่บนหลักคิดร่วมสมัยพุทธกาล คือ การทำความเข้าใจเนื้อหาของพระไตรปิฎกไปตามบริบทไม่ว่าจะเป็นเวลา สถานที่ บุคคล ความเชื่อ การเมือง เศรษฐกิจ สภาพแวดล้อมทั้งทางกายภาพและทางสังคม อันเป็นสาเหตุให้มีเนื้อหาเช่นนั้นปรากฏในพระไตรปิฎกรวมทั้งเป้าหมายของเนื้อหากรณีนั้น ๆ ด้วย เมื่อพิจารณาตามหลักคิดนี้จะทำให้ผู้วินิจฉัยมีมุมมองที่กว้างทั้งตัวเองก็ไม่ถูกตีกรอบความคิดและตัวเองก็ไม่ตีกรอบถูกผิดไว้ล่วงหน้า จะทำให้เห็นเนื้อหาพระไตรปิฎกแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นโลกียะ และที่เป็นโลกุตตระ

เนื้อหาส่วนที่เป็นโลกียะเป็นข้อความเชิงประจักษ์แสดงสภาพการณ์ของวัฒนธรรม คือ การดำเนินชีวิตรวมทั้งความคิดและวิถีปฏิบัติของคนในยุคนั้น และเนื้อหาส่วนที่เป็นโลกุตตระ เป็นข้อความเชิงอูตตระที่ไม่ขึ้นกับบริบททางสังคมพร้อมทั้งอยู่เหนือกาลเทศะและเพศภาวะ (สมภาร พรหมทา, 2537) เนื้อหาเชิงอูตตระนี้เองคือ คำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งมีเป้าหมายอยู่ที่นิพพานและนิพพานนี้ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ ท่าทีแบบนี้จะทำให้เห็นโครงสร้างเนื้อหาในพระไตรปิฎกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นโลกียะอันเป็นวัฒนธรรมแห่งยุคสมัย ส่วนที่เป็นโลกุตตระอันเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนา และเทคนิคการสื่อสารหรือกลวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า

ยกตัวอย่างหากมีคำถามว่าปัจจุบันสตรีเป็นอย่างไร คำตอบที่ได้ก็จะเป็นว่า สตรีไม่ดีก็มี เช่น สตรีบางคนเป็นฆาตกรฆ่าได้กระทั่งลูกตนเอง เพราะฉะนั้น จงอย่าไว้ใจสตรี ในขณะที่เดียวกันสตรีที่ดีก็มี เช่น สตรีบางคนยอมสละได้กระทั่งชีวิตเพื่อลูก แม้สามีจะทิ้งไป เพราะฉะนั้น น้ำใจสตรีจึงควรแก่การยกย่อง อย่างไรก็ตาม สตรีทั้งหมดเมื่อเกิดมาแล้วก็ล้วนต้องแก่เจ็บและตาย ฉะนั้น ในเมื่อไม่ว่าคนดีหรือไม่ก็ต้องตายเหมือนกัน ทางที่ดีคือไม่ต้องเกิดเพื่อที่จะไม่ต้องมาพบกับความแก่เจ็บและตายอีก

ตัวอย่างข้างต้นมีเนื้อหาทั้งที่เป็นโลกียะแสดงความจริงเชิงประจักษ์คือสตรีมีทั้งดีและไม่ดี และเนื้อหาที่เป็นโลกุตตระคือทุกคนไม่เพียงสตรีที่ดีและไม่ดีแต่รวมทั้งบุรุษ

ด้วยที่เมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องตาย เพราะฉะนั้น อย่าได้เวียนมาเกิดอีกเลย เนื้อหาของ พระไตรปิฎกจะมีลักษณะดังกล่าวนี้ทั้งหมดยกเว้นพระอภิธรรม เพราะตลอดระยะเวลาที่ ทรงพระชนม์อยู่ พระพุทธเจ้าทรงจาริกแสดงธรรมไปตามหมู่บ้าน ตำบล เมือง และ แคว้นแคว้นต่าง ๆ ได้พบกับผู้คนจำนวนมากจากทุกระดับของสังคม เพื่อทำความเข้าใจ กับผู้คนเหล่านั้น พระพุทธเจ้าจึงต้องแสดงสภาพการณ์ที่ผู้คนเหล่านั้นเข้าใจได้ก่อนว่า พระองค์ก็ทรงทราบเช่นเดียวกันและทรงรู้อีกว่าที่เขารู้อีกประการหนึ่ง อีกประการ หนึ่ง เมื่อเขายอมรับในความรู้ความสามารถของพระองค์จนเกิดศรัทธาแล้วพระองค์ก็ แสดงธรรมที่อยู่เหนือโลกวิสัย ทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่าพระพุทธเจ้าไม่แสดงธรรม ระดับโลกีย์เลย แต่เมื่อใดที่พระองค์แสดงหลักปฏิบัติอันเป็นของพระองค์ ข้อความ เหล่านั้นจะเป็นจริงเสมอและกับทุกคนไม่ว่าชายหรือหญิงพร้อมทั้งไม่จำกัดด้วย กาลเทศะ

นอกจาก เนื้อหาสองประเภทนี้แล้ว ยังมีเนื้อหาประเภทที่สาม คือ นิทาน อุปมา หรือเรื่องประกอบการสอน ซึ่งก็คือ ชาดกที่เป็นเหตุการณ์เคยมีมาก่อนแล้วและสังคม ยังรับรู้อยู่ทั่วไป การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งไม่ว่าจะเป็นระหว่างคน คนกับ สัตว์ คนกับสิ่งของ คนกับแผ่นดิน เป็นต้น ซึ่งนิทานและชาดกนี้ ไม่ใช่คำสอนของ พระพุทธเจ้า แต่เป็นกลวิธีการสอนของพระองค์ที่เมื่อจะสื่อสารให้คนในยุคหนึ่งเข้าใจก็ ต้องยกเรื่องที่คุณในยุคนั้นรู้จักกันดีมาสนทนา จากนั้นพระองค์ก็จะนำไปสู่ข้อสรุปที่ทรง ประสงค์ซึ่งเป็นเป้าหมายที่แท้จริงของพระองค์ เช่น หากพระพุทธเจ้ากำลังจะทรงสอน เรื่องความฉลาดและคุณธรรม ในปัจจุบัน พระองค์ก็อาจยกเรื่องศรัทธาญชัยมาแล้วแล้วก็ สรุปว่า ความฉลาดที่ขาดคุณธรรมเป็นอย่างไร จากนั้นก็จะกำกับว่า คุณธรรมที่คุณ ฉลาดและทุกคนควรมีคืออะไร การทำเช่นนี้ นอกจากจะทำให้ผู้คนร่วมสมัยเห็นว่า พระองค์รู้เรื่องเดียวกันกับเขาแล้วยังจะทำให้เขาเข้าใจได้ง่ายขึ้นและพร้อมจะฟังเรื่องที่ พระองค์ประสงค์จะตรัสต่อไปด้วย

ข้อสรุป

คนแม้อยู่ในยุคเดียวกันแต่ต่างรุ่นกันก็ยังมีช่องว่างระหว่างกัน เช่น ยายอายุเจ็ดสิบกับหลานอายุสิบห้า ดูหนังคนละแนว ฟังเพลงคนละแบบ แต่งกายคนละสไตล์ กินอาหารคนละรสชาติ และอื่น ๆ อีกมากมายที่ต่างกันโดยเฉพาะมุมมองต่อคุณค่าของ ชีวิตแตกต่างกันแทบจะสิ้นเชิง ซึ่งก็พอเข้าใจได้เพราะบริบททางสังคมของคนสองรุ่นนี้

ต่างกันแม้จะยังไม่ถึงร้อยปี เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมไม่แปลกอะไรที่มุมมองต่อคุณค่าของชีวิตระหว่างคนยุคปัจจุบันกับยุคโบราณที่ผ่านมาเป็นระยะเวลายาวนานมากกว่าสองพันห้าร้อยปีย่อมจะแตกต่างกัน ดังนั้น การจะทำความเข้าใจมุมมองของชีวิตคนยุคโบราณจะต้องไม่ใช่มาตรฐานการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบันเป็นบรรทัดฐานชีวิตว่าเหมาะสมหรือไม่อย่างไร เพราะการกระทำหนึ่งอาจจะเหมาะสมกับคนกลุ่มหนึ่งในยุคสมัยหนึ่งในขณะที่การกระทำเช่นเดียวกันนั้นอาจไม่เหมาะสมกับคนอีกกลุ่มหนึ่งในยุคสมัยเดียวกันหรือในยุคสมัยอื่น ทั้งนี้ เป็นเพราะว่าสภาพแวดล้อมโดยเฉพาะทางภูมิศาสตร์เปลี่ยนแปลงไป ค่านิยมของคนก็เปลี่ยนแปลงไป เพื่อให้ความเป็นธรรมกับคนยุคโบราณ ก่อนจะวิพากษ์วิจารณ์หรือตัดสินว่าการกระทำนั้น เหมาะสมหรือไม่อย่างไรจึงจำเป็นต้องศึกษาบริบทของสังคมนั้นให้เข้าใจอย่างถ่องแท้หรือมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพราะคนในยุคโบราณไม่มีโอกาสที่จะมาแก้ต่างอะไรได้เลย

อย่างไรก็ตาม ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทั้งทางภูมิศาสตร์และสังคมศาสตร์นั้น จะเห็นว่ามีสิ่งหนึ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปตาม คือ การที่มนุษย์คนหนึ่งเมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องแก่เจ็บและตายไปตามกาลเวลา ความไม่เที่ยงแท้ของชีวิตนี้ นำความทุกข์มาให้กับผู้ที่ไม่เข้าใจ และต้องการให้ชีวิตเป็นไปตามที่ตนปรารถนาที่ขัดกับความจริง พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนผู้คนให้เห็นชีวิตตามที่มันเป็น ไม่ใช่ตามที่คนต้องการให้เป็น คำสอนเหล่านี้จึงใช้ได้ทุกยุคสมัยตราบดีที่คนเกิดมาแล้วต้องเกิดแก่เจ็บตาย เนื้อหาคำสอนเหล่านี้ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ดังนั้น พระไตรปิฎกจึงมีทั้งข้อความที่เป็นอุดระ คือ อยู่เหนือกาลเวลา เข้าได้กับทุกยุคสมัย และข้อความที่เป็นความจริงเชิงโลกียะอันแสดงให้เห็นความเป็นไปของสังคมและการดำเนินชีวิตรวมทั้งมุมมองที่มีต่อชีวิตและสังคมซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เพราะเหตุนี้ ผู้ศึกษาพระไตรปิฎกพึงพิจารณาด้วยความระมัดระวังว่า ส่วนใดเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และส่วนใดเป็นข้อเท็จจริงของสังคมที่พระพุทธเจ้ากล่าวถึง หาไม่แล้วจะทำให้เข้าใจทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีคลาดเคลื่อนไป จนไม่อาจหาข้อสรุปได้ และไม่เกิดประโยชน์อันใดเลย

บทที่ 2

ธิดา: สตรีที่เป็นอนาคตของมนุษยชาติ

พระพุทธเจ้าทรงถือว่าลูกสาวไม่เพียงดีเท่า แต่อาจดีกว่าลูกชายก็ได้หากให้โอกาสเธอได้พัฒนาศักยภาพพร้อมกันนี้ก็ได้เสนอหลักการว่าด้วยสิทธิและหน้าที่สำหรับลูกทั้งชายและหญิงซึ่งไม่ได้ดำรงอยู่ในฐานะลูกของพ่อแม่เท่านั้น แต่ยังเป็นเยาวชนผู้ซึ่งเป็นอนาคตของมนุษยชาติอีกด้วย

ความนำ

แม้เป้าหมายของพระพุทธศาสนาเป็นนิพพาน แต่ตลอดระยะเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่ได้พบปะสนทนากับผู้คนทุกชั้นวรรณะทุกสถานภาพ สิ่งที่พระองค์สนทนากับคนเหล่านั้นก็มีความหลากหลายไปตามความสนใจของคู่สนทนารวมไปถึงเรื่องเกี่ยวกับลูกทั้งชายและหญิง ทันทีที่พูดถึงลูกก็เท่ากับกำลังพูดถึงเด็กด้วยเพราะลูกของพ่อแม่คนหนึ่งก็คือเด็กคนหนึ่งของสังคม ดังนั้น การศึกษาสถานภาพของลูกสาวจึงควรควบคู่ไปกับเด็กหญิงด้วย การศึกษาทั้งสองมิติจะช่วยให้เข้าใจไม่เพียงทัศนคติของพระพุทธศาสนาต่อลูกสาวและเด็กหญิง แต่จะทำให้เข้าใจโครงสร้างทางสังคมหรือบริบทแห่งยุคสมัยด้วย สิ่งที่น่าสนใจคือในขณะที่พระพุทธศาสนามีสามเณรและสามเณรี คือ เด็กชายและเด็กหญิงที่อายุตั้งแต่ 7 ขวบขึ้นไปบวชในพระธรรมวินัย แต่ก็มีเพียงกรณีเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงชวนให้มาบวช คือ สามเณรราหุลซึ่งเป็นพระโอรส ทำไมพระพุทธเจ้าไม่ทรงชักชวนให้เด็กทั้งชายและหญิงเข้ามารับการบวชเป็นสามเณรและสามเณรีให้มาก อนึ่ง ไม่เพียงแต่สามเณรและสามเณรีเท่านั้นที่ไม่ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าทรงชักชวน แม้แต่ภริยาภิกษุและภิกษุณี เว้นกรณีพระนันทะซึ่งเป็นพระอนุชาต่างพระมารดาเท่านั้น ที่เหลือพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ชักชวนใครให้มาบวชเลยเช่นกัน เป็นไปได้หรือไม่เพราะการบวชไม่ได้เหมาะกับทุกคน ชีวิตนักบวชในพระพุทธศาสนาน่าจะมีเป้าหมายเฉพาะและต้องเป็นคนที่มีความสมบัติเฉพาะเหมาะสมกับเป้าหมายเท่านั้นจึงควรบวช เป้าหมายที่ว่านี้ คือ การกำจัดกิเลสส่วนตนให้หมดสิ้นจนบรรลุเป็นพระอรหันต์อันเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบหลักซึ่งจะทำให้กลายเป็นเสรี

จนอย่างสมบูรณ์ คือ กลายเป็นคนที่ไม่มียอะไรเป็นของตนเองอีกต่อไปแม้แต่ลมหายใจ จึงไม่จำเป็นต้องพูดถึงชีวิตครอบครัว และเมื่อบรรลุเป้าหมายส่วนตัวแล้วต้องจาริกไปเพื่อประกาศหลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐเพื่อประโยชน์สุขของมวลมนุษย์ ดังนั้น ถ้าเป้าหมายในชีวิตของใครก็ตามต่างออกไปจากนี้แม้แต่เป็นพระอรหันต์แล้วหากยังไม่บรรลุเป็นพระอรหันต์ก็ยังไม่สำเร็จพันธกิจในการบวช และถ้ายังไม่ปรารถนาเป็นพระอรหันต์ก็ยังไม่สมควรบวชตั้งแต่ต้น เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงคัดคนที่จะเข้ามาบวชเพื่อเป็นกำลังขับเคลื่อนสังคมไปสู่เป้าหมายของพระพุทธศาสนา ดังนั้น พุทธศาสนิกชนที่ครองเรือนจึงมีจำนวนมากกว่าอย่างไม่ต้องสงสัย คำสอนเกี่ยวกับการครองเรือนจึงปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก และในบทนี้ จะศึกษาเฉพาะที่ศนะของพระพุทธเจ้าที่มีต่อลูกสาว

ความเป็นไปร่วมสมัย

สถานภาพของธิดา หรือ ลูกสาว ซึ่งก็คือเด็กหญิงชาวอินเดียสมัยก่อนพุทธกาล จนถึงสมัยพุทธกาลค่อนข้างต่ำและไม่เป็นที่ปรารถนาของสังคมเพราะในช่วงเวลานั้น สังคมมีความเชื่อว่าคนมีหนี้ต่อบรรพบุรุษ และการจะปลดเปลื้องหนี้ต่อบรรพบุรุษได้ก็ต่อเมื่อมีลูกชาย (Radhakrishna, 1966) ทุกครอบครัวจึงปรารถนาที่จะมีลูกชายให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้พร้อมกับไม่ต้องการมีลูกสาวเลย และเพื่อให้ได้ลูกชายจึงมีกระทั่งการประกอบพิธีบวงสรวง แม้ที่ไม่มีลูก หรือมีแต่ลูกสาว ไม่มีลูกชายเลยถือเป็นความวิบัติทั้งแก่ตนและครอบครัว (สุวิมล ประกอบไวทยกิจ, 2521) สถานภาพของลูกสาวอาจกล่าวได้ว่าไม่มีที่ยืนเลยในระดับครอบครัว ไม่เพียงเท่านั้นในระดับสังคมที่กว้างขึ้นคือศาสนายังมีส่วนทำให้ฐานะของลูกสาวตกต่ำลงและไม่เป็นที่ปรารถนายิ่งขึ้นเมื่อศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นศาสนาที่กำหนดความเป็นไปของสังคมยุคนั้นเชื่อว่าลูกชายจะช่วยให้พ่อแม่พ้นจากการตกนรกขุมปุตตะ (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ัษฎุเสณ, 2539) ความเชื่อนี้ทรงอิทธิพลมากถึงขั้นที่พระราชเจ้าผู้เรืองอำนาจพระองค์หนึ่งในยุคนั้นคือพระเจ้าปเสนทิโกศล ทันทิที่ทรงทราบข่าวว่าพระมเหสีประสูติพระธิดาก็ทรงเศร้าพระทัย เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบความไม่เบิกบานพระทัยของพระราชเจ้าซึ่งเข้าเฝ้าพระองค์อยู่จึงตรัสให้พระราชเจ้าเบาพระทัยโดยชี้ให้เห็นว่าสตรีที่ดีก็มี และอาจดีกว่าบุรุษด้วยซ้ำไป หากเธอเป็นคนเก่งและดี ลูกชายที่เกิดจากสตรีเช่นเธอก็อาจครองราชสมบัติได้ ดังความในพระไตรปิฎกว่า [อิติสุตฺร สัง.ส. (มจร.) 15/127/150]

มหาบพิตรผู้เป็นใหญ่กว่าปวงชน
 แท้จริง แม้หญิงบางคนก็ยังดีกว่า (บุรุษ)
 ขอพระองค์จงชุบเลี้ยงไว้เถิด
 หญิงผู้มีปัญญา มีศีล บำรุงแม่ผู้พ่อผู้ดุจเทวดา
 จงรักภักดีต่อสามี ยังมีอยู่
 บุรุษที่เกิดจากหญิงนั้นย่อมแก่ล้ากว่า เป็นใหญ่ในทิศได้
 บุตรของภรรยาดีเช่นนั้น ก็ครองราชสมบัติได้

แน่นอนว่าเหตุผลสำคัญที่ทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปพระทัยก็เพราะเป็นธรรมดา
 อยู่เองที่พระราชามีพระโอรสเพื่อช่วยราชกิจและสืบราชบัลลังก์ พระพุทธเจ้า
 แทนที่จะตรัสให้พระราชามีพระโอรสใหม่แต่กลับตรัสให้พระราชालิขิตพระราชนัดดา
 ให้ดีเพราะเธออาจดีกว่าบุรุษและให้กำเนิดพระราชโอรสใหม่สืบราชสมบัติก็ได้

หากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ครอบงำพระพุทธเจ้าด้วย พระองค์อาจตรัส
 ทำนองว่า พระราชาจะทรงเสด็จไปโดย พระองค์ทรงมีพระมเหสีหลายองค์ และมี
 ทั้งทรัพย์และอำนาจจะหาหม่อมใหม่ก็องค์ก็ได้ และจะให้หม่อมเหล่านั้นประสูติจนกว่า
 จะได้พระโอรสตามที่ปรารถนาก็ได้ หากพระพุทธเจ้าทรงแนะนำเช่นนั้นก็ไม่น่าจะ
 แผลงอะไรในสังคมยุคนั้น แต่สถานภาพความเป็นอยู่ของพระธิดาที่ประสูติใหม่จะเป็น
 เช่นใด การที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงแนะนำเช่นนั้น จึงนอกจากจะแสดงให้เห็นว่าพระองค์
 อยู่เหนืออิทธิพลของศาสนาพราหมณ์แล้ว ยังช่วยคุ้มครองให้พระธิดาใหม่ได้รับการ
 ปฏิบัติอย่างดีด้วย ซึ่งนับเป็นเหตุการณ์หนึ่งที่แสดงให้เห็นท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มี
 ต่อลูกสาวต่างไปจากศาสนาธรรมสมัย นอกจากกรณีนี้แล้วยังมีเหตุการณ์เกี่ยวกับลูกทั้ง
 หญิงและชายที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เมื่อประมวลแล้วอาจพอเห็นท่าทีของ
 พระพุทธศาสนาต่อลูกสาวที่เปลี่ยนแปลงต่างไปจากแนวคิดความเชื่อธรรมสมัยได้
 ดังต่อไปนี้

การเปลี่ยนแปลงความหมายและสถานภาพ

ความหมาย

1. **ความหมายโดยตรงของคำ** การเปลี่ยนแปลงที่น่าจะเห็นได้ชัดเจนที่สุดประการหนึ่ง คือ ความหมายของคำว่า “บุตร” ซึ่งเดิมนั้นเป็นชื่อนркขุมหนึ่งของลัทธิพราหมณ์ พวกพราหมณ์ถือว่าชายใดไม่มีลูกชาย ชายนั้นตายไปต้องตกนรกขุม “ปุตตะ” ถ้ามีลูกชาย ลูกชายนั้นช่วยป้องกันไม่ให้ตกนรกขุมนั้นได้ ศัพท์ว่าบุตร จึงใช้เป็นคำเรียกลูกชายสืบมา แปลว่า “ลูกผู้ป้องกันพ่อจากขุมนรกปุตตะ” [พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546] แต่คำว่าบุตรที่ใช้ในพระพุทธศาสนามีความหมายว่า ลูกชาย คือ ลูกที่มีเพศชาย คู่กับ ธิดาซึ่งแปลว่าลูกสาวเพียงเท่านั้นและไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานความเชื่อที่ว่าลูกชายจะช่วยให้พ่อแม่พ้นจากขุมนรก แต่เชื่อว่าลูกที่จะช่วยให้พ่อแม่พ้นจากขุมนรกได้นั้นคือลูกที่ช่วยให้พ่อแม่พัฒนาตนจากที่ไม่มีคุณธรรมให้เป็นคนมีคุณธรรม เรียกว่า “อติชาตบุตร” ซึ่งแปลว่าลูกที่มีคุณธรรมยิ่งกว่าพ่อแม่แล้วทำให้พ่อแม่มีคุณธรรมตามไปด้วย ลูกที่ช่วยให้พ่อแม่ขึ้นสวรรค์หรือตกนรกตามทัตนะของพระพุทธศาสนาจึงไม่ได้อยู่ที่เพศแต่ขึ้นอยู่กับพฤติกรรม นอกจากอติชาตบุตรแล้วยังมีลูกแบบ “อวชาตบุตร” และ “อนุชาตบุตร” ด้วย ซึ่งแปลว่าลูกที่มีคุณธรรมเร็วกว่าพ่อแม่ และมีคุณธรรมเสมอกับพ่อแม่ตามลำดับ [ปุตตสูตร ขุ.อิติ. (มจร.) 25/74/431-433]

2. **ความหมายโดยอ้อมของคำ** คำว่าบุตรที่อยู่ท้ายของทั้งอวชาต อนุชาต และอติชาต หมายถึง ลูกทั้งชายและหญิง ไม่ได้มีความหมายว่าลูกชายเท่านั้นประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคือการแสดงหลักการของพระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่บนฐานของกรรมคือหลักความเชื่อที่ว่าพฤติกรรมเป็นเครื่องมือตัดสินคนไม่ใช่เพศหรือชาติกำเนิด ถ้าพิจารณาจากความหมายของคำว่าบุตรซึ่งไม่ได้มีความหมายเพียงลูกชายเท่านั้นแต่ยังหมายถึงลูกทั้งชายและหญิงก็ได้นี้อาจตรงกับคำว่า “แมน” (man) ในภาษาอังกฤษ ที่แปลว่าผู้ชายคู่กับ “วูแมน” (woman) ซึ่งแปลว่าผู้หญิง แต่หากที่ใดไม่มีคำว่าวูแมนอยู่ด้วย ในที่นั้นคำว่าแมนอาจหมายถึงคนทั่วไปทั้งชายและหญิงก็ได้ นอกจากเนื้อหาในปุตตสูตรที่ยกมาข้างต้นแล้วยังมีเนื้อหาในพหุปุตติกาเถรีวัตถุ [ขุ.ธ. (มจร.) 25/115/66]

และมงคลสูตร [ขุ.ขุ. (มจร.) 25/6/7] เป็นต้น ที่คำว่าบุตรใช้หมายถึงลูกทั้งหญิงและชาย

ในเนื้อเรื่องแห่งพหุบุตรติกาเถรีวัตถุ ฎูกอธิบายความไว้ในอรรถกถา [ขุ.ธ. (มจร.) 41/505] ว่า ก่อนบวช พระเถรีรูปนี้มีลูกชาย 7 คน และลูกสาว 7 คน เมื่อบวชแล้วจึงถูกเรียกว่า “พหุบุตรติกาเถรี” แปลว่า พระเถรีผู้มีลูกหลายคน คำว่า “บุตร” ที่อยู่ในชื่อของท่าน จึงไม่ได้หมายความว่าเฉพาะลูกชาย เพราะหากหมายถึงลูกชายเท่านั้นจะทำให้ขัดต่อความจริงเชิงประจักษ์ที่ท่านไม่ใช่มีเพียงลูกชายหลายคนแต่ยังมีลูกสาวอีกหลายคนด้วย ดังนั้น คำว่าบุตรในที่นี้จึงใช้หมายถึงลูกทั้งเพศชายและหญิง ต่อมาในมงคลสูตร คำบาลีว่า “ปุตุตทการสส สงคโห” [ขุ.ขุ. (บาลี) 25/6/3-4] แปลว่า การสงเคราะห์ลูกและภรรยา ตามความแห่งอรรถกถามงคลสูตร [ขุ.ขุ. (มจร.) 39/189] อธิบายความหมายของคำว่า “บุตร” ในพระบาลีนั้นว่า ไม่ว่าจะลูกชายหรือลูกสาวก็เรียกว่า “บุตร” ทั้งนั้น นั่นหมายความว่า ในที่ที่คำว่า “บุตร” มาโดยลำพังย่อมหมายถึง “ลูก” ทั้งชายและหญิง ดังนั้น การสงเคราะห์ลูกทั้งชายและหญิงจึงเสมอกัน ในฐานะเป็นมงคลข้อหนึ่งซึ่งนำความสุขความสำเร็จมาแก่ผู้ปฏิบัติ แสดงให้เห็นชัดยิ่งขึ้นว่า ลูกชายไม่ได้เกิดมาให้คุณค่ากว่าลูกสาวแต่อย่างใดตามที่คนขอพระพุทธานุภาพ คุณค่าของลูกวัดที่พฤติกรรมของลูกเอง ดังนั้น การสงเคราะห์ลูกทั้งชายและหญิงจึงมีคุณค่าเท่ากัน แม้ในคัมภีร์อธิบายมงคลสูตรซึ่งมีคัมภีร์ที่ปณี (2549 หน้า 311) เมื่อกล่าวถึง “บุตร” ก็ไม่ได้หมายถึงลูกชาย แต่หมายถึงลูกทั้งหญิงและชายเช่นกัน

สถานภาพ

สถานภาพ กล่าวคือฐานะของลูกชายและลูกสาวตามที่คนขอพระพุทธานุภาพเปลี่ยนไปจากความเชื่อร่วมสมัยอย่างน้อย 2 ประการ (มนตรี วิภาหุสุข, 2553) ดังนี้

1. ฐานะของลูกต่อมนุษยชาติ ตามความเชื่อเดิมของศาสนาพราหมณ์ต่อลูกชายคืออยู่ในฐานะผู้ประกอบพิธีกรรมทำให้พ่อแม่พ้นจากนรกขุมบุตร ส่วนฐานะของลูกสาวคือเป็นภาระของครอบครัวและสังคมที่จะต้องอยู่ในความคุ้มครองของผู้ชายตามช่วงวัยตั้งแต่เกิดจนตาย กล่าวคือ เมื่อเป็นเด็กหญิงต้องอยู่ในความคุ้มครองของพ่อแม่ หากพ่อแม่ไม่มี ต้องอยู่ในความคุ้มครองของพี่น้องชาย เมื่อแต่งงานแล้วต้องอยู่ในความคุ้มครองของสามี เมื่อสามีตายไปต้องใช้ชีวิตหม้ายอย่างลำเค็ญหรืออยู่ในความคุ้มครองของลูกชาย แต่ตามที่คนขอพระพุทธานุภาพไม่ว่าชายหรือหญิงดำรงอยู่ในฐานะ

วัตถุประสงค์ที่ตั้งมั่นของเผ่าพันธุ์มนุษย์ [วัตถุกุสุตร สัง.ส. (มจร.) 15/54/69] หากไม่มีลูกมนุษย์ชาติย่อมจะสูญสิ้นเผ่าพันธุ์ ทัศนะนั้นสามารถเชื่อมโยงไปถึงการมีเพศสัมพันธ์ หมายความว่า การมีเพศสัมพันธ์ควรมีเป้าหมายเพื่อการมีลูกที่จะมาดำรงเผ่าพันธุ์มนุษย์ เพราะในยุคพุทธกาลน่าจะมีความเป็นไปได้เช่นเดียวที่ทำให้คนมีลูกได้คือการมีเพศสัมพันธ์

2. ฐานะของลูกต่อวงศ์ตระกูล ในยุคพุทธกาลมีการบูชาไฟเพราะถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต้องรักษาไฟที่จุดเพื่อบูชาให้ติดอยู่ตลอดจึงถือเป็นหน้าที่ของครอบครัวบูชาไฟที่จะต้องมีคนรับหน้าที่ไปเป็นการเฉพาะหรือช่วยกันดูแลตามการบริหารจัดการของแต่ละครอบครัว หรือการบูชาัญญาไฟที่ทำขึ้นเป็นการพิเศษเฉพาะก็มี แต่พระพุทธเจ้าเปลี่ยน “ไฟ” จากที่เป็นเปลวความร้อนซึ่งเกิดจากการเผาไหม้เป็น “คน” คือ พ่อแม่เป็นไฟของลูก และลูกเป็นไฟของพ่อแม่ เรียกว่า “อาหุไนยัคคี” และ “คหปตคคิ” ตามลำดับ กล่าวคือ พ่อแม่เป็นไฟหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์สำหรับลูก ในขณะที่ลูกก็เป็นไฟคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์สำหรับพ่อแม่ ที่ต่างฝ่ายต้องดูแลกันให้เป็นสุขอยู่เสมอ ดังความในพระไตรปิฎก [หุติยอัคคิสูตร อัง.สัจตก. (มจร.) 23/47/73-74] ว่า

อาหุไนยัคคี เป็นอย่างไร บุตรในโลกนี้มีมารดาหรือบิดา
นี้เรียกว่า อาหุไนยัคคี ชื่อนั้น เพราะเหตุไร เพราะบุตรเกิดมาจาก
มารดาบิดานี้ ฉะนั้น อาหุไนยัคคินี้ จึงเป็นผู้ที่ควรสักการะ เคารพ
นับถือ บูชา บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ

คหปตคคิ เป็นอย่างไร คือ คหปตีในโลกนี้มีบุตร ภรรยา ทาส
คนใช้ หรือกรรมกร นี้เรียกว่า คหปตคคิ ฉะนั้น คหปตคคินี้ จึงเป็นผู้
ที่ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ

พ่อแม่ที่ไม่ดีก็จะเผาไหม้ให้ลูกร้อน ส่วนลูกที่ไม่ดีไม่ว่าชายหรือหญิงก็จะเผาไหม้ให้พ่อแม่ร้อนและวงศ์ตระกูลวอดวาย แต่หากต่างฝ่ายต่างดีต่อกันก็ทำให้วงศ์ตระกูลเจริญรุ่งเรือง เพราะเหตุนี้ ลูกที่เป็นยอดปรารถนาของครอบครัวจึงไม่ได้จำกัดอยู่ที่เพศชายหรือหญิง แต่คืออนุชาตบุตร และอติชาตบุตร ได้แก่ ลูกที่เกิดมาเพื่อรักษาความดีของวงศ์ตระกูล หรือสร้างเสริมเกียรติประวัติให้กับวงศ์ตระกูลยิ่งขึ้นพร้อมก็นำพาพ่อแม่ไปสู่ทางที่เจริญงอกงามขึ้นโดยคุณธรรม ในทำนองเดียวกันลูกไม่ว่าชายหรือหญิงที่เป็นอวชาตบุตร คือ ลูกที่เกิดมาล้างผลาญวงศ์ตระกูลทั้งด้านเกียรติคุณและทรัพย์

สมบัติย่อมไม่เป็นที่ปรารถนาของพ่อแม่ ดังความในพระไตรปิฎก [ปุตตสูตร ข.อิติ. (มจร.) 25/74/431-433] ว่า

บัณฑิตย่อมปรารถนาอติชาตบุตร และอนุชาตบุตร
ไม่ปรารถนาอวชาตบุตร ซึ่งมีแต่ทำลายวงศ์ตระกูล
บุตร 3 จำพวกนี้เท่านั้น มีอยู่ในโลกนี้
ส่วนบุตรผู้เป็นอุบาสก ถึงพร้อมด้วยศรัทธาและศีล
รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่
ย่อมรุ่งเรืองในหมู่บริษัท เหมือนดวงจันทร์พ้นจากเมฆ ฉะนั้น

สิทธิและหน้าที่

สิทธิ

สิทธิที่ลูกจะพึงได้รับมี 2 ระดับ คือ สิทธิขั้นพื้นฐานที่ลูกทุกคนจะพึงได้รับเพื่อให้เติบโตขึ้นมาเป็นคนที่มีคุณภาพ และสิทธิในการตัดสินใจที่จะแสวงหาเป้าหมายความสำเร็จ หรืออุดมการณ์ส่วนตนซึ่งอาจแตกต่างกันไปตามบริบททางสังคม ดังนี้

1. สิทธิขั้นพื้นฐาน มีความเป็นไปได้ที่พระพุทธเจ้าอาจเสนอสิทธิขั้นพื้นฐานที่ลูกทุกคนจะพึงได้รับ 5 ด้าน ได้แก่ 1) สุขภาพ 2) คุณธรรม 3) การศึกษา 4) เพศสภาพ 5) เงินทุน [สังคาลสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/267/212-213]

สิทธิขั้นพื้นฐานข้อแรกซึ่งมี 5 ด้านนี้ ลูกทุกคนจะต้องได้รับตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงเชิงตะกอนคือตั้งแต่เกิดจนตายโดยพ่อแม่จะต้องเลี้ยงดูให้ลูกเติบโตขึ้นมาอย่างปลอดภัยมีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงสมวัยไม่พิการอันเป็นผลจากการเลี้ยงดูที่บกพร่องของพ่อแม่ เมื่อเลี้ยงดูร่างกายแล้วยังไม่พอ พ่อแม่ต้องเลี้ยงดูจิตใจคือการปลูกฝังและพัฒนาให้ลูกเป็นคนดีไม่ทำความเดือดร้อนให้กับตน ครอบครัวและสังคมพร้อมทั้งพัฒนาตน สร้างครอบครัว และสังคมให้ดียิ่งขึ้น พร้อมกันนั้นก็ให้การศึกษาศาสตร์แขนงใดแขนงหนึ่งเพื่อเป็นการพัฒนาลูกให้เป็นผู้มีความรู้ความสามารถประกอบสัมมาชีพเลี้ยงตนได้ไม่เป็นภาระของใคร จากนั้นเมื่อถึงวัยที่เหมาะสมหากลูกต้องการมีคู่ชีวิต ต้องการสร้างครอบครัวของตนเองก็ให้สิทธิที่จะเลือกรูปแบบคู่ครองไม่ว่าจะเป็น

ชาย-หญิง หญิง-หญิง หรือชาย-ชาย สุดท้ายพ่อแม่ต้องมีเงินทุนให้ลูกพอสมควร เพื่อที่จะได้ใช้ตั้งต้นชีวิตใหม่ไม่ต้องเริ่มจากศูนย์หรือติดลบ

2. สิทธิในการตัดสินใจ มีความเป็นไปได้อีกที่พระพุทธเจ้าอาจเสนอสิทธิขั้นที่ 2 เกี่ยวเนื่องกับการตัดสินใจที่ลูกทุกคนควรมีสิทธิเลือกกว่าจะเป็นลูกแบบใด ซึ่งลูกแต่ละแบบอาจเกิดจากการผสมลักษณะของลูกชนิดต่าง ๆ มากบ้าง น้อยบ้าง บวกบ้าง ลบบ้าง จากลักษณะของลูก 9 แบบ ได้แก่ 1) ลูกสายโลหิต 2) ลูกในปกครอง 3) ลูกศิษย์ 4) ลูกเลี้ยงหรือลูกบุญธรรม 5) ลูกอติชาติ 6) ลูกอนุชาติ 7) ลูกอวชาติ 8) ลูกแท้ 9) ลูกเทียม (มนตรี วิวาท์สุข, 2553)

ลักษณะของลูก 4 แบบแรกเปิดโอกาสให้เลือกกว่าจะเป็นลูกที่มีความสัมพันธ์เชิงที่มากับพ่อแม่อย่างไร กล่าวคือที่มาของความเป็นลูกมี 4 แบบ ได้แก่ 1) ลูกสายโลหิต คือ ผู้ที่อาศัยแม่พ่อเกิด ความเป็นลูกมาทางสายเลือด 2) ลูกในปกครอง คือ ผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง มาทางสายการปกครอง 3) ลูกศิษย์ คือ ผู้อยู่ด้วยเพื่อศึกษา มาทางสายการศึกษา 4) ลูกเลี้ยงหรือลูกบุญธรรม คือ ผู้ที่พ่อแม่รับมาจากคนอื่นเพื่อเลี้ยงดู มาทางสายการเลี้ยงดู [ปณฺธกรนาคราชชาดก ขุ.ชา. (มจร.) 27/286/396, กัฏฐหาริชาดก ขุ.ชา. (มจร.) 55/216]

ลักษณะของลูกแบบที่ 5-7 เปิดโอกาสให้เลือกกว่าจะเป็นลูกที่มีคุณธรรมสูงเสมอหรือต่ำกว่าพ่อแม่ คุณธรรมในที่นี้ คือ การมีศรัทธาในพระรัตนตรัย ศีล และธรรม [ปุตตสูตร ขุ.อิตติ. (มจร.) 25/74/431-433]

ส่วนลักษณะของลูก 2 แบบสุดท้าย เปิดโอกาสให้เลือกกว่าจะเป็นลูกแท้หรือลูกเทียม คือ เลือกระหว่างการเชื่อฟังและเลี้ยงดูพ่อแม่กับการไม่เชื่อฟังและไม่เลี้ยงดูพ่อแม่ [มหาสุตโสมชาดก ขุ.ชา. (มจร.) 28/491/181, สิงคาลกสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/267/212-213] การเชื่อฟังในที่นี้หมายถึงเอาเฉพาะการทำตามโอวาทแล้วตั้งตนอยู่ในความดี ไม่ข้องเกี่ยวกับทุจริตทั้งหลาย มีโจรกรรม เป็นต้น [ชัตติยสูตร สัง.ส. (มจร.) 15/14/14, สัง.ส. (มจร.) 24/85]

หน้าที่

1. หน้าที่หลัก อาจเป็นไปได้ที่พระพุทธเจ้าทรงเสนอหน้าที่ที่ลูกจะต้องปฏิบัติต่อพ่อแม่ 5 ประการ ได้แก่ 1) เลี้ยงดูพ่อแม่ 2) ช่วยทำกิจธุระ 3) ดำรงวงศ์ตระกูล

4) พัฒนาตนสมเป็นทนายท 5) ทำบุญอุทิศให้ [สิงคาลกสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/267/212-213] ลูกได้รับสิทธิ 5 ประการจากพ่อแม่ก็ต้องมีหน้าที่ 5 ประการเป็นการตอบแทน ดังนี้

ประการแรกเมื่อได้รับการเลี้ยงดูตั้งแต่อยู่ในครรภ์จนเติบโตใหญ่มีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงไม่พิการแล้วก็ต้องเลี้ยงดูท่านเป็นการตอบแทน

หน้าที่ต่อมาของลูกคือช่วยทำกิจธุระของพ่อแม่เป็นการแสดงออกซึ่งคุณธรรมในเบื้องต้นว่าเป็นคนมีน้ำใจหรือไม่ นอกจากหน้าที่ข้อนี้จะเรียกร้องให้ลูกแสดงคุณธรรมที่มีอยู่ภายในใจออกมาเป็นการปฏิบัติหรือจากคุณธรรมสู่จริยธรรมแล้วหน้าที่ข้ออื่นจะดำเนินไปได้ก็ล้วนมีคุณธรรมเป็นพื้นฐานซึ่งเป็นผลมาจากสิทธิประการที่สองซึ่งลูกได้รับ

ประการที่สามคือสิทธิในการศึกษาที่ลูกได้รับต้องแสดงออกมาเป็นความรู้ความสามารถที่จะทำให้ตนเองเลี้ยงตัวรอดในสังคมและดำรงฐานะที่ดั่งงามของวงศ์ตระกูลซึ่งบรรพบุรุษได้สร้างและรักษาไว้ไม่ให้สูญหายพร้อมทั้งพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น ในขณะที่ส่วนใดไม่ดีก็กลดละเลิกให้เหลือแต่สิ่งดีงามสืบต่อไป

หน้าที่ประการที่สี่สอดคล้องกับสิทธิในการเลือกเพศสภาพที่ลูกควรตระหนักว่าชีวิตเราที่เป็นเช่นนี้ได้ก็เพราะพ่อแม่ เราเป็นความหวังทั้งหมดของพ่อแม่ ทำอย่างไรจึงจะทำให้ความหวังไม่ใช่เพียงของเราแต่ของท่านสำเร็จไปพร้อมกัน ความเป็นทนายทที่แท้ก็คือการทำ ความหวังให้สำเร็จโดยเฉพาะความหวังที่พ่อแม่เองยังทำไม่สำเร็จซึ่งก็มาสัมพันธ์กับสิทธิในการเลือกคู่ครองหรือเพศสภาพว่าเพศสภาพหรือคู่ครองอย่างไรที่จะส่งเสริมให้ความหวังของเราและพ่อแม่สำเร็จ

หน้าที่ประการสุดท้ายคือการทำบุญอุทิศให้ซึ่งก็สอดคล้องกับสิทธิประการสุดท้ายที่ลูกได้รับคือเงินทุนจากพ่อแม่ ด้วยการคิดว่าเงินที่พ่อแม่ให้เป็นทุนเป็นการให้เปล่าไม่มีดอกเบีย ไม่มีแม้กระทั่งสัญญาที่จะคืนเงินต้น การทำบุญอุทิศให้พ่อแม่ก็เหมือนเป็นการให้เปล่า กล่าวคือไม่มีดอกผลที่เป็นเงินหรือที่จับต้องได้กลับคืนมา

อย่างไรก็ตาม การจัดหน้าที่ให้สอดคล้องกับสิทธิเป็นรายข้อนี้เป็นเพียงแนวอธิบายอย่างหนึ่ง ซึ่งยังมีการอธิบายแนวทางอื่นได้อีก เช่น การแบ่งหน้าที่ต่อพ่อแม่เป็นสองส่วนคือส่วนที่ต้องทำเมื่อพ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ และส่วนที่ต้องทำเมื่อท่านเสียชีวิตแล้ว ซึ่งอาจแบ่งอย่างง่ายก็จะได้ว่า หน้าที่ 4 ประการแรกทำเมื่อพ่อแม่มีชีวิตอยู่เพราะหากทำเมื่อท่านสิ้นชีวิตแล้วก็ดูเหมือนจะเป็นไปไม่ได้ในสองข้อแรกส่วนข้อที่สามและสี่แม้จะเป็นไปได้แต่ก็ดูเหมือนจะไม่ผลต่อท่านแล้ว ในขณะที่หน้าที่ประการที่ห้าจะทำได้ก็ต่อเมื่อท่านเสียชีวิตไปแล้วเท่านั้น

แท้จริงแล้ว หน้าทีเหล่านี้ยกเว้นหน้าที่ประการสุดท้ายเสีย ข้อที่เหลือสามารถทำไปพร้อมกันได้ และไม่จำเป็นต้องจับคู่กับสิทธิ เพราะแม้แต่สิทธิที่ลูกได้รับในทางปฏิบัติก็เป็นไปแบบผสมผสานไม่จำเป็นต้องปฏิบัติเรียงข้อ จึงในการทำหน้าที่ต่อพ่อแม่ไม่ต้องรอเวลาแต่อย่างใด ลูกสามารถทำได้ตลอดเวลาบ้างน้อยบ้างตามสมควรแก่กำลังของตน

2. หน้าทีรอง ในเมื่อฐานะของลูกมี 2 ประการ คือ ฐานะอนาคตของมวลมนุษยชาติ และ ฐานะไฟของครอบครัว สิทธิที่ลูกได้รับก็มีสองอย่างคือสิทธิขั้นพื้นฐานและสิทธิในการตัดสินใจ จึงอาจเป็นไปได้ที่หน้าที่ของลูกย่อมต้องมีสองอย่างเพื่อให้สอดคล้องกับฐานะและสิทธิ โดยหน้าที่หลักเป็นหน้าที่ที่เกี่ยวกับครอบครัววงศ์ตระกูล หน้าทีรองขยายพื้นที่ออกไปกว้างไกลมากขึ้น ในขณะที่หน้าที่หลักมุ่งเน้นสิ่งที่ลูกควรปฏิบัติต่อพ่อแม่เป็นเบื้องต้นจากนั้นก็ครอบครัวและเครือญาติเป็นอันเพียงพอสำหรับฐานะของลูกและญาติพี่น้อง แต่ลูกไม่ใช่เป็นเพียงความหวังของพ่อแม่และญาติพี่น้องเท่านั้นเพราะในอีกฐานะหนึ่งลูกก็คือเด็กซึ่งเป็นอนาคตของสังคม ประเทศชาติ และมนุษยชาติ

ดังนั้น ในขณะที่ด้านหนึ่งซึ่งเป็นแกนกลางเป็นหัวใจในการปฏิบัติหน้าที่คือการเป็นลูกที่มีคุณภาพดำรงวงศ์ตระกูลให้เจริญรุ่งเรือง อีกด้านหนึ่งก็ต้องคำนึงถึงสังคมที่โอบอุ้มครอบครัวแต่ละครอบครัวอยู่เพราะเป็นไปได้ที่ครอบครัวจะเจริญรุ่งเรืองอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยว จึงต้องดำเนินชีวิตให้เป็นคนคุณภาพของสังคมด้วย หน้าทีรองไม่มีระบุไว้อย่างชัดเจน แต่อาจเป็นไปได้ที่หัวใจของหน้าที่รองตามทัศนะของพระพุทธศาสนาที่เด็กต้องพัฒนาไปให้ถึงคือ “การเป็นผู้ให้” [ลักษณะสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/210/170] หรือที่เรียกในสมัยนี้ว่าการมีจิตสาธารณะ คือการเข้าไปข้องเกี่ยวกับคนอื่นด้วยจิตคิดจะให้ไม่ใช่คิดจะเอาจากเขา เมื่อจับหลักได้ดังนี้หน้าทีรองจึงแทรกซึมอยู่ในการดำเนินชีวิตตลอดเวลา ส่วนจะให้อะไรและให้อย่างไรย่อมขึ้นกับกำลังความสามารถและโอกาสของตนอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ การให้ทรัพย์สินเงินทองหรือสิ่งของนอกกาย การให้กำลังใจและแนวคิดด้วยถ้อยคำ การให้กำลังกายด้วยการเข้าไปช่วยเหลือ และการให้โอกาสด้วยการรักษาหลักการให้ทุกอย่างเป็นไปตามที่ควรเป็น ไม่เข้าไปแทรกแซงให้เสียความเป็นธรรม

พลวัตของครอบครัว

สิทธิและหน้าที่ดังกล่าว จะกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างแม่พ่อลูก รวมเป็นหน่วยสังคมที่เล็กที่สุดคือครอบครัว โดยพฤติกรรมของแม่พ่อลูกที่มีต่อกันนั้นอาจแสดงให้เห็นถึงสถานภาพของครอบครัวในปัจจุบันและแนวโน้มของความเจริญและเสื่อมในอนาคตได้ 27 ประเภท ดังตารางที่ 2-1 แสดงให้เห็นพลวัตแห่งของครอบครัวที่อาจเสื่อมและเจริญเพราะลูกเป็นองค์ประกอบหลัก (มนตรี วิวาทสุข, 2553)

ตาราง 2-1 พลวัตของครอบครัว

ที่	สถานะของครอบครัว	ความสัมพันธ์ระหว่างแม่พ่อ-ลูก	เปรียบเทียบคุณภาพของแม่พ่อ-ลูก		ฐานะในปัจจุบัน	แนวโน้มจากลูก [ผู้ดำรงวงศ์ตระกูล]	พยากรณ์อนาคต	
			แม่พ่อ	ลูก	ผลลัพธ์		ผลลัพธ์	
1	1	ก1	1	?	3	?	?	
2	1	ก1	0	?	2	?	?	
3	1	ก1	-1	?	1	?	?	
4	1	ล1	1	-1	2	-1	1	เสื่อมลง
5	1	ล1	0	0	2	0	2	เสมอตัว
6	1	ล1	-1	1	2	1	3	เจริญขึ้น
7	1	กล2	1	-1	3	-1	2	เสื่อมลง
8	1	กล2	0	0	3	0	3	เสมอตัว
9	1	กล2	-1	1	4	1	4	เจริญขึ้น
10	0	ก1	1	?	2	?	?	
11	0	ก1	0	?	1	?	?	
12	0	ก1	-1	?	0	?	?	

ที่	สถานะ ของ ครอบครัว	ความสัมพันธ์ ระหว่างแม่ พ่อ-ลูก	เปรียบเทียบ คุณภาพของ แม่พ่อ-ลูก		ฐานะใน ปัจจุบัน	แนวโน้ม จากลูก [ผู้ดำรง วงศ์ ตระกูล]	พยากรณ์ อนาคต	
			แม่ พ่อ	ลูก	ผลลัพธ์		ผลลัพธ์	
13	0	ล1	1	-1	1	-1	0	เสื่อม ลง
14	0	ล1	0	0	1	0	1	เสมอ ตัว
15	0	ล1	-1	1	1	1	2	เจริญ ขึ้น
16	0	กล2	1	-1	2	-1	1	เสื่อม ลง
17	0	กล2	0	0	2	0	2	เสมอ ตัว
18	0	กล2	-1	1	2	1	3	เจริญ ขึ้น
19	-1	ก1	1	?	1	?		?
20	-1	ก1	0	?	0	?		?
21	-1	ก1	-1	?	-1	?		?
22	-1	ล1	1	-1	0	-1	-1	เสื่อม ลง
23	-1	ล1	0	0	0	0	0	เสมอ ตัว
24	-1	ล1	-1	1	0	1	1	เจริญ ขึ้น
25	-1	กล2	1	-1	1	-1	0	เสื่อม ลง
26	-1	กล2	0	0	1	0	1	เสมอ ตัว
27	-1	กล2	-1	1	1	1	2	เจริญ ขึ้น

ที่	สถานะของครอบครัว	ความสัมพันธ์ระหว่างแม่-ลูก	เปรียบเทียบคุณภาพของแม่-พ่อ-ลูก		ฐานะในปัจจุบัน	แนวโน้มจากลูก [ผู้ดำรงวงศ์ตระกูล]	พยากรณ์อนาคต
			แม่-พ่อ	ลูก	ผลลัพธ์		ผลลัพธ์
<p>ความหมาย g1 คือ แม่พ่อผู้ให้กำเนิด, l1 คือ แม่พ่อผู้เลี้ยงดู, gl2 คือ แม่พ่อที่เป็นทั้งผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดู, 4 คือ สูงที่สุดของสูงที่สุด, 3 คือ สูงที่สุด, 2 คือ สูงมาก, 1 คือ สูงหรือสูงกว่า, 0 คือ ปานกลางหรือเสมอกัน, -1 คือ ต่ำหรือต่ำกว่า, ? คือ ไม่มีหรือยังไม่แน่ พยัญชนะคือความหมาย ส่วนตัวเลขคือคะแนน</p>							

ที่มา: มนตรี วิวาท์สุข. (2553). ลูก: วัตถุประสงค์แห่งครอบครัวชาวพุทธ. วารสาร *ศรีนครินทรวิโรฒวิจัยและพัฒนา (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)*. 2(3), 27-43.

เมื่อแสดงวงจรแห่งความเสื่อมและความเจริญของครอบครัวด้วยตารางข้างต้นแล้ว มนตรี วิวาท์สุข (2553) ได้สรุปว่า จากตารางข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ลูก คือตัวชีวิตหรือตัวกำหนดอนาคตของวงศ์ตระกูลว่า โดยตระกูลนั้น ๆ จะเสื่อมลง คงที่ หรือ เจริญขึ้น หลังจากที่แม่พ่อตายแล้ว ซึ่งกิจที่เนื่องด้วยการดำรงวงศ์ตระกูลถือว่าเป็นภาระหลักของลูก เห็นได้จากลักษณะการตอบแทนคุณแม่พ่อทั้ง 5 ประการ ยกเว้นประการที่ 1 และ 5 นอกนั้นเป็นกิจที่เนื่องกับการดำรงวงศ์ตระกูลทั้งสิ้น

ตารางยังชี้ให้เห็นอีกว่า ตระกูลที่ไม่มีลูกย่อมขาดสูญซึ่งอาจมีตระกูลขาดสูญได้ถึง 9 ตระกูล ไม่ว่าจะตระกูลนั้นจะอยู่ระดับต่ำ ปานกลาง หรือ สูง ในขณะที่ตระกูลที่แม่พ่อเป็นทั้งผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูนั้น มีความได้เปรียบตระกูลของแม่พ่อที่เลี้ยงเพียงอย่างเดียว แต่ก็ไม่แน่ว่าความได้เปรียบที่มีนั้นจะถูกนำมาใช้ในการวางรากฐานให้ตระกูลเจริญขึ้น เสื่อมลง หรือ คงที่ เพราะลูกของแม่พ่อกำเนิดหรือของแม่พ่อแท้ อาจแยกว่าลูกของแม่พ่อเลี้ยงและเป็นตัวเร่งให้ตระกูลตกต่ำก็ได้ ในทางตรงกันข้าม ลูกที่อยู่ในตระกูลระดับต่ำ ก็สามารถยกระดับฐานะของตระกูลให้สูงขึ้นได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคุณภาพของลูกเอง

โดยสรุป ตระกูลอาจแบ่งเป็น 4 ลักษณะ และ 27 ชนิดด้วยตัวชีวิต คือ ลูกผู้ดำรงวงศ์ตระกูล ได้แก่ ตระกูลที่ขาดสูญ เสื่อมลง คงที่ และ เจริญ ตระกูลขาดสูญอาจเกิดขึ้นได้ 9 กรณี เพราะไม่มีลูกสืบวงศ์ตระกูล ส่วนตระกูลที่ยังไม่ขาดสูญเพราะมีลูกสืบวงศ์ตระกูลอาจจะเสื่อมลง 6 ตระกูล คงที่ 6 ตระกูล และ เจริญขึ้น 6 ตระกูล ในตระกูลที่เจริญขึ้นนั้น มีเพียงตระกูลเดียวที่ก้าวจากระดับสูงที่สุดไปสู่ระดับสูงที่สุดของ

สูงที่สุดโดยผลลัพธ์จากตารางได้หมายเลข 4 ซึ่งมีเพียงหนึ่งเดียวใน 27 ตระกูล ในทางตรงกันข้ามตระกูลที่เสื่อมลงจนติดลบมีเพียงหนึ่งตระกูลได้หมายเลข -1 ดังนั้น ใน 27 ตระกูล อาจมีตระกูลที่เหนือกว่าตระกูลทั้งหมดอยู่หนึ่งตระกูล หากตระกูลนี้ไม่หยุดการพัฒนา ก็จะก้าวหน้าเรื่อยไปทุกชั่วอายุคนและจะกลายเป็นการพัฒนาที่ห่างกับตระกูลอื่นหนึ่งเท่าตัวหรือหลายเท่าตัวก็ได้ ขึ้นอยู่กับตระกูลอื่นว่ามีฐานะในปัจจุบันและตัวตัดสินอนาคตคือลูกอยู่ในระดับและประเภทใด

ตัวชี้วัดความสำเร็จของสิทธิและหน้าที่

ด้วยสิทธิและหน้าที่ที่อาจเป็นข้อเสนอของพระพุทธเจ้าข้างต้นทำให้พอจะประมาณต่อไปได้ว่าพ่อแม่และสังคมที่เลี้ยงดูและแวดล้อมลูกและเด็กแต่ละคนนั้นควรมีลักษณะอย่างไรที่จะทำให้ลูกและเด็กเติบโตขึ้นมาอย่างมีคุณภาพตามสิทธิที่ควรจะได้รับ ข้อนี้ถือเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จภายนอก พร้อมทั้งพอประมาณได้เช่นเดียวกันว่าลูกและเด็กซึ่งเป็นอนาคตของของครอบครัวและมนุษยชาตินั้นควรมีลักษณะอย่างไรให้กำหนดได้บ้างซึ่งแสดงให้เห็นว่าลูกและเด็กนั้นได้ทำหน้าที่ของตนหรือยังอันเป็นตัวชี้วัดภายใน ตัวชี้วัดภายนอกเรียกว่า “บุพการี” ในขณะที่ตัวชี้วัดภายในเรียกว่า “กตัญญูกตเวที” ทั้งสองฝ่ายเป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนาน่าจะเห็นว่าเป็นสิ่งที่ควรต้องมีและมีได้โดยยาก ดังพระพุทธพจน์ [อาสาทุปปชหรรค อัง.ทก. (มจร.) 20/120/114] ว่า

บุคคล 2 จำพวกนี้หาได้ยากในโลก

บุคคล 2 จำพวกไหนบ้าง คือ

1. บุพการี (ผู้ทำอุปัฏฐาก่อน)
2. กตัญญูกตเวที (ผู้รู้อุปัฏฐากะที่เขาทำแล้วและตอบแทน)

ตัวชี้วัดความสำเร็จภายนอก (บุพการี)

สิ่งที่แสดงให้เห็นความสำเร็จเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ หรือเครื่องวัดความสำเร็จเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ภายนอกมี 2 ระดับ ได้แก่ ระดับครอบครัว และระดับสังคม

ครอบครัว

ในระดับครอบครัวพ่อแม่ควรมีการวางแผนครอบครัวอย่างน้อย 3 ชั้น คือ 1) ก่อนมีลูก ต้องมีการเตรียมการด้านสุขภาพของตนเอง 2) ขณะตั้งครรภ์ ก็ต้องบำรุงรักษา และ 3) เมื่อคลอดแล้ว ก็ต้องเลี้ยงดูอบรมสั่งสอน ดังนั้น พ่อแม่จึงถูกเรียกร้องให้เป็นผู้ควรต้องมีความพร้อม 4 ด้าน ได้แก่ 1) สุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง 2) กำลังทรัพย์หรือการงานที่มั่นคง 3) ความรู้ที่พอจะให้การศึกษ่าเบื้องต้น และ 4) คุณธรรมที่จะอบรมสั่งสอนลูก หากครอบครัวใดมีพ่อแม่หรือแม่แต่จะเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมีการวางแผน 3 ชั้น และมีความพร้อม 4 ด้าน ดังกล่าว ก็พอจะคาดการณ์ได้ค่อนข้างมั่นใจว่าลูกจะได้รับสิทธิสมบูรณ์

สังคม

ส่วนตัวชีวิตระดับสังคมก็ต้องเป็นไปสอดคล้องกับสิทธิในระดับที่มีประสิทธิภาพสูงขึ้นซึ่งประสิทธิภาพพระดั่งนี้เป็นไปได้ยากที่ครอบครัวจะมีได้ รัฐจึงต้องเป็นผู้จัดสรรให้เป็นบริการสาธารณะที่เด็กทุกคนมีสิทธิสามารถเข้าถึงได้ คือ 1) สถานพยาบาลหรือบริการเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย 2) สถานศึกษาหรือแหล่งฝึกหัดพัฒนาอาชีพ และ 3) วัดหรือแหล่งฝึกฝนอบรมคุณธรรมจริยธรรม นอกจากนี้ รัฐยังต้องสร้างกลไกเพื่อให้สถานที่เหล่านี้เป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยการอุดหนุนงบประมาณและกำลังคนที่เชี่ยวชาญในด้านนั้นให้เพียงพอแก่ความต้องการประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งต้องให้ความรู้กับพ่อแม่และสังคมเพื่อให้ตระหนักเห็นความสำคัญของลูกและเด็กที่จะต้องได้รับสิทธิอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม สถาบันทั้ง 3 แห่งพร้อมทั้งนโยบายและยุทธศาสตร์ของรัฐจึงเป็นตัวชีวิตความสำเร็จของสิทธิระดับสังคม

พ่อแม่และสังคมที่กระทำดังนี้ถือว่าเป็น “บุพการี” คือผู้ทำคุณให้กับลูกและเด็กก่อน ในทางพระพุทธศาสนาไม่เพียงถือว่าเป็นสิ่งที่ควรทำแต่ยังบอกด้วยว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ยากด้วย เท่ากับทำหยาพ่อแม่และสังคมว่าการที่จะพัฒนาคนไม่ว่าในฐานะลูกหรือเด็กผู้เป็นอนาคตของมนุษยชาตินั้นไม่ใช่เรื่องง่ายแต่เป็นเรื่องที่ต้องได้รับการเอาใจใส่อย่างดี หาไม่แล้วแทนที่ครอบครัวจะเจริญรุ่งเรืองแต่กลับจะร้อนรุ่มดังไฟสุ่มจนถึงกับพินาศได้เพราะฐานะของลูกต่อครอบครัวคือไฟที่อาจให้คุณหรือโทษก็ได้ ในขณะเดียวกันสังคมหรือรัฐหากจัดการไม่ดี แทนที่จะได้ออนาคตมาทำให้ชาติรุ่งเรือง ก็กลายเป็นอนาคตที่ไม่สดใสและสามารถพยากรณ์อนาคตของประเทศชาติและมนุษยชาติได้ไม่ยากนักด้วยคุณภาพของเด็กนั่นเองว่าโลกจะน่าอยู่หรือไม่

ตัวชี้วัดความสำเร็จภายใน (กัตัญญุกตเวที)

หน้าที่ที่ลูกควรทำมีประการเดียว คือ พัฒนา หมายถึง ทำสิ่งที่ต้ออันมีอยู่แล้วให้เจริญยิ่งขึ้น และทำสิ่งที่ดีที่ยังไม่มีให้มีขึ้น ซึ่งดูเหมือนมีหัวข้อย่อย แต่เมื่อไปเชื่อมโยงกับสิ่งที่ต้องพัฒนาก็จะแตกประเด็นออกไปอีก คือ พัฒนาดน พัฒนาครอบครัว และพัฒนาสังคม จะเห็นว่าสิทธิทั้งปวงที่คนคนหนึ่งในฐานะลูกได้รับจากพ่อแม่ในระดับครอบครัวก็ตาม ในฐานะเด็กที่ได้รับจากสังคมหรือรัฐก็ตาม มีเป้าหมายเดียวกันคือเพื่อให้ลูกและเด็กคนนั้นมีคุณภาพ ซึ่งคุณภาพนี้จะรู้ได้ก็ต่อเมื่อแสดงออกมาทั้ง 3 ระดับ คือ ตนเอง ครอบครัว และสังคม

ในระดับแรก ตนต้องทำหน้าที่โดยประการที่จะมีสุขภาพแข็งแรง มีความรู้ความสามารถ และมีคุณธรรมจริยธรรม ระดับต่อมา คือ การนำความรู้ความสามารถนั้นไปดูแลพ่อแม่และเครือญาติให้อยู่ดีมีสุขอันเป็นความสำเร็จระดับครอบครัวให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป และสุดท้าย คือ การพัฒนาสังคมให้เดินหน้าต่อไปเพื่อความผาสุกของสมาชิกเก่าที่มีอยู่ก่อนและสมาชิกใหม่ที่จะมีตามมาให้อยู่ในสภาพพร้อมที่จะได้รับสิทธิอย่างสมบูรณ์เช่นกับที่ตนได้รับมาจากสังคม หรือแม้หากตนเองจะได้รับโอกาสในการเข้าถึงสิทธิอย่างไม่สมบูรณ์ก็ต้องแก้ไขให้สังคมเป็นไปดีกว่าที่ผ่านมา ดังนั้น สุขภาพ คุณภาพ และคุณธรรม คือ ลักษณะที่พึงประสงค์อันลูกและเด็กจะต้องพัฒนาให้เกิดมีกับตนแล้วนำไปพัฒนาครอบครัวและสังคมต่อไป

ตัวชี้วัดความสำเร็จเชิงโครงสร้าง

ตัวชี้วัดภายนอกบ่งบอกความสำเร็จด้านสิทธิ ส่วนตัวชี้วัดภายในบ่งบอกความสำเร็จด้านหน้าที่ เมื่อรวมตัวชี้วัดทั้งสองเข้าด้วยกันจะเห็นเป็นโครงสร้างสังคม ซึ่งโครงสร้างทางสังคมจะมีความซับซ้อนมากขึ้นไปตามระดับความสัมพันธ์ของคนในสังคม ยกตัวอย่างเช่นในสังคมที่ทุกคนในหมู่บ้านรู้จักกันทั่วถึง โครงสร้างทางสังคมก็จะไม่ซับซ้อนมากนักและเปลี่ยนแปลงได้ไม่ยากเพราะผู้กุมอำนาจและกลไกของสังคมมีไม่มากและเข้าถึงกันได้ทั้งหมด แต่ไม่ได้หมายความว่าโครงสร้างทางสังคมจะเป็นธรรมเสมอไป ความเป็นธรรมเชิงโครงสร้างและความซับซ้อนเชิงโครงสร้างแม้จะสัมพันธ์กันแต่ไม่ใช่เรื่องเดียวกัน

ต่อมาเมื่อสังคมหมู่บ้านนั้นกลายเป็นสังคมเมืองที่คนต้องเชื่อมโยงสื่อสารกันผ่านระบบบางอย่างอาจเป็นหน่วยงานที่รัฐตั้งขึ้นมา คราวนี้ความซับซ้อนเชิงโครงสร้างก็จะมิมากขึ้นและเปลี่ยนแปลงได้ค่อนข้างยากเพราะผู้กุมอำนาจและขับเคลื่อนโครงสร้างไม่ใช่เพียงบุคคลที่รู้จักกัน จึงจะขาดความเห็นอกเห็นใจและเข้าอกเข้าใจกันส่งผลให้ปฏิบัติต่อกันอย่างผิดพลาดและหาตัวผู้กระทำผิดไม่ได้เพราะมีผู้กระทำหลายคนที่กระจายอยู่ตามจุดเชื่อมความสัมพันธ์แต่ละจุดเชื่อมโยงกับระบบสังคมใหญ่ระดับชาติและโลก สิทธิและหน้าที่ของลูกและเด็กเกือบทั้งหมดจะเป็นไปสอดคล้องกับโครงสร้างของสังคม หากโครงสร้างเป็นธรรม สิทธิที่เด็กในสังคมจะได้รับก็ค่อนข้างเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นสิทธิการเข้าถึงสถานพยาบาล การศึกษา และการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม แต่ทันทีที่โครงสร้างทางสังคมไม่เป็นธรรม ความเหลื่อมล้ำทางสังคมจะปรากฏเด่นออกมา ในขณะที่เด็กกลุ่มหนึ่งได้รับสิทธิเงินเหลือล้น แต่เด็กอีกกลุ่มหนึ่งก็ขาดแคลนแสนสาหัส ซึ่งจะส่งผลกระทบยาวตลอดชีวิตของเด็กคนนั้นและตราบไต่ที่โครงสร้างยังไม่เปลี่ยน ความเหลื่อมล้ำก็จะเป็นไปชั่วลูกหลาน ทำให้ในที่สุดคนกลุ่มนี้ก็จะเป็นอย่างอื่นในสังคมนั้น ซึ่งเป็นภาพสังคมอินเดียก่อนและร่วมสมัยพุทธกาล

สังคมอินเดียก่อนสมัยพุทธกาลยุคช่วงระหว่างยุคอารยันถึงยุคพระเวท มีโครงสร้างที่ค่อนข้างไม่เป็นธรรมกับทุกคนแต่ก็ยังไม่ถือว่าแปลกมากนักเพราะแม้จะมีศึกสงครามก็มีเพียงผู้ชนะกับผู้แพ้ ซึ่งในทศสมรภูมิจึงชนะก็เป็นนาย ผู้แพ้ก็เป็นทาส ยุคนี้อารยันน่าจะมีเพียง 2 ตามความหมายเดิมของศัพท์คือสีผิว ได้แก่ กลุ่มคนผิวขาวคือชาวอารยันที่เป็นผู้บุกรุกเข้ามาครอบครองดินแดน และกลุ่มคนผิวดำคือชาวมิลักษะที่เป็นชนพื้นเมืองสร้างบ้านเมืองให้มีความศิวิไลซ์ ในยุคนี้นายหญิงได้รับสิทธิกล่าวคือโอกาสในการพัฒนาตนค่อนข้างเท่าเทียมเห็นได้จาก 2 กรณี ได้แก่ การที่สตรีสามารถร่วมแต่งพระเวทและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งคือการที่เด็กหญิงได้รับโอกาสทางการศึกษาเท่าเทียมกับเด็กชายเมื่ออยู่ในวัยพรหมจารีตามหลักอาศรมสี่

แต่กาลต่อมาอยู่ในช่วงยุคพระเวทถึงยุคพราหมณ์ โครงสร้างทางสังคมเริ่มเปลี่ยนไปจากเดิมที่วรรณะสีผิวก็กลายเป็นแบ่งตามหน้าที่และชาติกำเนิด บทบาทของสตรีเริ่มลดน้อยลงในพื้นที่สาธารณะและการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาเริ่มอยู่ในแควดวงของวรรณะพราหมณ์ผู้ชายเท่านั้น สิทธิในการศึกษาของเด็กหญิงก็เริ่มลดน้อยลงจนไม่มีเลยหากเธอแต่งงานซึ่งการแต่งงานก็เป็นไปได้ตั้งแต่เด็กเพราะต้องการได้หญิงพรหมจารีเป็นคู่ครอง

จนในที่สุดตกมาถึงยุคพราหมณ์ซึ่งร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า สตรีก็แทบหมดสิทธิทางสังคมเป็นเพียงภรรยาผู้ปรนนิบัติสามีและมารดาผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูลูกพร้อม กับเป็นแม่บ้านที่คอยดูแลทุกคนในบ้าน พราหมณ์เป็นผู้กุมอำนาจกำหนดความเป็นไปของสังคม โครงสร้างทางสังคมจึงไม่อาจให้ความเป็นธรรมกับทุกคนในสังคมได้อย่างทั่วถึง ช่องว่างทางสังคมมีอยู่อย่างกว้างขวาง คนชั้นบนกลายเป็นผู้มั่งคั่ง ส่วนคนชั้นล่างมีชีวิตอยู่อย่างยากลำบากหมดโอกาสจะยกฐานะให้สูงขึ้นได้

พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงสิทธิและหน้าที่ชุดใหม่ให้สังคมพิจารณาว่ามนุษย์ไม่ควรถูกแบ่งด้วยชาติกำเนิดซึ่งเปลี่ยนแปลงอะไรไม่ได้เท่านั้น แต่ควรแบ่งด้วยกรรมหรือพฤติกรรม กล่าวคือ ไม่ว่าใครก็ตามหากทำหน้าที่ปกครองก็ควรเป็นกษัตริย์ คนที่ทำหน้าที่สั่งสอนก็ควรเป็นพราหมณ์ คนที่ทำหน้าที่ค้าขายควรเป็นแพศย์ และคนที่ใช้แรงงานควรเป็นศูทร คนที่ทำหน้าที่อื่นนอกจากนี้ก็ควรเป็นจันฑาล ดังพระพุทธพจน์ [วสทสูตร ขุ.สุ. (มจร.) 17/136, 142/531-532] ว่า

คนจะชื่อว่าเป็นคนเลวเพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ได้
จะชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ได้
แต่ชื่อว่าเป็นคนเลวเพราะกรรม
ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม

พระพุทธเจ้าทรงไม่เห็นด้วยที่กำหนดคนที่ชาติกำเนิดแล้วให้หน้าที่ตามชาติกำเนิด แต่เสนอว่าชาติกำเนิดเป็นเพียงตัวบ่งชี้ชาติตระกูลซึ่งคนในตระกูลนั้น ๆ ไม่จำเป็นจะต้องทำหน้าที่อย่างนั้นตลอดไปหากไม่มีความรู้ความสามารถที่จะทำอย่างนั้น แล้วจะรู้ได้อย่างไรว่าใครเป็นผู้มีความรู้ความสามารถที่จะทำหน้าที่นั้น แน่แน่นอนว่าชาติตระกูลไม่อาจบอกได้

แต่ทันทีที่ชาติตระกูลไปผูกติดไว้กับการศึกษา เมื่อนั้นชาติตระกูลก็อาจเป็นตัวกำหนดความรู้ความสามารถ กลายเป็นว่าคนชาติตระกูลนั้นมีความรู้ความสามารถที่จะทำอย่างนั้นได้ แต่อาจลืมไปว่าการที่จะมีความรู้ความสามารถอย่างนั้นไม่ได้เกี่ยวกับชาติตระกูลแต่อย่างใดเลย สิ่งที่เกี่ยวข้องโดยตรงคือการศึกษา การศึกษานี้เองจึงเป็นตัวบ่งชี้ที่สำคัญว่าโครงสร้างของสังคมนั้นเป็นธรรมหรือไม่ หากทุกคนในสังคมสามารถเข้าถึงการศึกษาได้ สามารถพัฒนาตนได้อย่างเต็มศักยภาพ คนนั้นก็จะเป็นผู้มีความรู้ความสามารถที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามความสนใจไม่ว่าจะเป็นนักปกครอง นักการศึกษา นักค้าขาย และนักอื่น ๆ ตามความถนัด

ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงเสนอว่าการศึกษาเป็นหนึ่งในสิทธิขั้นพื้นฐานที่พ่อแม่ต้องให้กับลูกเป็นเบื้องต้นเพื่อที่จะได้มีความรู้ความสามารถดำรงวงศ์ตระกูล และรัฐต้องให้กับเด็กเพื่อจะเติบโตขึ้นเป็นอนาคตที่พึงประสงค์ของมนุษยชาติ สอดคล้องกับมุมมองของพระพุทธเจ้าที่เสนอว่าฐานะของลูกมีสองอย่างข้างต้นซึ่งต้องได้สิทธิสองอย่างและหน้าที่สองอย่างตามมา ในขณะที่ผู้ที่ศึกษาได้อย่างเต็มที่ก็ต้องมีร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง เพราะฉะนั้น นอกจากการศึกษาแล้วพระพุทธเจ้าจึงเสนอสิทธิที่ลูกและเด็กจะพึงได้เป็นชุดเพื่อที่จะปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมให้เอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพของปัจเจกให้มากที่สุด และเมื่อพัฒนาตนเสร็จแล้วก็พัฒนาครอบครัวและสังคมต่อไป ดังนั้น ตัวชีวิตภายในและภายนอกต้องบูรณาการทุกข้อจึงจะแก้โครงสร้างเดิมแล้วเปลี่ยนไปตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา

ข้อสรุป

ลูกของพ่อแม่และเยาวชนของชาติคือผู้ถูกผลิตที่ผู้ผลิตคือพ่อแม่และสังคมจะต้องรับผิดชอบต่อผลิตผลของตนอย่างเต็มที่ เพราะลูกไม่ได้สมัครมาเกิดแต่ถูกทำให้เกิด เพศของลูกจึงต้องอยู่ในความรับผิดชอบของพ่อแม่ด้วยที่ทำให้เขาเกิดมามีเพศเช่นนั้น ความดีใจหรือเสียใจจึงไม่ควรลงที่ลูกเพราะลูกไม่ใช่สาเหตุที่แท้จริง สาเหตุที่แท้จริงคือกระบวนการให้กำเนิดซึ่งพ่อแม่ล้วนเป็นผู้กำหนด ดังนั้น ความรู้สึกชื่นชมหรือขมขื่นควรลงที่พ่อแม่เท่านั้น ไม่ใช่ไปลงที่ลูก หากคิดเช่นนี้ เด็กทุกคนที่เกิดมาไม่ว่าเพศชายหรือหญิงย่อมจะถูกปฏิบัติเท่ากันตั้งแต่ต้น

อย่างไรก็ตาม ดูเหมือน “เพศ” ของลูกจะอยู่เหนืออำนาจการกำหนดของพ่อแม่ กล่าวคือ พ่อแม่แม้จะปรารถนาลูกเพศหนึ่งและพยายามเพื่อให้ได้ลูกเพศนั้น แต่ความพยายามนั้นอาจไม่สำเร็จก็ได้ แม้จะปรารถนาเช่นเดียวกันและพยายามเหมือนกัน ผลออกมาอาจต่างกัน คือ ลูกที่เกิดมาอาจมีเพศตามความหวังและความพยายามนั้นก็มิ และแตกต่างออกไปก็มี แสดงว่าน่าจะมีอะไรบางอย่างที่กำหนดให้เด็กคนนั้น ๆ มีเพศใดเพศหนึ่ง หากเป็นเช่นนี้ ย่อมแสดงว่า พ่อแม่ไม่สามารถกำหนดเพศได้ การที่พ่อแม่ปรารถนาและพยายามแล้วได้มาซึ่งลูกที่มีเพศตรงกับความต้องการนั้น จึงไม่ใช่ขึ้นอยู่กับความสามารถของพ่อแม่ แต่เป็นเพราะพ่อแม่ตั้งความปรารถนาตรงกับเพศของลูก ถ้าตรงกันก็สำเร็จและดีใจ ถ้าไม่ตรงก็ไม่สำเร็จและเสียใจ เพื่อไม่ให้ตนต้องดีใจหรือ

เสียใจอย่างใดอย่างหนึ่ง พ่อแม่บางคนจึงตั้งความปรารถนาเป็นกลาง ๆ เพื่อลดความเสี่ยงทางอารมณ์ว่า ขอให้ลูกมีสุขภาพดีเพศใดก็ได้

สิ่งใดเล่าเป็นตัวกำหนดเพศของลูก ศาสนาเทวนิยมเชื่อว่า “พระเจ้า” เป็นผู้กำหนดซึ่งเป็นทศนะก่อนและร่วมยุคพุทธกาล ดังนั้น จึงต้องขอพรจากพระเจ้าเพื่อให้ประทานลูกที่มีเพศตามที่ตนปรารถนา หรือเพียงประทานลูกไม่ว่าเพศใดก็ได้ตนพร้อมที่จะรักเหมือนกันเพราะเป็นสิ่งประทานมาจากพระเจ้า หากคิดเช่นนี้ ความรับผิดชอบของพ่อแม่ก็ลดลง เพราะตนไม่ใช่ผู้กำหนดเพศ เพียงทำหน้าที่ของตนส่วนผู้กำหนดผลคืออำนาจภายนอก ในขณะที่ศาสนาอเทวนิยมโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเชื่อว่าสิ่งที่กำหนดเพศของลูกคือ “กรรม” ของลูก พ่อ และแม่รวมกัน กล่าวคือ ลูกได้สร้างเหตุปัจจัยบางอย่างที่จะให้ตนได้เพศเช่นนั้น พ่อแม่เองก็เช่นกันได้สร้างเหตุปัจจัยบางอย่างที่จะทำให้ได้ลูกมีเพศเช่นนั้น เมื่อสร้างเหตุปัจจัยเช่นใดไว้ ผลที่ได้ก็จะเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นไม่ว่าจะปรารถนาหรือไม่ ไม่ว่าจะชอบหรือไม่ ผลที่ได้ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัยเสมอ ดังนั้น ความรับผิดชอบจึงไม่ได้อยู่กับอำนาจภายนอก แต่ขึ้นกับตนของทั้งสามคนที่ได้ทำสร้างเหตุปัจจัยหรือกรรมร่วมกันมา จึงไม่ว่าสุขหรือทุกข์จะต้องร่วมกันรับผิดชอบต่อไป

บทที่ 3

ภรรยา: สตรีที่เป็นยอดสหาย

โครงสร้างทางสังคมก่อนและร่วมสมัยพุทธกาลจัดพื้นที่ให้กับสตรีที่แต่งงานแล้ว แตกต่างกันไปตามยุคสมัย ในยุคอารยันและพระเวท เธอมีพื้นที่สาธารณะที่จะแสวงหาความสุขนอกบ้านและเป็นที่ยอมรับของสังคมแต่ก็อยู่ในลักษณะตกต่ำลงตามลำดับ จนกระทั่งยุคพราหมณ์ พื้นที่ทางศาสนาและสังคมของเธอตกต่ำลงจนแทบหมดสิ้น บ้านคือสถานที่ใช้ชีวิตเพียงแห่งเดียวที่สังคมกระแสนี้กำหนดให้เธอ พระพุทธเจ้าดูเหมือนจะไม่ให้ความสำคัญกับพื้นที่ที่เธอใช้ชีวิตเท่าใดนัก แต่ทรงเสนอว่าไม่ว่าใครก็ตาม เมื่ออยู่ในฐานะใดแล้วต้องปฏิบัติต่อกันอย่างถูกต้องโดยไม่มีใครเหนือกว่าใครในเชิงพื้นที่แต่พฤติกรรมที่ปฏิบัติต่อกันต่างหากเล่าเป็นเครื่องชี้วัดว่าใครคือผู้ที่ควรแก่การตำหนิหรือยกย่อง

ความนำ

บางคนกล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงทิ้งภรรยาแล้วออกผนวชเช่นนี้ พระองค์จะยังมีความชอบธรรมในการวางแนวทางที่เป็นธรรมแก่ภรรยาได้หรือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวันที่เจ้าชายสิทธัตถะ (พระนามของพระพุทธเจ้า) ทรงทิ้งพระชายาออกผนวชนั้น เป็นวันที่พระนางประสูติพระโอรส การตัดสินใจของพระองค์อาจจะไม่โหดร้ายต่อพระโอรสเท่าใดนักเมื่อเทียบกับความทุกข์ระทมที่พระนางโยสธราหรือพิมพา (พระนามของพระชายาของเจ้าชายสิทธัตถะ) ได้รับ เพราะอย่างน้อยพระราหุลผู้เป็นพระโอรสก็ยังไม่เคยได้รับความสุขและความอบอุ่นจากพระบิดา ยังไม่เคยทรงเห็นแม้พระพักตร์ของพระบิดาด้วยซ้ำซึ่งก็ไม่ต่างกับการที่ยังไม่ทรงมีพระบิดานั่นเองเนื่องด้วยแม้แต่ความรู้สึกว่ามีพระบิดายังไม่มี ฉะนั้น เมื่อพระราหุลทรงเจริญวัยขึ้นก็อาจไม่รู้สึกว่าขาดพระบิดา ไม่รู้สึกเป็นปมด้อย ไม่มีความทุกข์อันเนื่องมาแต่การดำเนินชีวิตที่ขาดพระบิดา โดยเฉพาะความสมบูรณ์พูนสุขแห่งพระราชวังที่พระองค์ทรงเติบโตขึ้นมาในฐานะเจ้าชายน้อยและในบริบททางสังคมที่นิยมชมชอบเด็กเพศชายมากกว่าเด็กหญิง เพราะเหตุนี้ ชะตาชีวิตของพระราหุลจึงไม่น่าจะมีดมนนัก ต่างจากชะตาชีวิตของ

พระนางยโสธรา ซึ่งอยู่ในฐานะผู้ถูกทิ้งเหมือนกันกับพระราหุลแต่ไม่เหมือนกันในหลายมิติ เริ่มตั้งแต่ช่วงชีวิต สถานภาพ และบริบททางสังคม กล่าวคือ

1) พระนางทรงถูกทิ้งเมื่อพระชนม์ได้ 29 พรรษา หลังจากทรงอภิเษกมาเป็นเวลาประมาณ 13 ปี ความรักความผูกพันและความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตกันและกันที่ยาวนาน วันหนึ่งมาขาดสะบั้นลง ย่อมนำมาซึ่งทุกข์ไม่ใช่น้อย

2) ต่อมาพระนางเมื่ออภิเษกแล้วก็เสด็จออกจากพระราชวังฝั่งพระบิดามารดาแห่งกรุงทเวทหะโนแคว้นโกลิยะแล้วไปประทับอยู่ที่พระราชวังฝั่งพระสวามีที่อยู่อีกแคว้นหนึ่งชื่อสักกะมีเมืองหลวงชื่อกบิลพัสดุ์ การต้องออกจากบ้านเดิมมาก็มีความเปล่าเปลี่ยวใจในยามคิดถึงบ้านเป็นทุนเดิมอยู่แล้วเพราะระยะทาง หากเปรียบกับปัจจุบันก็คืออยู่กันคนละประเทศแม้จะเป็นประเทศที่มีชายแดนติดกัน แต่ในยุคโบราณซึ่งการคมนาคมยังเป็นแบบเดินเท้าถือได้ว่าไกลพอสมควร หากใช้เมื่อคิดจะกลับไปเยี่ยมบ้านเดิมก็ไปถึงได้ภายในวันเดียวไม่ พระนางจึงถือว่าทรงทิ้งบ้านมาเพื่อมาใช้ชีวิตอยู่กับชายใด ชายนั้นก็ทรงทิ้งพระนางไปอีก แล้วชีวิตจะอยู่ที่นั่นอีกต่อไปกับใครอย่างไร ความทุกข์น่าจะทวีคูณมากกว่าการที่ทรงถูกทิ้งในท่ามกลางหมู่พระญาติสายโลหิตอย่างแน่นอน

3) สุดท้ายคือบริบทของสังคมที่มีท่าที่ไม่นิยมสตรีเป็นทุนเดิมอยู่แล้วต้องมาถูกกระหน่ำซ้ำเติมด้วยความเป็นหญิงหม้ายทั้งที่พระสวามียังทรงพระชนม์อยู่ พระนางต้องแบกรับความกดดันทั้งจากหมู่พระญาติฝั่งพระสวามีและผู้คนที่หลากหลายมาเพียงใดโดยเฉพาะความกดดันจากฝั่งพระญาติของพระนางเองที่มีพระธิดาถูกพระสวามีทิ้งน่าจะประดังประเดกันเข้ามาส่งผลต่อจิตใจของพระนางให้ทุกข์ระทมมากยิ่งขึ้น

ข้อสังเกตเหล่านี้ เป็นมุมมองที่ท้าทายต่อพระพุทธเจ้ามิใช่น้อยว่าภรรยาตามทัศนะของพระองค์จะเป็นเช่นใด แนวทางที่พระองค์ทรงแนะนำไว้ จะเป็นธรรมต่อสตรีผู้เป็นภรรยาทั้งหลายหรือไม่อย่างไร จะมีภรรยาคนใดหรือไม่ทั้งในยุคพระองค์ จนกระทั่งบัดนี้ประยุกต์ในการดำเนินชีวิต คำตอบจะถูกค้นหาต่อไปในบทนี้

ความเป็นไปร่วมสมัย

หญิงชายอินเดียในสมัยโบราณตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์มีหน้าที่หลักประการหนึ่ง คือ การมีลูกโดยเฉพาะลูกชาย การที่จะมีลูกได้ก็ต่อเมื่อชายมีภรรยา

และหญิงมีสามี การเป็นภรรยาสามีกันจึงน่าจะมีเป้าหมายที่สำคัญคือการมีลูก หากภรรยาสามีคู่ใดไม่มีลูกโดยเฉพาะลูกชาย ชีวิตคู่ของทั้งสองก็ดูเหมือนไร้ความหมาย อย่างไรก็ตาม ในการมีชีวิตคู่ดูเหมือนจะเป็นประโยชน์ต่อฝ่ายชายมากกว่า เพราะชายเมื่อมีภรรยาแล้วจะทำให้การบวบสรวงเทพเจ้าได้ผลสมบูรณ์ และเมื่อมีลูกชายแล้วจะไม่ตกรรกลหลังสิ้นชีวิต ในขณะที่ภรรยาเป็นเพียงส่วนประกอบเพื่อให้การบวบสรวงสมบูรณ์และเป็นทางผ่านเพื่อการมีลูกชาย ทั้งที่หน้าที่ของภรรยาจากที่เคยเป็นผู้ประกอบพิธีร่วมกับสามีในยุคพระเวทพอมายังยุคพราหมณ์ได้เปลี่ยนไปในทางที่ค่อนข้างจำกัดมากจนหมดบทบาทในฐานะผู้กระทำกลายเป็นเพียงส่วนประกอบหนึ่งในพิธีกรรม (สุวิมล ประกอบไวยาทยกิจ, 2521)

อย่างไรก็ตาม หากมองในมุมกลับอาจจะเห็นอีกภาพหนึ่ง กล่าวคือ ในเมื่อเทพเจ้าไม่รับปลีกรรมจากชายโสด คือ ผู้ที่ไม่มีภรรยา ภรรยาจึงน่าจะอยู่ในฐานะที่เหนือกว่าสามีเพราะเป็นองค์ประกอบหรือเป็นเงื่อนไขของความสำเร็จตั้งแต่ต้นประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง เมื่อพิจารณาการประกอบพิธีกรรมที่เดิมภรรยาเป็นผู้ทำร่วมกับสามี ต่อมาภายหลังหมดหน้าที่ไปกลายเป็นหน้าที่ของสามีทั้งหมด หากให้ความสำคัญกับการกระทำขณะประกอบพิธีกรรมก็อาจเห็นว่าเป็นการลดบทบาทของภรรยา แต่หากมองอีกมุมหนึ่งก็อาจเห็นได้ว่าเป็นการลดภาระ เพราะภรรยามีหน้าที่หลักในการดูแลครอบครัวอยู่แล้ว หากต้องมาเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมร่วมกับสามีอีกย่อมเป็นการเพิ่มภาระหน้าที่จนส่งผลให้งานที่รับผิดชอบไม่ได้ผลดีทั้งสองอย่าง จึงเกิดการแบ่งหน้าที่กันปันธรรมดาโดยงานภายในบ้านให้เป็นของภรรยา ส่วนงานภายนอกเป็นของสามี เมื่อแบ่งงานกันทำแล้วผลงานของภรรยาดีก็ดีต่อสามีด้วย การประกอบพิธีกรรมบวบสรวงของสามีเมื่อทำได้คล่องตัวผลออกมาดีก็ดีไม่เพียงต่อสามีแต่ดีกับภรรยาด้วย การแบ่งงานกันทำปรากฏอยู่ทั่วไปในทุกสังคมแม้แต่ในปัจจุบัน ยิ่งหากถือว่าสามีภรรยาเป็นบุคคลคนเดียวกัน การแบ่งงานกันทำน่าจะทำให้ชีวิตครอบครัวสมบูรณ์และสมดุรอบด้านมากขึ้น สถานภาพของภรรยาก็น่าจะเป็นตามที่ควรจะเป็นอยู่แล้ว พระพุทธเจ้ายังจะทรงเสนออะไรใหม่ให้กับสัมคมยุคนั้นอีกหรือ

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและบทบาท

โครงสร้างของคู่ชีวิต

การเปลี่ยนแปลงสำคัญจนทุกคนในยุคนั้นไม่น่าจะคาดคิด คือ การตัดพิธีกรรมการบวงสรวงออกไปจากโครงสร้างสังคม กล่าวคือ พระพุทธเจ้าไม่ได้เสนอให้ภรรยากลับมามีบทบาทในฐานะผู้ประกอบพิธีกรรมบวงสรวงร่วมกับสามีอีกต่อไป แต่เสนอให้ตัดพิธีกรรมบวงสรวงออกไปเลย ซึ่งถือเป็นปรากฏการณ์ที่ถือว่าสิ้นสะท้อนสังคมในยุคนั้น จากที่พิธีกรรมการบวงสรวงคือธรรมที่ทุกคนในสังคมต้องปฏิบัติถูกตัดออกไป แล้วให้ความหมายใหม่แก่คำว่าธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ที่ถูกต้องต่อกัน ไม่ใช่การประกอบพิธีกรรม แม้ในทางพระพุทธศาสนาจะมีพิธีกรรมบางอย่าง แต่ทุกพิธีกรรมชายและหญิงสามารถกระทำได้เท่ากัน ดังนั้น จึงไม่ต้องตั้งคำถามว่าใครจะเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเพราะไม่จำเป็นอีกต่อไป เมื่อตัดพิธีกรรมออกไปแล้วพระพุทธเจ้าก็เสนอให้ทุกคนปฏิบัติดีต่อกันคือต่อบุคคลที่แวดล้อมเพื่อให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยดีตามแนวทางคู่ความสัมพันธ์ 6 คู่ [สังคาลกสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/266-272/212-216] ดังนี้

1. พ่อแม่กับลูก โดยลูก อย่างน้อยควรบำรุงพ่อแม่ 5 ประการ ได้แก่ 1) ท่านเลี้ยงมาแล้วเลี้ยงท่านตอบ 2) ช่วยทำกิจของท่าน 3) ดำรงวงศ์ตระกูล 4) ประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท 5) ทำบุญอุทิศให้เมื่อท่านล่วงลับ และพ่อแม่ อย่างน้อยควรอนุเคราะห์ลูก 5 ประการ ได้แก่ 1) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี 3) ให้ศึกษาศิลปวิทยา 4) หากภรรยา(สามี)ที่สมควรให้ 5) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

2. อาจารย์กับศิษย์ โดยศิษย์ อย่างน้อยควรบำรุงครูอาจารย์ 5 ประการ ได้แก่ 1) ลูกขึ้นยืนรับ 2) เข้าไปคอยรับใช้ 3) เชื้อฟัง 4) ดูแลปรนนิบัติ 5) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ และครูอาจารย์ อย่างน้อยควรอนุเคราะห์ศิษย์ 5 ประการ ได้แก่ 1) แนะนำให้เป็นคนดี 2) ให้เรียนดี 3) บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี 4) ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย 5) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

3. ภรรยา กับสามี โดยสามี อย่างน้อยควรบำรุงภรรยา 5 ประการ ได้แก่

- 1) ให้เกียรติยกย่อง
 - 2) ไม่ดูหมิ่น
 - 3) ไม่ประพาดินอกใจ
 - 4) มอบความเป็นใหญ่ให้
 - 5) ให้เครื่องแต่งตัว และภรรยา อย่างน้อยควรอนุเคราะห์สามี 5 ประการ ได้แก่
- 1) จัดการงานดี
 - 2) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
 - 3) ไม่ประพาดินอกใจ
 - 4) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
 - 5) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

4. มิตร กับมิตร โดยมิตร อย่างน้อยควรบำรุงมิตร 5 ประการ ได้แก่

- 1) แบ่งปัน
 - 2) กล่าววาจาเป็นที่รัก
 - 3) ประพาดินให้เป็นประโยชน์
 - 4) วางตนสมน้ำเสมอ
 - 5) ไม่พูดจาหลอกลวงกัน และมิตร อย่างน้อยควรปฏิบัติต่อมิตร 5 ประการ ได้แก่
- 1) ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
 - 2) ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
 - 3) เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงกันได้
 - 4) ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
 - 5) นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

5. ลูกจ้าง กับนายจ้าง โดยนายจ้าง อย่างน้อยควรบำรุงลูกจ้าง 5 ประการ

- 1) จัดการงานให้ตามสมควรแก่กำลัง
 - 2) ให้อาหารและค่าจ้างที่เหมาะสม
 - 3) ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
 - 4) ให้อาหารมีรสแปลก
 - 5) ให้หยุดงานตามโอกาส และลูกจ้าง อย่างน้อยควรอนุเคราะห์นายจ้าง 5 ประการ ได้แก่
- 1) ตื่นขึ้นทำงานก่อนนายจ้าง
 - 2) เลิกงานช้ากว่านายจ้าง
 - 3) ถู้อาหารที่นายจ้างให้
 - 4) ทำงานให้ดีขึ้น
 - 5) นำคุณของนายจ้างไปสรรเสริญ

6. พระ กับฆราวาส โดยฆราวาส อย่างน้อยควรบำรุงพระ 5 ประการ ได้แก่

- 1) จะทำอะไร ก็ทำด้วยเมตตา
 - 2) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
 - 3) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
 - 4) เปิดประตูต้อนรับ
 - 5) ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ และพระ อย่างน้อยควรอนุเคราะห์ฆราวาส 6 ประการ ได้แก่
- 1) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
 - 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี
 - 3) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
 - 4) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
 - 5) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
 - 6) บอกทางสวรรค์ให้

บทบาท

จากคู่ความสัมพันธ์และหลักปฏิบัติต่อกันข้างต้นซึ่งเข้ามาแทนที่การประกอบพิธีกรรมบวงสรวง กล่าวเฉพาะคู่ความสัมพันธ์ระหว่างภรรยา กับสามีจะเห็นว่าไม่มีใครเหนือกว่าใครในการประกอบพิธีกรรมเพราะพระพุทธเจ้าทรงตัดออกซึ่งพิธีกรรม

การบวงสรวงออกไปจากวิถีชีวิตชาวพุทธแล้ว บทบาทของทั้งคู่เป็นความสัมพันธ์เสมือนเป็นคนเดียวกันโดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวกับทรัพย์ ในขณะที่สามิเป็นผู้หาทรัพย์ส่วน ภรรยาเป็นผู้รักษาทรัพย์ กล่าวได้ว่าทั้งคู่มีกระเป๋าเดียวกัน ส่วนการให้เกียรติยกย่อง การไม่ดูหมิ่น และการมอบความเป็นใหญ่ให้ภรรยาซึ่งเป็นหน้าที่ที่สามิต้องปฏิบัตินั้นดูเหมือนจะแยกกันไม่ออก กล่าวคือ เมื่อให้เกียรติก็ปิดโอกาสที่จะดูหมิ่น เมื่อไม่ดูหมิ่นพร้อมกับให้เกียรติก็วางใจจึงมอบความเป็นใหญ่ให้จัดการทรัพย์และบริหารเครือญาติ ดังนั้น หน้าที่ของภรรยาจึงต้องจัดการงานและดูแลเครือญาติที่ตนมีหน้าที่บริหารอยู่นั้นให้ดีสมควรกับฐานะทางการเงินอย่างเต็มที่ ประการสุดท้าย คือ การไม่ประพฤตินอกใจ ซึ่งกันและกันที่ต่างฝ่ายต่างต้องมี และไม่เพียงแต่ในสังคาลกสูตรนี้ที่พระพุทธเจ้าตรัสให้สามิภรรยาต้องไม่ประพฤตินอกใจกัน แต่ยังมีศีลห้า ข้อที่สามมาช่วยกำกับอีกแรง ซึ่งน่าจะสวนกระแสของสังคมยุคนั้นที่ชายอาจมีภรรยาได้มากกว่าหนึ่งคน [มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืบดวง), 2557] ไม่เพียงศีลห้า ข้อที่สาม แต่ยังมีธรรมห้า ข้อที่สาม คือ สหสารสันโดษ แปลว่า ความยินดีในภรรยาของตนเองกำกับอีกชั้นหนึ่งด้วย [พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553; มंत्री วิวาท์สุข, 2554]

ประเภทและฐานะ

ประเภท

ภรรยาอาจแบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) แบ่งโดยที่มาและผู้ให้การรักษา 2) แบ่งโดยพฤติกรรม และ 3) แบ่งโดยคุณธรรม (มนตรี วิวาท์สุข, 2554) ดังนี้

1. ภรรยาที่แบ่งโดยที่มาและผู้ให้การรักษา ปรากฏในพระวินัยปิฎก [วิ. มหา. (มจร.) 1/303-304/345-347] ที่ประมวลภรรยาซึ่งน่าจะมีอยู่ในสังคมยุคนั้น ไว้ 10 ประเภท ได้แก่

1) ภรรยาสินไถ่ คือ หญิงที่ชายเอาทรัพย์ซื้อมาอยู่ร่วมกัน 2) ภรรยาที่อยู่ด้วยความพอใจ คือ หญิงอันเป็นที่รักซึ่งชายคู่รักรับให้อยู่ร่วมกัน 3) ภรรยาที่อยู่เพราะสมบัติ คือ หญิงที่ชายยกสมบัติให้แล้วอยู่ร่วมกัน 4) ภรรยาที่อยู่เพราะแผ่นผ้า คือ หญิงที่ชายมอบผ้าให้แล้วอยู่ร่วมกัน 5) ภรรยาที่เข้าพิธีสมรส คือ หญิงที่ชายจับมือจุ่มลงในภาชนะน้ำด้วยกันแล้วอยู่ร่วมกัน 6) ภรรยาที่ถูกปลงเทริด คือ หญิงที่ชายถอดเทริดลง

แล้วอยู่ร่วมกัน 7) ภรรยาที่เป็นทั้งคนรับใช้เป็นทั้งภรรยา คือ หญิงที่เป็นทั้งทาสเป็นทั้งภรรยา 8) ภรรยาที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภรรยา คือ หญิงที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภรรยา 9) ภรรยาที่เป็นเชลย คือ หญิงที่ถูกนำมาเป็นเชลย และ 10) ภรรยาชั่วคราว คือ หญิงที่อยู่ร่วมกันเป็นครั้งคราว

ภรรยาข้างต้นเหล่านี้ถือเป็นการแบ่งโดยที่มา ซึ่งก่อนที่จะเป็นภรรยาต้องอยู่ภายใต้การรักษาอย่างใดอย่างหนึ่งของผู้ปกครอง 10 ประเภท ได้แก่ 1) มารดา 2) บิดา 3) มารดาบิดา 4) พี่ชายน้องชาย 5) พี่สาวน้องสาว 6) ญาติ 7) ตระกูล 8) ธรรม 9) คู่หมั้น และ 10) กฎหมาย

ชายเมื่อได้หญิงคนหนึ่งเป็นภรรยาแล้ว ภรรยาหากก่อนการแต่งงานเคยอยู่ในการปกครองของมารดา ก็อาจกล่าวได้ว่าภรรยาที่มารดารักษา เป็นต้น จึงการปกครองหรือการรักษาถือเป็นที่มาของภรรยาอีกประเภทหนึ่ง รวมภรรยาโดยที่มาและผู้ให้การรักษาทำให้มีภรรยา 20 ประเภท จากประเภทของภรรยาเหล่านี้ทำให้ตั้งเป็นข้อสังเกตได้ 5 ประการ ดังนี้

ประการแรก เกี่ยวกับจำนวนของภรรยาที่ชายแต่ละคนอาจมีได้ในเวลาเดียวกัน คือ อาจมีมากกว่าหนึ่งคน เพราะประเภทสุดท้ายของภรรยาที่แบ่งโดยที่มา ได้แก่ ภรรยาชั่วคราว ทำให้สันนิษฐานได้ว่าในยุคนั้นชายที่มีภรรยาอยู่แล้วอาจมีภรรยาซ้อนหรือภรรยาหลายคนได้ กล่าวคือ ชายอาจมีภรรยาถาวรอยู่หนึ่งคนแล้วก็มีภรรยาชั่วคราวอีก หรือชายอาจจะไม่มีภรรยาถาวรแต่มีภรรยาชั่วคราว หากเป็นไปตามการสันนิษฐานข้อหลังทำให้คิดต่อไปได้ว่า ชายเปลี่ยนคู่ร่วมประเวณีได้ คือ สามารถเปลี่ยนภรรยาได้ แต่ไม่แน่ว่าภรรยาสามารถเปลี่ยนสามีได้ โดยเฉพาะสามีชั่วคราวมีความเป็นไปได้หรือไม่ที่หญิงจะมีได้ อนึ่ง ข้อที่ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ชายอาจมีภรรยา มากกว่าหนึ่งคนในเวลาเดียวกันเพราะยกเว้นภรรยา 4 ประเภท ได้แก่ ประเภทที่ 2 5 6 และ 9 ประเภทอื่นที่เหลือล้วนใช้เงินแลกมาหรือซื้อได้ด้วยเงิน [มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืบดวง), 2557] ข้อสันนิษฐานต่อภรรยาที่ซื้อได้ด้วยเงินจึงเหมือนกับข้อสันนิษฐานที่มีต่อภรรยาชั่วคราว คือ ชายอาจมีภรรยาอยู่คนหนึ่งแล้วเมื่อต้องการร่วมประเวณีกับหญิงอื่นจึงซื้อบริการทางเพศ และทันทีที่มีเพศสัมพันธ์กับหญิงใดก็เรียกหญิงนั้นว่าเป็นภรรยา

ประการที่สอง เกี่ยวกับเงื่อนไขของการเป็นภรรยา กล่าวคือ ภรรยา 6 ประเภทแรกมีคำที่ใช้ร่วมกันอยู่คำหนึ่งคือคำว่า “ให้อยู่ร่วมกัน” ซึ่งอาจนำมาใช้กับ

ภรรยาอีกสี่ประเภทหลังได้ด้วย (มนตรี วิวาทสุข, 2554) ทำให้เห็นความน่าจะเป็นไปได้ที่การเป็นภรรยาในที่นี้คือ “การร่วมประเวณี” กับชายเท่านั้นเอง โดยมีเงื่อนไขว่า 1) ชายต้องแลกมาด้วยเงิน สมบัติ หรือเสื้อผ้าอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งโดยรวมแล้วก็คือเงิน หรือทรัพย์สินนั่นเอง หรือ 2) ในกรณีที่ไม่ต้องใช้เงินก็มี คือ ชายหากรักหญิงคนใดแล้วทำให้เธอพึงพอใจก็อาจร่วมประเวณีได้ หรือ 3) ในกรณีที่เงินก็ไม่ต้องใช้และความพึงพอใจก็ไม่ต้องมี แต่ใช้วิธีตกลงร่วมกันด้วยพิธีสมรสซึ่งก็ไม่ยากเพียงจุ่มมือลงในภาชนะน้ำด้วยกันก็ใช้ได้ นอกจากนี้ เงื่อนไขในการตกลงเป็นภรรยาอาจมีได้มากกว่าหนึ่งในการตกลงแต่ละครั้งก็ได้ เช่น ภรรยาที่แลกมาด้วยเงินแล้วก็มีพิธีสมรสก่อนการร่วมประเวณี

ประการที่สาม ข้อสังเกตเกี่ยวกับระยะเวลาในการเป็นภรรยา จากข้อมูลข้างต้นทำให้สันนิษฐานได้ว่า ภรรยาเก่าประเภทแรกน่าจะดำรงอยู่ตามที่ตกลงกันว่าจะอยู่ยาวนานยั่งยืนหรือชั่วคราวก็ได้ ส่วนประเภทสุดท้ายระบุไว้อย่างชัดเจนว่าภรรยาชั่วคราวซึ่งมีความเป็นไปได้อย่างเดียวคือไม่ยั่งยืนยาวนาน หากต้องการเมื่อใดก็เรียกหาเป็นครั้งคราวไป ในระหว่างที่เป็นภรรยาของชายคนหนึ่งอยู่ชายอื่นจะมาละเมิดไม่ได้ ในขณะที่ไม่มีข้อมูลบอกว่าชายที่มีภรรยาอยู่สามารถจะมีภรรยาเหล่านี้ในเวลาเดียวกันได้หรือไม่ แต่ก็มีความเป็นไปได้ค่อนข้างสูงที่ชายแม้มีภรรยาอยู่แล้วก็อาจมีภรรยาประเภทใดประเภทหนึ่งในสิบประเภทเหล่านี้ เพราะชายดูเหมือนจะเป็นเสรีชนไม่ต้องอยู่ภายใต้ปกครองของใคร ในขณะที่หญิงในยุคนั้นต้องอยู่ภายใต้การปกครองของพ่อแม่ พี่น้อง ญาติ ตระกูล ธรรม คู่หมั้น และกฎหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง จะไปเป็นภรรยาใครได้นั้นก็ต่อเมื่อได้รับการยินยอมจากผู้ปกครองก่อน อนึ่ง คำว่าธรรมในที่นี้หมายถึงคนที่ร่วมประพฤติธรรมกับหญิงนั้น ซึ่งน่าจะหมายถึงเพื่อนร่วมงานหรือร่วมภารกิจก็ได้ ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าชายไม่มีผู้ปกครอง ความต่างของการปกครองน่าจะอยู่ที่อำนาจในการตัดสินใจ กล่าวคือ ชายมีอำนาจตัดสินใจว่าจะทำหรือไม่ทำอะไร ผู้ปกครองในกรณีการแสวงภรณานี้ก็เพียงรับทราบแล้วก็จัดหาให้ แต่สำหรับหญิงน่าจะไม่มีอำนาจตัดสินใจตามประสงค์เพราะจะทำตามประสงค์ได้ก็ต่อเมื่อต้องได้รับอนุญาตจากผู้ปกครองก่อน อย่างไรก็ตาม ความน่าจะเป็นเหล่านี้ไม่มีข้อมูลที่ระบุชัดเจนไปเพียงแต่พิจารณาไปตามข้อมูลที่มีอยู่ซึ่งน่าจะเป็นเช่นดังกล่าวมา

ประการที่สี่ ในภรรยาสิบประเภทเหล่านี้ ภรรยา 2 ประเภท ได้แก่ ประเภทที่ 7 คือ ภรรยาที่เป็นทั้งคนรับใช้เป็นทั้งภรรยา และประเภทที่ 8 ภรรยาที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภรรยา น่าจะเป็นผู้ที่น่าเห็นใจเป็นอย่างมาก เพราะไม่ใช่เป็นเพียง

ภรรยาเหมือนประเภทอื่น แต่ยังคงใช้ร่างกายในฐานะเป็นทาสรับใช้หรือเป็นกรรมกร ลูกจ้างด้วย ข้อนี้อาจสะท้อนสภาพเศรษฐกิจและสังคมของอินเดียในยุคนั้นได้ในระดับหนึ่ง

ประการที่ห้า ข้อสังเกตเกี่ยวกับผู้เริ่มต้นจนนำสู่การเป็นภรรยา กล่าวคือ อาจไม่ใช่เพียงชายเท่านั้นที่เป็นผู้เริ่มต้นเพื่อให้ได้มาซึ่งภรรยาประเภทนั้น ๆ แต่หญิงหากปรารถนาก็เป็นฝ่ายเริ่มก่อนได้ และไม่เพียงชายหญิงเท่านั้น ยังรวมไปถึงผู้ปกครองของทั้งสองฝ่ายด้วยที่สามารถจะเริ่มการเจรจาสู่การตกลงเป็นภรรยาด้วย ประเภทของเงื่อนไขนั้น ๆ เหตุการณ์ซึ่งรวมไว้ซึ่งผู้มีส่วนได้เสียซึ่งค่อนข้างกว้างขวาง เหล่านี้ น่าจะมีอยู่ทั่วไปเพราะไม่เพียงแต่ฆราวาสเท่านั้นที่เป็นนายหน้าทำหน้าที่เป็นผู้สื่อสารระหว่างฝ่ายชายและหญิงยังรุกรามไปถึงชั้นขอให้พระเป็นนายหน้าให้ด้วยแล้วก็กลายเป็นเรื่องใหญ่ที่พระพุทธเจ้าถึงขั้นต้องบัญญัติในพระวินัยห้ามพระไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมเหล่านี้ [วิ.มหา. (มจร.) 1/299-301/342-344]

ในขณะที่สังคมอินเดียในยุคนั้นอยู่ในลักษณะที่อาจเรียกได้ว่า “เซ็กซ์ซื้อได้” หรือ “ฟรีเซ็กซ์” หรือ “การมีเพศสัมพันธ์อย่างเสรี” กล่าวคือ ใครชอบเช่นใดก็เลือกแนวปฏิบัติเช่นนั้น ชายบางกลุ่มโดยเฉพาะชนชั้นวรรณะกษัตริย์นิยมมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน ทั้งที่เป็นชาวพุทธ (อภิญวัตน์ โพธิ์सान, 2560) เช่น

1) พระเจ้าปเสนทิโกศล แห่งรัฐโกศล มีพระชายาอย่างน้อย 5 พระองค์ คือ พระนางมัลลิกา เป็นอัครมเหสี แล้วยังมีพระชายาอื่นอีก คือ พระนางवासภักขัตติยา พระนางอุพพิรี พระนางโสมมา และพระนางสกุลา

2) พระเจ้าอุเทน แห่งเมืองโกสัมพี มีพระชายา 3 พระองค์ คือ พระนางสามาวดี เป็นอัครมเหสี แล้วยังมีพระชายาอีก คือ พระนางवासสุทัตตา และพระนางมาคันทียา

3) พระเจ้าพิมพิสาร แห่งรัฐมคธ มีพระชายา 3 พระองค์ คือ พระนางเขมา เป็นมเหสี แล้วยังมีพระชายาอีก คือ พระนางวิเทหิ หรือโกศลเทวี และพระนางเจลนา

พระพุทธเจ้า ทั้ง ๆ ที่พระราชาเหล่านี้เป็นผู้เรื่องอำนาจอย่างมากโดยเฉพาะพระเจ้าพิมพิสารถือว่าเป็นผู้ปกครองรัฐที่เรื่องอำนาจที่สุดและเป็นผู้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา แต่พระองค์ก็ไม่ทรงเห็นแก่พระพักตร์ของกษัตริย์ชาวพุทธเหล่านี้ แต่เลือกที่จะวางหลักเกณฑ์ที่ทวนกระแสโดยวางศีลห้าและธรรมห้า ข้อที่สาม ตลอดจน

ในสังคาลกสูตรที่ห้ามภรรยาสามีนอกใจกันไว้เป็นหลักปฏิบัติสำหรับภรรยาสามีให้ชายมีภรรยาคนเดียวและหญิงมีสามีคนเดียวเท่ากันไม่ว่าจะอยู่ในวรรณะใดก็ตาม และสำหรับพระที่บวชเข้ามาแล้วก็ห้ามส่งเสริมหรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมเหล่านี้แม้เป็นเพียงผู้สื่อสารให้สองฝ่ายรู้ความต้องการของกันและกันเท่านั้นก็ได้ ถือเป็นการปฏิบัติโครงสร้างทางสังคมที่สำคัญประการหนึ่ง

2. ภรรยาที่แบ่งโดยพฤติกรรม ในพระสูตรตันตปิฎก [ภริยาสูตร อัง.สัตตก.

(มจร.) 23/63/122-125] มี 7 แบบ ได้แก่

1) ภรรยาดุจเพชรฆาต คือ ภรรยาที่คิดประทุษร้าย ไม่เกื้อกูล ไม่อนุเคราะห์ ยินดีต่อชายเหล่าอื่น ดุหมั่นสามี เป็นหญิงที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์ พยายามฆ่าสามี

2) ภรรยาดุจนางโจร คือ ภรรยาที่มุ่งจะยกยอกทรัพย์แม้มีจำนวนน้อยที่สามีประกอบศิลปกรรม พาณิชยกรรม และกสิกรรมได้มา

3) ภรรยาดุจนายหญิง คือ ภรรยาที่ไม่สนใจการทำงาน เกียจคร้าน กินจุ หยาบคาย ดุร้าย มักพูดคำชั่วหยาบ ช่มชี่สามีผู้ขยันหมั่นเพียร

4) ภรรยาดุจมารดา คือ ภรรยาที่เป็นผู้เกื้อกูลอนุเคราะห์ทุกเมื่อ คอยทะนุถนอมสามี เหมือนมารดาคอยทะนุถนอมบุตร รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้

5) ภรรยาดุจพี่สาวน้องสาว คือ ภรรยาที่เป็นเหมือนพี่สาวน้องสาว มีความเคารพในสามีของตน มีใจละอายต่อบาป ประพฤติคล้อยตามอำนาจสามี

6) ภรรยาดุจเพื่อน คือ ภรรยาที่เห็นสามีแล้วชื่นชมยินดี เหมือนเพื่อนเห็นเพื่อนผู้จากไปนานแล้วกลับมา เป็นหญิงมีตระกูล มีศีล มีวัตรปฏิบัติดีต่อสามี

7) ภรรยาดุจทาส คือ ภรรยาที่แม้ถูกสามีชู่จะฆ่า จะเขี่ยนตี ก็ไม่โกรธ สงบเสถียร ไม่คิดขุ่นเคืองสามี อดทนได้ ไม่โกรธ ประพฤติคล้อยตามอำนาจสามี

ในภรรยาเหล่านี้ ภรรยาสามแบบแรกมีพฤติกรรมร่วมกันอย่างหนึ่ง คือ เป็นผู้ทุศีล หยาบคาย ไม่เอื้อเฟื้อ ในขณะที่ภรรยาสี่แบบที่เหลือก็มีพฤติกรรมร่วมกันอย่างหนึ่ง คือ มีศีล ยินดี (ในคู่ครองของตน) และสำรวม (มีมารยาท และไม่มักมากในกาม) ภรรยาสามแบบแรกถือว่าเป็นภรรยาไม่ดี ตายแล้วจะตกนรก ส่วนภรรยาสี่แบบหลังถือว่าเป็นภรรยาดี ตายแล้วจะขึ้นสวรรค์

ในยุคพุทธกาลน่าจะมีภรรยาเหล่านี้อยู่ พระพุทธเจ้าจึงทรงยกมาเล่าให้คู่สนทนาฟัง แล้วทรงถามว่าอยากเป็นภรรยาแบบใด คู่สนทนาในครั้งนั้น คือ นางสุชาดา ซึ่งเป็นสะใภ้ของอนาถบิณฑิกคหบดี ผู้แม้จะมาจากตระกูลมั่งคั่งร่ำรวย แต่ไม่ฟังใคร

ไม่ว่าจะเป็นแม่สามี พ่อสามี และแม่แต่สามีตัวเองก็ไม่ฟัง กระทั่งพระพุทธเจ้า นางก็ไม่ไยดีที่จะเคารพนับถือ จนทำให้บ้านของอนาถบิณฑิกคหบดีในขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงมีผู้คนส่งเสียงดังอีกทีก็ไปทั่ว หลังจากฟังพระพุทธดำรัสแล้วเธอก็ประกาศตนว่า ตั้งแต่บัดนี้ไปจะทำตนให้เป็นภรรยาอุจหาส

ข้อสังเกต คือ พระพุทธเจ้าทรงยกลักษณะภรรยาที่มีอยู่ในยุคนั้นมาให้พิจารณาแล้วก็ตรัสถามคู่สนทนาว่าอยากเป็นแบบใด พระองค์ไม่ได้แนะนำว่าควรเป็นแบบใด หรือไม่ได้แม้แต่จะบอกว่าแบบไหนดีไม่ดี เพียงแต่ทรงบอกว่าคนทั้งหลายปรารถนาจะมีภรรยาแบบใดแบบหนึ่งใน 4 แบบหลังเท่านั้น ส่วนภรรยา 3 แบบแรกนั้นไม่มีชายคนใดปรารถนาเลย ทรงยกความเป็นไปของสังคมมาตรัสบอกเท่านั้น ส่วนจะเป็นภรรยาแบบใดก็ตัดสินใจเลือกเองตามที่ตนคิดว่าเหมาะสม

เมื่อเป็นเช่นนี้อาจมีคำถามว่า แล้วภรรยาชาวพุทธควรเป็นแบบใดหรือมีพฤติกรรมอย่างไร คำตอบเมื่อพิจารณาจากสังคาลกสูตร คือ ภรรยาที่มีคุณสมบัติหรือพฤติกรรม 5 ประการ ได้แก่ 1) จัดการงานดี 2) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี 3) ไม่ประพฤตินอกใจ 4) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ 5) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง ซึ่งเธอควรได้รับการสนับสนุนจากสามีใน 5 ด้าน เช่นกัน ได้แก่ 1) ให้เกียรติยกย่อง 2) ไม่ดูหมิ่น 3) ไม่ประพฤตินอกใจ 4) มอบความเป็นใหญ่ให้ 5) ให้เครื่องแต่งตัว [สังคาลกสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/269/214]

3. ภรรยาที่แบ่งโดยคุณธรรม กล่าวคือ คุณธรรมที่ภรรยาและสามีต่างฝ่ายต่างมี เมื่อมาใช้ชีวิตคู่อยู่ด้วยกันจึงจัดเป็นคู่ ๆ โดยเรียกสามีภรรยาดีว่าเทวดา และเรียกสามีภรรยาที่ไม่ดีว่าผี ได้ 4 คู่ [ปฐมสังวาสสูตร อัง.จตุกก. (มจร.) 21/53/88-90, ทุติยสังวาสสูตร อัง.จตุกก. (มจร.) 21/54/91-93] ได้แก่ 1) สามีผีกับภรรยาผี 2) สามีผีกับภรรยาเทวดา 3) สามีเทวดากับภรรยาผี และ 4) สามีเทวดากับภรรยาเทวดา

โดยลักษณะของผี คือ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพ้อเจ้อ เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เฟื่องเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฎฐิ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม มีใจถูกความตระหนี่ อันเป็นมลทินครอบงำ ต่ำและติเตียน สมณพราหมณ์ (พระ) อยู่ครองเรือน

ส่วนลักษณะของเทวดา คือ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพุดเท็จ เว้นขาดจากการพุดส่อเสียด เว้นขาดจากการพุดคำหยาบ เว้นขาดจากการพุดเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากการ

เสพของมีนเมาคือสุราเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ไม่พึงเล็งอยากได้ของเขา มีจิตไม่พยายาม เป็นสัมมาทิฐิ เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม มีใจปราศจากความตระหนี่ อันเป็นมลทิน ไม่ต่ำและไม่ดีเทียบสมณพราหมณ์

คู่สามีภรรยาที่พึงประสงค์ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาน่าจะเป็นคู่สุดท้าย คือสามีเทวดากับภรรยาเทวดา เพราะคุณลักษณะของเทวดานั้นสอดคล้องกับ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ ศีลห้า กุศลกรรมบถสิบ องค์ประกอบข้อแรกแห่ง อริยมรรคมีองค์แปด ชั้นแรกของบุญกิริยาวัตถุสาม และคุณสมบัติของอุบาสกอุบาสิกา เมื่อพิจารณาภรรยาที่พึงประสงค์ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาจะเห็นว่าแตกต่างจาก ศาสนาเดิมร่วมยุคพุทธกาลอย่างมากถึงขั้นที่กล่าวได้ว่าแตกต่างอย่างสิ้นเชิง เพราะ ทวนกระแสที่เรียกว่าปฏิวัติความเชื่อในยุคหนึ่งที่ทำให้ความสำคัญกับพิธีกรรมและทำผู้คน ทั้งชายหญิงสามีภรรยาให้เป็นเจื่อนไขส่วนต่าง ๆ ในการประกอบพิธี กลับตรงเสนอให้ ยกเลิกพิธีกรรมเสียแล้วให้ความหมายใหม่กับชีวิตคู่ที่ต่างฝ่ายต่างต้องปฏิบัติติดต่อกัน อย่างสมเกียรติและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

ฐานะ

ฐานะของภรรยาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา 5 ฐานะ ได้แก่ 1) เครื่องจองจำ 2) รัง 3) ยอดสหาย 4) ไฟ 5) ทิศเบื้องหลัง (มนตรี วิวาทสุข, 2554) ข้อใดเป็น ค่านิยมของสังคมในยุคหนึ่งและฐานะใดสอดคล้องกับทัศนะของพระพุทธศาสนา มี รายละเอียดดังจะกล่าวต่อไป อนึ่ง ในที่นี้ผนวกฐานะที่ 1, 2 และ 4, 5 เข้าด้วยกัน เพราะอาจกล่าวโดยภาพรวมในคราวเดียวกันได้เนื่องจากหลักการสอดคล้องกัน จึง เหลือฐานะของภรรยา 3 ประการ ดังนี้

1. ภรรยาคือเครื่องจองจำและรัง ปรากฏอยู่ในพันธสูตร [สัง.ส. (มจร.) 15/121/139-140] พระพุทธเจ้าตรัสโดยอ้างความเห็นของนักปราชญ์ทั้งหลายว่าความ กำหนด ความยินดีในเครื่องประดับ และความอาลัยในลูกและภรรยาเป็นเครื่องจองจำ ที่มั่นคงกว่าเครื่องจองจำที่ทำด้วยเหล็ก ไม้ และหญ้า อีกแห่งหนึ่ง ปรากฏใน พันธนาकारชาดก [ขุ.ชา. (มจร.) 27/101/91] เป็นคำกล่าวของฤๅษีโพธิสัตว์ที่ พระพุทธเจ้าทรงยกมาแสดงไว้ก็มีเนื้อหาเป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ แม้ฤๅษีก็อ้าง ความเห็นของนักปราชญ์มากแล้วไว้เพียงแต่เปลี่ยนจากเครื่องจองจำ (พันธนะ) เป็น เรือนจำหรือที่เรียกกันว่าคุก (พันธนาकार) ซึ่งความหมายก็ยังไม่ไปในทิศทางเดียวกัน

โดยเฉพาะท่าทีสุดท้ายต่อความยินดี (กาม) และความอาลัยเป็นสิ่งที่ควรละเสีย ในขณะที่ฐานะ คือ รังของภรรยา ปรากฏอยู่ในกฏีกาสูต [สัง.ส. (มจร.) 15/19/17-18] โดยเป็นพระพุทธดำรัสตรัสตอบคำถามเทวดาว่า กระทั่งเมื่อมารดา รังคือภรรยา ผู้สืบสกุลคือลูก และเครื่องผูกหรือเครื่องจองจำคือตัณหา จะเห็นว่าเนื้อหาพระสูตรนี้สอดคล้องกับฐานะคือเครื่องจองจำและเรือนจำหรือคุกของภรรยา เพียงแต่รังก็คือบ้านใช้สำหรับนกความหมายจะเบาลงมากกว่าเรือนจำและเครื่องจองจำ แต่หัวใจของทั้งสองฐานะก็เป็นสิ่งเดียวกันคือความยินดี (กาม) ความอาลัย และตัณหาซึ่งก็คือกิเลสที่ต้องกำจัดให้หมดสิ้น

ข้อที่น่าสังเกต คือ ในขณะที่ภรรยาเป็นเหมือนเครื่องจองจำ เรือนจำหรือคุก และรังนั้น ท่านกลับไม่ได้ให้ทั้ง สละ หรือกำจัดภรรยา แต่ให้กำจัดกิเลสอันเป็นเหตุให้ยังมีเยื่อใยติดอยู่ในกามที่มีภรรยาเป็นที่ตั้ง ซึ่งการกำจัดกิเลสก็มีอยู่ถึง 4 ระดับ ได้แก่ 1) ระดับแรก คือ อริยบุคคลชั้นโสดาบัน 2) อริยบุคคลชั้นสกทาคามี 3) อริยบุคคลชั้นอนาคามี และ 4) อริยบุคคลชั้นอรหัตต์ เว้นระดับสุดท้ายเสีย สามระดับที่เหลือล้วนมีครอบครัว ต่างแต่อริยบุคคลสองระดับแรกยังมีเพศสัมพันธ์กับคู่ครองของตนอยู่ ส่วนอริยบุคคลระดับที่ 3 และ 4 ละระคะได้เด็ดขาดแล้วจึงไม่มีเพศสัมพันธ์เลย ข้อนี้แสดงให้เห็นได้หรือไม่ว่าพระพุทธศาสนาส่งเสริมสถาบันครอบครัวให้พ่อแม่ลูกอยู่กันพร้อมหน้าประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งก็เป็นการบอกให้รู้ว่าไม่ใช่ว่าทุกคนควรบวช ผู้ที่จะบวชต้องมีเป้าหมายเฉพาะคือการกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นจนบรรลุเป็นพระอรหัตต์แล้วเที่ยวจาริกไปเพื่อประกาศหลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐที่เรียกว่าพรหมจรรย์ ดังนั้น จึงต้องมีการคัดเลือกคนและวางกฎระเบียบไว้ให้เฉพาะคนมีอุดมการณ์ตรงกับพระพุทธประสงค์ในการดำเนินชีวิตแบบต่าง ๆ ทั้งชายและหญิง

2. ภรรยาคือยอดสหาย ปรากฏอยู่ในวัดถุสูตร [สัง.ส. (มจร.) 15/54/69] ฐานะข้อนี้เป็นพระพุทธดำรัสตรัสตอบคำถามเทวดาว่า ภรรยาเป็นเพื่อนที่อดเยี่ยมในโลกนี้ หมายความว่าทั้งคู่ไม่มีความลับต่อกันไม่ว่าจะเป็นความลับในด้านกายภาพ วิธีการดำเนินชีวิต และจิตใจ ชายและหญิงอาจมีเพื่อนที่ดีสนิทและไว้วางใจได้ แต่ก็มี ความลับบางอย่างที่เพื่อนไม่รู้เพราะไม่จำเป็นต้องรู้อย่างหนึ่ง หรือเพราะไม่อยากให้อีกฝ่ายหนึ่ง ในขณะที่ภรรยาและสามีรู้ความลับของกันและกันหมดทุกอย่างแม้ไม่ควรรู้ก็รู้หรือแม้ไม่ต้องการบอกก็รู้เพราะได้โอกาสที่เอื้อต่อการเปิดเผยความลับต่อกันทั้งในที่ลับและที่แจ้ง [สัง.ส. (มจร.) 24/276]

เมื่อมาถึงฐานะข้อนี้ของภรรยาดูเหมือนจะช่วยคลี่คลายความสงสัยว่าภรรยาที่ฟังประสงค์ตามที่ชนะของพระพุทธศาสนาเป็นแบบใด คำตอบที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดก็คือภรรยาจุฬเพื่อน [มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืบดวง), 2557] กล่าวให้เข้าใจง่ายก็คือภรรยาจุฬเพื่อนดีที่สุด อย่างไรก็ตาม เนื่องจากบริบทของพระพุทธศาสนานี้เป็นการสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับเทวดา โดยเทวดาเป็นผู้ตั้งคำถามแล้วพระพุทธเจ้าเป็นผู้ตอบ จากข้อมูลเท่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกไม่อาจล่วงรู้ได้อย่างชัดเจนว่าเป็นคำตอบที่ถูกต้องหรือไม่ เพราะเทวดาเองเมื่อฟังคำตอบเสร็จแล้วก็ไม่ได้เฉลยว่าถูกหรือผิด เป็นไปได้หรือไม่ที่เทวดาไม่ยืนยันหรือปฏิเสธคำตอบก็เพราะเทวดาเองก็ไม่รู้ เมื่อไม่รู้จึงนำมาถามพระพุทธเจ้าในเชิงขอความเห็นว่าเป็นประเด็นนี้พระพุทธเจ้าเห็นว่าน่าจะเป็นอย่างไรซึ่งในที่นี้ก็คือความเห็นของพระพุทธเจ้าว่าภรรยาจุฬเพื่อนดีที่สุด

คำถามต่อมาก็คือความเห็นของพระพุทธองค์นี้ทรงตอบตามค่านิยมของชาวอินเดียในยุคนั้น หรือเป็นความเห็นส่วนพระองค์ เพราะบางครั้งในการสื่อสารกับคนจำเป็นต้องให้ถูกต้องตามบริบทของสังคมหรือตามข้อเท็จจริงซึ่งประจักษ์อยู่เป็นสำคัญจริงอยู่เทวดาแม้จะไม่ได้ดำเนินชีวิตเหมือนมนุษย์ แต่ก็อยู่ในยุคสมัยเดียวกัน จึงอาจเป็นไปได้ที่พระพุทธเจ้าทรงนำค่านิยมของคนในยุคนั้นมาตอบ หากเป็นเช่นนั้นก็ไม่ใช่มุมมองของพระพุทธศาสนา แต่เป็นค่านิยมของสังคมร่วมสมัย ถ้าเป็นเช่นนั้นก็นำมาซึ่งความสงสัยต่อไปได้ว่า แล้วทำไมพระพุทธเจ้าทรงยกค่านิยมของสังคมมาตอบ เพราะว่าบางครั้งผู้ถามอาจต้องการลองภูมิผู้ตอบว่ารู้ความเป็นไปของสังคมหรือไม่ หากรู้จักตอบถูก หากไม่รู้จักตอบผิด ซึ่งคำตอบผิดหรือถูกนี้ก็จะถูกนำไปเป็นบรรทัดฐานกำหนดทำที่ที่ฟังมีต่อผู้ตอบต่อไป กล่าวคือ หากตอบถูกก็เท่ากับแสดงให้เห็นว่า ผู้ตอบมีภูมิความรู้ถูกต้องตามที่ตนและสังคมรับรู้อันจะนำไปสู่การเปิดใจรับฟังสิ่งต่าง ๆ ต่อไป ซึ่งเหตุการณ์เช่นนี้มีอยู่อย่างชัดเจนในพระไตรปิฎกที่พระพุทธเจ้าก่อนจะทำให้คู่สนทนาเกิดศรัทธาเพื่อที่จะฟังพระธรรมเทศนาได้ พระองค์ต้องแสดงภูมิความรู้ว่าที่เขารู้พระองค์ก็ทรงรู้และยังรู้ยิ่งกว่าด้วยเขาจึงยอมรับฟังสิ่งที่พระองค์ต้องการตรัสอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาข้อมูลอีกแห่งหนึ่งซึ่งก็เป็นการสนทนากันระหว่างพระพุทธเจ้ากับเทวดาเหมือนกัน ทำให้ค่อนข้างมั่นใจว่าภรรยาจุฬเพื่อนดีที่สุดและเป็นทัศนะของพระพุทธศาสนาหรือเป็นทัศนะร่วมสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นด้วย นั้นหมายความว่า ทัศนะร่วมสมัยเกี่ยวกับภรรยาว่าแบบใดดีที่สุดมีหลายทัศนะ อาจเป็นเพราะเหตุนี้หรือไม่ที่ทำให้เทวดาถึงกับต้องถามหาความเห็นจากพระพุทธเจ้า ในการสนทนาครั้งนี้เทวดาไม่แน่ว่าเป็นตนเดียวกันกับตนข้างต้นหรือไม่ กล่าวกับพระพุทธเจ้า

ว่าบรรดาภรรยา ภรรยาที่เป็นกุมารีประเสริฐที่สุด แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่าบรรดาภรรยา ภรรยาผู้เชื่อฟังดี (ตั้งใจฟังและเชื่อในสิ่งที่สามีพูด) ประเสริฐที่สุด [ขัตติยสูตร สัง.ส. (มจร.) 15/14/13-14]

กุมารีแปลว่าเด็กหญิง แสดงให้เห็นทัศนะร่วมสมัยที่นิยมมีภรรยาเด็กซึ่งก็สอดคล้องกับความเชื่อของชาวอินเดียในยุคพราหมณ์ที่ว่า การแต่งงานหรือการมีสามีของเด็กหญิงใช้แทนการเข้าสู่ระบบการศึกษาตามหลักอาศรมช่วงพรหมจารีได้ ในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าภรรยาจะถือว่าดีหรือไม่ไม่เพียงต้องเป็นเด็กหญิงเท่านั้น แต่ทรงไม่เห็นด้วยทั้งหมดที่จะนำอายุมาเป็นตัวตัดสินว่าภรรยาดีหรือไม่ดี พร้อมกันนั้นก็เสนอว่าการฟังกันต่างหากเป็นเครื่องตัดสิน หมายความว่า ภรรยาแม่จะสมบูรณ์ด้วยรูปสมบัติและทรัพย์สมบัติแต่ไม่รับฟังสามีเลยก็เอาดีไม่ได้ ต่อเมื่อภรรยาเป็นผู้ฟังที่ดีนั้นแหละจึงจะถือว่าเป็นภรรยาที่ดีซึ่งสามีก็ต้องให้เกียรติและไม่ดูหมิ่นพร้อมกับยกความเป็นใหญ่ในการจัดการทรัพย์และบริหารคนในบ้านรวมทั้งให้เครื่องแต่งตัวตามความเหมาะสมโดยเฉพาะต้องไม่นอกใจภรรยาและฟังภรรยาด้วยเช่นกัน [สิงคาลกสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/269/214]

3. ภรรยาคือไฟและทิศเบื้องหลัง ปรากฏในขัตติยอัคคิสูตร [อัง.สัจตก. (มจร.) 23/47/73] พระพุทธเจ้าตรัสกับอุคคตสรีรพราหมณ์ผู้ซึ่งกำลังเตรียมมหา ยัญบูชาไฟด้วยการฆ่าวัว แพะ และแกะ รวมทั้งสิ้น 2,500 ตัว โดยทรงชี้ให้เห็นว่าการกระทำดังนั้นเป็นบาปอกุศลเป็นทางแห่งทุกขุมิทุกข์เป็นผลกำไร แล้วทรงแนะนำให้บูชาไฟแบบใหม่ ได้แก่ ไฟ 3 ชนิด ดังนี้ 1) อาหุโณยัคคิ ไฟคือมารดาบิดา 2) คหปตคคิ ไฟคือลูก ภรรยา ทาส คนใช้หรือกรรมกร และ 3) ทักขิโณยัคคิ ไฟคือพระสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้ควรสักการะเคารพนับถือบูชาบริหารให้เป็นสุข

พระพุทธดำรัสนี้แสดงให้เห็นว่าตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ภรรยามีฐานะสูงส่งเทียบได้กับพ่อแม่และพระสงฆ์ซึ่งเป็นการปฏิบัติความเชื่อแห่งยุคสมัยที่สำคัญประการหนึ่ง ทัศนะของพระพุทธศาสนาเช่นนี้นอกจากจะไม่ให้ความสำคัญกับพิธีกรรมแล้วยังเห็นได้ชัดว่าความดีที่แท้อยู่ที่การปฏิบัติต่อกันซึ่งเมื่อคลี่ไฟทั้งสามกองนี้ออกจะเห็นว่าสอดคล้องกับคู่ความสัมพันธ์ตามหลักทิศหก คือ พ่อแม่เป็นทิศเบื้องหน้า ครูอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา ภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง เพื่อนเป็นทิศเบื้องซ้าย ลูกจ้างคือทิศเบื้องล่าง และพระคือทิศเบื้องบน ที่ลูกศิษย์ สามี เพื่อน นายจ้าง และฆราวาสต่างฝ่ายต่างต้องปฏิบัติต่อกันตามที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น [สิงคาลกสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/269/217] ทำให้โครงสร้างอำนาจเปลี่ยนไป กล่าวคือ เดิมที่การทำดีอยู่ที่

การประกอบพิธีกรรม ไม่มีส่วนใดที่เชื่อมโยงกับมนุษย์ด้วยกันเลย แม้จะประกอบพิธีกรรมใหญ่โต ใช้เงินทองไปมากมาย แต่คนรอบข้างหรือสังคมไม่ได้ประโยชน์อันใด แต่เมื่อเปลี่ยนมาเป็นต่างฝ่ายต้องปฏิบัติต่อกัน หากฝ่ายใดปฏิบัติไม่ถูกต้อง อีกฝ่ายก็โต้ตอบได้ อำนาจก็จะเกิดการถ่วงดุลสังคมก็จะเกิดความสมดุลนำไปสู่โครงสร้างใหม่ทางสังคมเป็นโครงสร้างแบบแนวราบที่ทุกคนมีอำนาจต่อรอง ไม่ใช่แนวตั้งซึ่งผู้ที่อยู่บนกว่ามีอำนาจเหนือจะทำอะไรกับผู้อยู่ในระดับที่ต่ำกว่าก็ได้

ภรรยาที่พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์

มนตรี วิวาท์สุข (2553) แบ่งภรรยาออกเป็น 2 ประเภท คือ ภรรยาที่พึงประสงค์และภรรยาที่ไม่พึงประสงค์ที่มีอยู่ในสังคมอินเดียยุคพุทธกาล ดังนี้

ภรรยาที่พึงประสงค์

ภรรยาที่พึงประสงค์ มี 4 จำพวก ได้แก่ ภรรยาสวัสดิมงคล ภรรยาที่หาได้ยาก ภรรยาแสนประเสริฐ และ ยอดภรรยา ดังนี้

1) ภรรยาสวัสดิมงคล คือ ภรรยาที่มีคุณสมบัติ 8 ประการ [มหามังคลชาดก ขุ.ชา. (มจร.) 27/160/349] คือ (1) มีวัยเท่า ๆ กัน (2) สามัคคีกัน (3) คล้อยตามกัน (4) เป็นผู้ไคร้ธรรม (5) ให้กำเนิดลูกได้ (6) เป็นหญิงมีสกุล (7) มีศีล (8) มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามี ภรรยาที่มีคุณสมบัติทั้ง 8 ประการนี้อยู่ในเรือนใดย่อมเป็นสวัสดิมงคลของสามีในเรือนนั้น [ขุ.ชา. (มจร.) 27/1478]

2) ภรรยาสามีที่หาได้ยาก คือ ภรรยาผู้เกื้อกูลต่อสามีและสามีที่เกื้อกูลต่อภรรยา [สัมพุลชาดก ขุ.ชา. (มจร.) 27/330/588]

3) ภรรยาแสนประเสริฐ ได้แก่ ภรรยาผู้เชื่อฟังดี คือ ตั้งใจฟังกัน เชื่อถือในคำพูดของกันและกัน ประเสริฐที่สุด [ขัตติยสูตร สัง.ส. (มจร.) 15/14/14]

4) ยอดภรรยา ได้แก่ ภรรยาที่เมื่อสามีจนลงก็ยอมจนด้วย เมื่อสามีมั่งคั่งก็มั่งคั่งมีชื่อเสียงไปด้วย อยู่เคียงข้างสามีทั้งในเวลาสุขและทุกข์ [สุจจชชาดก ขุ.ชา. (มจร.) 19/80/173]

ภรรยาที่ไม่พึงประสงค์

ภรรยาที่ไม่พึงประสงค์ คือ ภรรยาที่ไม่เกรงใจสามี ไม่ให้เกียรติสามี และถือว่าเป็นภรรยาเทียม [มหาสุตโสมชาดก ขุ.ชา. (มจร.) 28/491/181] ซึ่งไม่มีสามีคนใดปรารถนา ในขณะที่สามีที่ไม่ให้เกียรติภรรยาก็ไม่เป็นที่ปรารถนาของภรรยาคนใดเช่นกัน

เพราะเหตุนี้ มนตรี วิวาท์สุข (2553) จึงลงความเห็นว่างภรรยาชั้นยอดนั้นต้องเกรงใจและให้เกียรติสามีเป็นอันดับแรก จากนั้นก็มีคุณสมบัติแห่งความเป็นภรรยาที่พึงประสงค์ประกอบด้วย อย่างไรก็ตาม คุณสมบัติของภรรยาที่พึงประสงค์แม้จะมีหลายข้อแต่อาจจัดเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1) กลุ่มที่เนื่องด้วยกาย มี 2 ประการ ได้แก่ อายุสมกันและไม่เป็นหมัน ภรรยาสามีแม้จะเปรียบพร้อมด้วยคุณสมบัติและทรัพย์สินสมบัติ แต่หากไม่สามารถมีลูกได้ก็ทำให้ขาดองค์ประกอบของครอบครัวไปประการหนึ่งเพราะครอบครัวต้องประกอบด้วยสามีภรรยา พ่อแม่ และลูก วงศ์ตระกูลจึงจะดำเนินต่อไปได้

2) ส่วนข้อที่เหลือจัดอยู่ในกลุ่มที่เนื่องด้วยใจ ดังนั้น คู่ครองที่ดีต้องมีความสมดุลทั้งกายและใจ ทั้งนี้ คุณสมบัติทางกายไม่ได้เป็นตัวกำหนดความเป็นยอดภรรยาหรือภรรยาแสนประเสริฐที่หาได้ยาก แต่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับคุณธรรมที่ตนมีและที่ปฏิบัติต่อกันเป็นตัวกำหนดความเป็นยอดภรรยาสามี เพราะฉะนั้น แม้ภรรยาสามีที่ไม่มีลูกด้วยกันก็ไม่ได้เป็นเหตุให้ชีวิตคู่ของเขาทั้งสองไม่เป็นมงคลแต่ประการใด

หลักปฏิบัติระหว่างสามีภรรยา

รากเหง้าของความริ้วฉานของชีวิตคู่เริ่มต้นจากความทุกข์ที่แต่ละฝ่ายหยิบยื่นให้กันซึ่งมีมาจากสาเหตุ 2 ประการ คือ ความเคลือบแคลงใจกัน และความไม่เป็นที่รักของกันและกันทำให้ภรรยาสามีทุกข์ใจยิ่งกว่าความขัดสนทรัพย์สินเงินทอง [สัมพฺลาชาดก ขุ.ชา. (มจร.) 27/309, 328-329/585, 588] ดังนั้น ทั้งสองคนจึงควรช่วยกันประคับประคองความเชื่อมั่นและความรักที่มีต่อกัน ตามแนวทางที่พอจะถือเป็นหลักปฏิบัติระหว่างสามีภรรยา โดยแบ่งเป็นข้อห้าม คือ สิ่งที่ไม่ควรทำ และข้ออนุญาต คือ สิ่งที่ดีควรทำ ดังนี้

ข้อห้าม

ข้อห้าม 4 ประการ ที่สามมีภรรยาควรวรรณ ได้แก่ 1) ห้ามคบหาภรรยาสามีของผู้อื่น เพราะจะนำความริ้วฉานและภัยมาสู่ครอบครัว [จุลลฎกษัตติย กุ.ชา. (มจร.) 27/12/375] 2) ห้ามฝากสามีภรรยาไว้กับใครอื่นแม้แต่กับญาติ เพราะจะเปลี่ยนใจกลายเป็นอื่นและไม่สามารถช่วยเหลือกันได้เมื่อมีกิจธุระ 3) ห้ามดูหมิ่นกัน เพราะจะทำให้หมัดกำลังใจและไร้เกียรติในสังคม และ 4) ห้ามทำตนน่าเคลงใจ เพราะจะทำให้หึงหวงหวาดระแวงและเป็นจุดเริ่มต้นของความริ้วฉานของชีวิตคู่ [กุณาล กุ.ชา. (มจร.) 28/296-307/142-307] ข้อห้ามเหล่านี้จะเห็นว่ามีความน้อยข้อเพราะมองแบบแยกส่วน ในหนังสือเล่มนี้ ขอให้พิจารณาอย่างบูรณาการ กล่าวคือ เมื่อเห็นข้อห้ามก็มองให้เห็นข้ออนุญาตในฐานะเป็นสิ่งตรงข้ามด้วย ในทำนองเดียวกัน เมื่อมองข้ออนุญาตก็ควรมองให้เห็นข้อห้ามในฐานะเป็นสิ่งตรงกันข้ามเช่นกัน ดังนั้น ผู้อ่านควรมองข้อห้ามเหล่านี้ร่วมกับข้ออนุญาตที่จะกล่าวต่อไป

ข้ออนุญาต

นอกจากข้อห้ามดังกล่าวข้างต้นแล้ว (มนตรี วิวาท์สุข, 2553) ยังมีข้ออนุญาตคือ สิ่งหรือหลักที่ควรปฏิบัติของสามีภรรยาที่ปรารถนาจะครองคู่อย่างมีความสุขและยืนนาน จำนวน 5 หัวข้อ ดังนี้

1. หลักการครองรักนิรันดร์ สำหรับสามีภรรยาที่เป็น “คู่สร้างคู่สม” ผู้ปรารถนาจะเป็นคู่ครองกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ควรจะต้องปฏิบัติตามหลักสมชีวิธรรม 4 ประการ [สมชีวิสูตร อัง.จตุกก. (มจร.) 21/55/94; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2548] คือ

1) สมศรัทธา มีศรัทธาเสมอกัน ได้แก่ การเคารพนับถือในลัทธิศาสนา สิ่งเคารพบูชา แนวความคิดความเชื่อถือ หรือหลักการต่าง ๆ ตลอดจนแนวความสนใจอย่างเดียวกัน หนักแน่นเสมอกัน หรือปรับเข้าหากันลงตัวได้

2) สมศีลา มีศีลเสมอกัน ได้แก่ การมีความประพฤติ ศีลธรรม จรรยา มารยาท พื้นฐานการอบรมพหุเหมาะสมสอดคล้องไปกันได้

3) สมจาคา มีจาคะเสมอกัน ได้แก่ การมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความโอบอ้อมอารี ความมีใจกว้าง ความเสียสละ ความพร้อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น พอกลมกลืนกัน ไม่ขัดแย้งกัน

4) สมปัญญา มีปัญญาเสมอกัน ได้แก่ การรู้เหตุรู้ผล เข้าใจกัน อย่างน้อยพูดกันรู้เรื่อง

ภรรยาสามีที่มีสมชีวิธรรมนี้จะทำให้คู่สมรสมีชีวิตสอดคล้องกลมกลืนกันเป็นพื้นฐานอันมั่นคงที่จะทำให้อยู่ครองรักกันได้ยาวนาน

2. หลักการครองใจ สำหรับสามีภรรยาที่เป็น “คู่ถูกหน้าที่” ซึ่งจะครองรักกันได้ยาวนานนั้น ต้องไม่ครองเพียงกายแต่ต้องครองใจของกันและกันด้วย คือ ไม่ติดอยู่เพียงการเสพกามคุณ การปรนเปรอทางกายของกันและกัน แต่ต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อกันอย่างไม่บกพร่อง หลักปฏิบัตินี้ถือว่าภรรยาสามีเป็นทิศเบื้องหลังของกันและกัน เพราะมีขึ้นมาในภายหลัง หรือคอยระวังข้างหลังให้กันและกัน [สิงคาลกสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/269/214; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2548]

โดยสามีควรสงเคราะห์ภรรยา 5 อย่าง คือ 1) ยกย่องว่าเป็นภรรยา 2) ไม่ดูหมิ่น 3) ไม่ประพฤตินอกใจ 4) มอบความเป็นใหญ่ให้ และ 5) ให้เครื่องแต่งตัว

ด้านภรรยาเมื่อได้รับการสงเคราะห์อย่างนี้แล้ว ควรอนุเคราะห์สามี 5 อย่างคือ 1) จัดการงานดี 2) สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีอย่างดี 3) ไม่ประพฤตินอกใจ 4) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ และ 5) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง

3. หลักการครองเรือน เรียกว่า ขรวาจาธรรม มี 4 ประการ ซึ่งจะทำให้บ้านน่าอยู่โดยเฉพาะสามีภรรยาทั้งคู่ต้องมี หากมีเพียงฝ่ายเดียว ยังไม่แน่ว่าจะทำให้บ้านน่าอยู่อาศัยได้มากนักน้อยเพียงใด [สัง.ส. (มจร.) 15/845/316; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2548] คือ

1) สัจจะ ความจริง คือ ซื่อสัตย์ต่อกัน ทั้งจริงใจ จริงวาจา และจริงในการกระทำ

2) ทมะ ฝึกตน คือ รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตนนิสัย แก้ไขข้อผิดพลาด บกพร่อง ข้อขัดแย้ง ปรับตัวปรับใจเข้าหากัน และปรับปรุงตนให้ดียิ่งขึ้นไป

3) ขันติ อดทน คือ มีจิตใจเข้มแข็งหนักแน่น ไม่วู่วามทนต่อความ ล่วงล้ำก้ำเกิ่นกัน และร่วมกันอดทนต่อความเหนื่อยยากลำบากตรากตรำ ฝ่าฟัน อุปสรรคไปด้วยกัน

4) จาคะ เสียสละ คือ มีน้ำใจ สามารถเสียสละความสุขสำราญ ความ พื่อใจส่วนตนเพื่อคู่ครองได้ เช่น อดหลับอดนอนพยาบาลกันในยามเจ็บไข้ เป็นต้น ตลอดจนมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อญาติมิตรสหายของคู่ครอง ไม่ใจแคบ

4. หลักคิดของสามี เนื่องจากสตรีมีความทุกข์จำเพาะตัวอีกส่วนหนึ่ง ต่างหากจากผู้ชาย ซึ่งสามีพึงเข้าใจ และพึงปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่ เห็นอกเห็นใจ ตามหลักที่ว่า พ่อบ้านเห็นใจภรรยา [อาเวณิกทุกขสูตร สัง.สพ. (มจร.) 18/282/314-315; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2548] คือ

1) สตรีต้องจากหมู่ญาติมาอยู่กับตระกูลของสามีทั้งที่ยังเป็นเด็กสาว สามีควรให้ความอบอุ่นใจ

2) สตรีมีรอบเดือน ซึ่งบางครั้งก่อปัญหาให้เกิดความแปรปรวนทั้งใจ กาย ฝ่ายชายควรเข้าใจ

3) สตรีมีครรภ์ ซึ่งยามนั้นต้องการความเอาใจใส่บำรุงกายใจเป็นพิเศษ

4) สตรีคลอดลูก ซึ่งเป็นคราวเจ็บปวดทุกข์แสนสาหัส และเสี่ยงชีวิต มาก สามีควรใส่ใจเหมือนเป็นทุกข์ของตน

5) สตรีต้องคอยปรนเปรอเอาใจฝ่ายชาย ฝ่ายชายไม่ควรเอาแต่ใจตัว พึงซาบซึ้งในความเอื้อเฟื้อและมีน้ำใจตอบแทน

5. หลักปฏิบัติเพื่อการเป็นศรีสะเก้ หลักปฏิบัติเพื่อการเป็นศรีสะเก้หรือ สะเก้ที่ตินี้ นำมาจากโอวาท 10 ข้อของธรรณชยเศรษฐีที่ให้แก่นางวิสาขาคือเป็นลูกสาวใน คราวแต่งงานว่าสตรีที่อยู่ในสกุลพ่อปู่แม่ย่านั้นควรปฏิบัติ ไม่ใช่พระพุทธรูปหรือคำ ก่อว่าของพระโพธิสัตว์ แต่ที่นำมาแสดงไว้เนื่องจากผู้ปฏิบัติคือนางวิสาขานั้นเป็น พุทธศาสนิกชนและยังเป็นอริยบุคคลด้วย [ช.ธ. (มจร.) 41/89] ดังนี้

1) ไฟในไม้นำออก หมายถึง เมื่อสะเก้เห็นโทษของแม่สามี พ่อสามี และ สามี ตลอดจนคนในครอบครัว ถ้าจะพูดถึงโทษเหล่านั้น ให้พูดในบ้านเท่านั้น อย่านำไป พูดในที่อื่น

2) โพนอกไม่นำเข้า หมายถึง ถ้าผู้คนที่หลายในบ้านใกล้เรือนเคียงพูดถึงโทษของแม่สามี พ่อสามี และสามี ตลอดจนคนในครอบครัว สะใภ้อย่าเอาคำที่คนเหล่านั้นพูดแล้วมาพูดในบ้าน

3) ให้แก่คนที่ให้ หมายถึง ให้แก่คนที่ยืมของไปแล้วส่งคืนเท่านั้น

4) ไม่ให้แก่คนที่ไม่ให้ หมายถึง ไม่ให้แก่คนที่ยืมไปแล้วไม่ส่งคืน

5) ให้แก่คนทั้งที่ให้และไม่ให้ หมายถึง เมื่อญาติมิตรยากจนมาขอยืม เขาจะใช้คืนหรือไม่ก็ตาม ควรให้แก่ญาติมิตรเหล่านั้น

6) นั่งให้เป็นสุข หมายถึง ไม่ควรนั่งในที่ที่เมื่อจะลุกขึ้นพ่อสามี แม่สามี และสามีมองเห็น เพราะอาจทำให้เข้าใจได้ว่าสะใภ้ลุกขึ้นประชด หรือเมื่อลุกขึ้นแล้วอาจล่วงเกินบุคคลเหล่านั้น

7) บริโภคให้เป็นสุข คือ สะใภ้ต้องไม่บริโภคก่อนพ่อสามี แม่สามี และสามี ควรเลี้ยงดูให้เรียบร้อยแล้วบริโภคทีหลัง หรือจะพร้อมกันก็ได้ แต่ไม่ให้มีสิ่งใดขาดตกบกพร่อง

8) นอนให้เป็นสุข หมายความว่า สะใภ้ไม่ควรเข้านอนก่อนพ่อสามี แม่สามี และสามี ควรทำวัตรปฏิบัติที่ตนควรทำแก่ท่านเหล่านั้นแล้ว ตนเองนอนทีหลัง

9) บำเรอไฟ หมายความว่า สะใภ้เห็นทั้งพ่อสามี แม่สามี และสามี เป็นเหมือนกองไฟและเหมือนพระยานาคที่ต้องคอยดูแลเอาใจใส่

10) นอบน้อมเทวดาภายใน หมายความว่า สะใภ้ควรเห็นพ่อสามี แม่สามี และสามี เป็นเหมือนเทวดาที่ต้องปฏิบัติด้วยความเคารพ ให้เกียรติ และยกย่อง โอวาทเหล่านี้ แม่สามีก็นำไปปฏิบัติต่อพ่อตาแม่ยายได้เพื่อความเป็นเกียรติดี

คู่สามีภรรยาในอุตมคติ

ในยุคพุทธกาล สตรีชาวพุทธได้แต่งงานกับชายทั้งที่ใช้และไม่ใช้ชาวพุทธ ดังนั้น อาจแบ่งภรรยาได้เป็น 2 ประเภท คือ 1) ภรรยาชาวพุทธกับสามีต่างศาสนา เช่น นางวิสาขา นางจุฬสุภักทา นางอุตตรา 2) ภรรยาชาวพุทธกับสามีชาวพุทธ เช่น นางนกุลมารดา พระนางโกศลเทวี พระนางมัลลิกา พระนางธรรมทินนา พระนางสัมปยุลา ภรรยาสามีที่ถือเป็นคู่ในอุตมคติของชาวพุทธชื่อ “นกุล” ภรรยาเรียกว่า นกุลมารดา และสามีเรียกว่า นกุลบิดา มีคำสอนการดำเนินชีวิตในพระไตรปิฎก 3 พระสูตร [ปฐมสมชีวิสูตร อัง.จตุกก. (มจร.) 21/55/93-94; นกุลปัตตสูตร อัง.ฉก. (มจร.) 22/16/436-438; นกุลมาตาสสูตร อัง.อัฐก. (มจร.) 23/48/323-324] พอประมวลได้ ดังนี้

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปรับบิณฑบาตที่บ้าน ของครอบครัว “นกุล” คหบดีผู้เป็นเจ้าของบ้านพร้อมทั้งภรรยาได้เข้าเฝ้าถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว กราบทูลว่า ตั้งแต่เวลาที่ทั้งสองเป็นสามีภรรยากันไม่เคยนอกใจซึ่งกันและกันแม้ด้วยความคิด จึงไม่เคยร่วมประเวณีกับหญิงและชายอื่นเลย และยังปรารถนาที่จะพบกันทุกภพทุกชาติอีกด้วย พระพุทธเจ้าเมื่อสดับแล้วจึงทรงแนะนำ การที่คู่สามีภรรยาจะพบกันทุกภพทุกชาติได้นั้นต้องมี 4 สิ่งเสมอกัน ได้แก่ ศรัทธา ศีล จาคะ และ ปัญญา ดังกล่าวแล้วข้างต้น

อีกครั้งหนึ่ง นกุลบิดาคหบดี พยายามจากไข้ได้ไม่นานก็ได้ถือไม้เท้าเข้าไปเฝ้าถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ พระพุทธเจ้าจึงตรัสกับท่านว่าเป็นลาภอันดีของท่านที่เมื่อท่านเจ็บไข้ก็ได้รับการพร่ำสอนจากนกุลมารดา คหบดีผู้เป็นภรรยา เพราะนกุลมารดา คหบดีเป็นอุบาสิกาแม้จะยังครองเรือนนุ่งห่มผ้าขาว แต่เป็นผู้มีศีลบริบูรณ์ มีความสงบใจในภายใน และเป็นอริยบุคคลผู้แก้แค้นล้างมลทินในพระศาสนา ด้วยศรัทธาอันไม่หวั่นไหวในพระรัตนตรัย คำสอนของเธอจึงเป็นไปเพื่ออนุเคราะห์ให้สำเร็จประโยชน์คือหายจากความเจ็บไข้ได้ คำสอนที่เธอพร่ำสอนและปลอบประโลมสามียามเจ็บไข้ มี 6 ข้อ ได้แก่

1) อย่ากังวลว่าเมื่อตายไปแล้ว เธอจักไม่สามารถเลี้ยงลูกและครองเรือนได้ เพราะเธอเป็นคนฉลาดในการปันฝ้ายและทำขนสัตว์

2) อย่ากังวลว่าเมื่อตายไปแล้ว เธอจักมีสามีใหม่ เพราะเธอเคร่งครัดต่อระเบียบประเพณีของผู้ครองเรือนตลอดมาเป็นเวลาถึง 16 ปี

3) อย่ากังวลว่าเมื่อตายไปแล้ว เธอจักไม่ต้องการเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุสงฆ์ เพราะเธอต้องการเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์อย่างยิ่ง

4) อย่ากังวลว่าเมื่อตายไปแล้ว เธอจักเสียศีล เพราะเธอมีศีลเป็นที่ประจักษ์ในหมู่สาวิกาของพระพุทธเจ้า แม้พระพุทธเจ้าเองก็ทรงรับรองไว้

5) อย่ากังวลว่าเมื่อตายไปแล้ว เธอจักมีจิตฟุ้งซ่านไร้ความสุข เพราะเธอมีความสงบภายในใจเป็นที่ประจักษ์

6) อย่ากังวลว่าเมื่อตายไปแล้ว เธอจะเปลี่ยนศาสนาเพราะความฉลาดเฉลียว เพราะเธอเป็นอริยบุคคลผู้มีความแก้แค้นล้างมลทินในพระศาสนาด้วยศรัทธาอันไม่หวั่นไหวในพระรัตนตรัยเป็นที่ประจักษ์

ทำไมคำพร่ำสอนและปลอบประโลมของภรรยาต่อสามีผู้กำลังเป็นทุกข์อย่างหนักเพราะความเจ็บไข้เจียนตายจึงยังเกี่ยวข้องกับความตาย ประการหนึ่งของเหตุผลคือ เพราะพระพุทธศาสนาสอนให้พิจารณาความตายว่าเป็นเรื่องธรรมดา ไม่มีใครล่วง

พันไปได้ และอีกประการหนึ่งซึ่งนางนกุลมารดาได้ระบุไว้เอง คือ เพื่อให้สามีตัดความกังวลห่วงใยต่าง ๆ ข้างต้นเพราะเธอให้เหตุผลว่าการตายของผู้ที่ยังมีความห่วงใยนั้น เป็นทุกข์ และพระเจ้าพระพระภาคเจ้าก็ทรงติเตียน

คำสอนอีกแห่งหนึ่งอันเป็นหลักปฏิบัติสำหรับสตรีผู้ครองเรือนเพื่อไปเกิดเป็นเทวดาชั้นนิมมานรดี ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้กับนกุลมารดา มี 8 ประการ ได้แก่

1) มารดาบิดาผู้ปรารถนาประโยชน์ หวังเกื้อกูลอนุเคราะห์ด้วยความเอ็นดู ยกเธอให้สามีดี เธอควรตื่นก่อนนอนที่หลังสามีนั้น คอยรับใช้ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจเขา พูดคำไพเราะต่อเขา

2) คนเหล่าใดเป็นที่เคารพของสามี คือ มารดา บิดา หรือสมณพราหมณ์ (พระ) เธอควรสักการะเคารพ นับถือ บูชาคนเหล่านั้น และต้อนรับท่านเหล่านั้นผู้มาถึง แล้วด้วยน้ำและเสนาสนะ

3) การงานเหล่าใดเป็นการงานในบ้านสามี คือ การทอผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย เธอควรเป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานเหล่านั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานเหล่านั้น สามารถทำ สามารถจัดได้

4) เธอควรรู้จักการงานที่คนในบ้านสามี คือ ทาส คนใช้ หรือกรรมกร ว่าทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำ รู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และแบ่งปันของกิน ของใช้ให้ตามส่วนที่ควร

5) เธอควรรักษาคู่ครองสิ่งที่สามีหามาได้ เป็นทรัพย์ ข้าว เงิน หรือทองคำก็ตาม ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ

6) เธอควรเป็นอุบาสิกา ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ

7) เธอควรเป็นผู้มีศีล คือ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤตินิโคตติในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

8) เธอควรเป็นผู้มีจาคะ คือ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม (คือมีศรัทธา) ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน

นอกจากแนวปฏิบัติเกี่ยวกับการครองเรือนที่ทรงประทานแก่คู่สามีภรรยา “นกุล” ดังกล่าวอันแสดงให้เห็นแนวทางปฏิบัติของสามีภรรยาชาวพุทธที่น่าจะถือเป็นแบบอย่างได้แล้วยังมีเหตุผลอีกประการหนึ่ง คือ เพราะสามีภรรยาผู้นี้ได้รับยกย่องจาก

พระพุทธเจ้าให้ดำรงอยู่ในตำแหน่งเอตทัคคะ [เอตทัคควรรค อัง.ฉก. (มจร.) 20/257, 266/32, 33] จึงน่าจะถือได้ว่าเป็นคู่สามีภรรยาในอุดมคติชาวพุทธ

ข้อสรุป

ความรักทำให้คนสองคนตกลงใช้ชีวิตคู่ร่วมกัน เมื่อได้ใช้ชีวิตคู่ร่วมกันแล้ว ความรักนั้นยังมั่นคงอยู่หรือไม่ หรือแปรสภาพกลายเป็นอื่น จนกระทั่งไม่หลงเหลืออยู่อีกแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ ทั้งสองคนจะทำอะไรกับชีวิตคู่ จะยุติความสัมพันธ์ไว้เพียงเท่านี้ หรือจะดำเนินต่อไป ผลกระทบอะไรบ้างจะตามมาภายหลังการตัดสินใจครั้งนี้ ในกรณีไม่มีลูกด้วยกัน ดูเหมือนจะไม่ยุ่งยากนัก หากมีลูกด้วยกัน ลูกจะอยู่กับใคร และลูกจะเติบโตขึ้นมาเป็นคนที่มีปมในชีวิตหรือไม่ เหล่านี้ ล้วนเป็นสิ่งที่สามีภรรยาควรมองถึงก่อนการตัดสินใจเมื่อหมดสิ้นความรักต่อกันแล้ว

คำถามคือเพราะเหตุใด ความรักจึงหมดลง ความรักจืดจางง่ายตายอย่างนั้น เสียหรือ หรือทั้งคู่ไม่ได้มีความรักต่อกันตั้งแต่เริ่มต้น แล้วสิ่งที่กล่าวอ้างต่อกันว่า “รัก” อันนำไปสู่การตัดสินใจใช้ชีวิตคู่ร่วมกันคืออะไร อาจมีความเป็นไปได้เพราะคำว่ารักในภาษาไทยกินความหมายกว้างมาก ใช้ได้กับหลายคู่กรณี เช่น พ่อแม่รักลูก ครูรักศิษย์ กษัตริย์รักประชาชน เพื่อนรักเพื่อน และหนุ่มสาวรักกัน เมื่อพิจารณาจากสาเหตุแห่งความรักและผลที่ตามมาจากรักที่คู่รักเหล่านี้มีต่อกันแล้ว ทำให้สันนิษฐานได้ว่าความรักแต่ละประเภทต่างกันไม่มากนัก โดยเฉพาความรักระหว่างพ่อแม่กับลูก และหนุ่มกับสาวดูเหมือนจะแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง

ในขณะที่พ่อแม่รักลูก แม้ลูกจะไม่รักตอบ ความรักที่พ่อแม่มีให้หาหมดไปไม่ ยังคงรักเหมือนเดิม แต่ระหว่างหนุ่มสาว หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่รักตอบ ความรักก็สิ้นสุดลงในเวลาไม่นานนัก ความรักของพ่อแม่จึงไม่ต้องการการตอบแทนแม้ด้วยความรู้สึก ตรงข้ามความรักระหว่างหนุ่มสาวต้องตอบแทน ถ้าไม่ตอบแทนก็เลิกกัน และไม่เพียงการตอบแทนทางความรู้สึกเท่านั้น ยังหมายรวมถึงการครอบครองร่างกายและทรัพย์สินด้วย ความรักแบบหนุ่มสาวจึงไม่ใช่ความรักที่ปรารถนาจะให้คุณรักอยู่ดีมีสุข แต่เป็นความรักที่ปรารถนาให้ตนอยู่ดีมีสุข เพราะหากปรารถนาให้คู่รักอยู่ดีมีสุขแล้ว เมื่อเขาบอกเลิกย่อมจะไม่เสียใจ เพราะการตัดสินใจเลิกจากเรานั้น ทำให้เขาอยู่ดีมีสุข ความรักของหนุ่มสาวจึงแฝงไว้ซึ่งความเห็นแก่ตัวไม่มากนักน้อย หากคู่ชีวิตใดเริ่มเป็นเช่นนี้ ก็น่าจะไม่ใช่การเริ่มต้นด้วยความรักแต่คือความเห็นแก่ตัวที่มาในนาม

ของความรักเท่านั้น เพราะเหตุนี้ จึงมีข่าวปรากฏอยู่ทั่วไปที่สามีภรรยาหรือคู่รักทำร้ายซึ่งกันและกันเมื่อไม่สมปรารถนาของตน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าคู่รักแบบหนุ่มสาวจะต้องอยู่บนความเห็นแก่ตัวทั้งหมดและทุกกรณี เพราะก็มีข่าวปรากฏอยู่ทั่วไปเช่นกันว่า คู่รักนั้น ๆ ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าความรักที่ตนมีนั้นมั่นคง แม้อู่ของตนจะเปลี่ยนไปกลายเป็นคนพิการหรือกระทั่งเสียชีวิตไปแล้ว

ในยุคปัจจุบันที่กระแสบริโภคนิยมครอบงำการดำเนินชีวิตอย่างเข้มข้น ทำให้ดูเหมือนว่าความรักแทบจะไม่จำเป็นอีกต่อไปแล้ว คนจำนวนไม่น้อยใช้ชีวิตคู่เพื่อเสพสอร้อยที่ฝ่ายหนึ่งจะได้จากอีกฝ่ายหนึ่ง และเมื่อหมดรสนั้นก็หาคู่ใหม่เพื่อเสพต่อไป ไม่ต่างอะไรกับการเปลี่ยนอาหารจานหนึ่ง และก็ยากนักที่จะบอกว่าพฤติกรรมเยี่ยงนี้ต่างอะไรจากสัตว์เดรัจฉานที่เปลี่ยนคู่ไปเรื่อยและกับใครก็ได้ หลักการที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำไว้ว่าจะทวนกระแสสังขมในปัจจุบันยิ่งกว่าในยุคของพระองค์เองเสียอีก

บทที่ 4

มารดา: สตรีที่มีรักบริสุทธิ์

มารดาเป็นสถานภาพที่สูงที่สุดของสตรี รองลงมาคือภรรยา และลูกสาว ตามลำดับ แต่ก็ยังเป็นรองบิดาตามโครงสร้างของสังคมที่ถือชายเป็นใหญ่ พระพุทธเจ้า ยกฐานะของมารดาเสมอกับบิดาในฐานะพระผู้สร้างของลูก ซึ่งไม่เพียงเปลี่ยนสถานภาพของสตรีให้เท่ากับชาย แต่ยังเป็น การเปลี่ยนอำนาจศักดิ์สิทธิ์จากพระผู้สร้างภายนอกมาเป็นพระผู้สร้างภายในพร้อมทั้งกำหนดหลักปฏิบัติไว้ด้วยเรียกว่า “ธรรม” เท่ากับว่าพระพุทธเจ้าเปลี่ยนความศักดิ์สิทธิ์จากเทพสู่ธรรม

ความนำ

แม่ เป็นฐานะที่ถือว่ามีความเกียรติสูงสุดในบรรดาสามฐานะตามศักยภาพเฉพาะของสตรี คือ แรกเกิดดำรงอยู่ในฐานะ “ลูกสาว” ซึ่งถือว่าอยู่ในฐานะที่ต่ำสุดเมื่อเทียบกับอีกสองฐานะที่เหลือ คือ ฐานะ “ภรรยา” ที่สตรีทุกคนได้รับเมื่อเธอแต่งงานและถือเป็นฐานะที่สูงขึ้นมาอยู่ในระดับกลาง สตรีที่ไม่แต่งงาน จึงไม่ว่าจะอยู่ในชาติชั้นวรรณะใด เมื่อเทียบความภูมิใจหรือความนิยมยกย่องที่สังคมมอบให้ ถือว่าน้อยกว่าสตรีที่แต่งงานแล้ว สุดท้ายคือฐานะ “แม่” ที่สตรีเมื่อแต่งงานแล้วปรารถนาจะได้รับเพราะหมายถึงไม่เพียงแต่เธอได้ให้กำเนิดลูก แต่ยังรวมไปถึงความไว้วางใจของสามี และการยอมรับของคนในครอบครัวด้วย นั่นหมายความว่า หากใช้ภรรยาทุกคนจะเป็นแม่ได้ตราบดีที่ไม่ได้รับความไว้วางใจจากสามีเป็นเบื้องต้นและจากคนในครอบครัวเป็นลำดับต่อมา รวมทั้งเธอและสามีต้องเป็นผู้ที่มีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรงอย่างน้อยที่สุดก็ไม่เป็นหมันทั้งสองคน เพราะเหตุนี้ จึงพอจะเข้าใจได้ว่าเพราะเหตุใดความภูมิใจและเกียรติที่สตรีได้รับจึงต่างกันระหว่างลูกสาว ภรรยา และแม่ เพราะเชื่อว่าลูกสาวทุกคนจะได้แต่งงานใช้ว่าสตรีทุกคนที่แต่งงานเป็นภรรยาของชายบางคนแล้วจะมีลูกได้ อย่างไรก็ตาม ใช้ว่าสตรีเมื่อเกิดมาด้วยเพศหญิงแล้วจะเป็นได้เพียงลูกสาว ภรรยา และแม่ เท่านั้น แต่ยังสามารถจะเป็นอะไรอื่นอีกก็ได้ตามที่เธอปรารถนา เพียงแต่ความปรารถนาของเธอนั้น

อาจเป็นไปได้โดยยากที่จะประสบความสำเร็จหากสังคมไม่ยอมรับ แต่ตราบเท่าที่เธอไม่ล้มเลิกความตั้งใจ วันหนึ่งความปรารถนานั้นย่อมสำเร็จ แม้จะไม่สำเร็จในช่วงชีวิตของเธอ แต่ก็อาจจะสำเร็จในช่วงชีวิตของสตรียุคต่อไป ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าสตรีมีศักยภาพสองอย่างซ้อนกันอยู่ คือ ศักยภาพที่มีเฉพาะสตรีและศักยภาพทั่วไปในฐานะมนุษย์ กล่าวคือ ศักยภาพเฉพาะของสตรีที่คนเพศอื่นคือเพศชายไม่สามารถจะสร้างและพัฒนาให้มีให้เป็นขึ้นมาได้ก็คือความเป็นลูกสาว ภรรยา และแม่ ซึ่งก็แน่นอนว่าเมื่อเธอมีศักยภาพเฉพาะบางอย่างที่เพศชายไม่อาจมีได้ก็ย่อมมีศักยภาพของเพศชายบางอย่างที่เธอไม่สามารถสร้างและพัฒนาให้มีให้เป็นขึ้นมาได้ซึ่งก็คือความเป็นลูกชาย สามี และพ่อ อาจเพราะเหตุนี้ สตรีและบุรุษจึงเป็นคนไม่เต็มคนอย่างสมบูรณ์เพราะมีบางอย่างที่ฝ่ายหนึ่งเป็นไม่ได้ แต่อีกฝ่ายหนึ่งเป็นได้ เป็นเหตุให้ทั้งสองต้องรวมกันเป็นหนึ่งจึงจะสมบูรณ์และอาจสร้างสิ่งที่คุณคนคนเดียวไม่สามารถทำให้เกิดขึ้นมาได้คือการมีลูก ดังนั้น เธอและเขาจึงเกิดมาเพื่อเป็นคู่กันเพื่อดำรง สร้าง และสืบทอดเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ไว้ไม่ให้สูญสิ้น (อภิวัตน์ โปธิ์สาน, 2560) ส่วนศักยภาพทั่วไปในฐานะมนุษย์ ก็คือความเป็นนั้นเป็นนี้ที่ไม่ว่าใครก็ตามเมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์แล้วไม่ว่าจะดำรงอยู่ในเพศใดก็ตาม ย่อมสามารถเป็นได้ ภาพเหล่านี้เป็นความจริงเชิงประจักษ์ที่มีอยู่ในทุกสังคม ทุกยุคสมัยรวมไปถึงสังคมอินเดียในสมัยก่อนและร่วมยุคพุทธกาล เมื่อเป็นเช่นนี้ พระพุทธเจ้าทรงยอมรับแนวคิดเหล่านี้หรือไม่ หรือมีทางเลือกอื่นที่ดีกว่า บทนี้จะได้พิจารณาประเด็นเหล่านี้ต่อไป

ความเป็นไปร่วมสมัย

สตรีในสังคมอินเดียก่อนและร่วมสมัยพุทธกาลจะเป็นมารดาได้ก็ด้วยการมีลูก ซึ่งก็เป็นธรรมดาทั่วไปเพราะหากไม่มีลูกก็ไม่มีแม่และไม่มีพ่อด้วย กล่าวคือ ในขณะที่ชายหญิงคู่หนึ่งให้กำเนิดลูก ลูกก็ทำให้หญิงชายคู่นั้นเปลี่ยนหรือเพิ่มสถานภาพจากเดิมกลายเป็น “พ่อแม่” เช่นกัน แม่จึงถือเป็นหน่วยผลิตซึ่งสังคมให้เกียรติเพราะความต้องการผลิตคือลูกหรือเด็กซึ่งจะเติบโตขึ้นเป็นกำลังของครอบครัวและประเทศชาติ โดยเฉพาะในยามที่บ้านเมืองถูกรุกรานจากประเทศอื่นหรือเมื่อประเทศตนต้องการขยายอาณาเขตด้วยการเข้ารุกรานบ้านเมืองอื่น สภาพการณ์ก็ไม่น่าจะแปลกอะไร โดยเฉพาะความเป็นไปเหล่านี้เกิดขึ้นแบบค่อยเป็นค่อยไปจากความจำเป็นเพื่อการดำรงชีวิตให้อยู่รอดจากความบีบคั้นต่าง ๆ ทั้งจากเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

จนหล่อหลอมเป็นวัฒนธรรมที่เป็นเหมือนชะตากรรมที่ทุกคนยอมรับโดยไม่ปริปาก เพราะถูกสอนให้เชื่อโดยพราหมณ์ว่าสิ่งที่เป็นอยู่นี้เป็นพระประสงค์ของเทพเจ้าบันดาล ให้เป็นไป การจะล่วงพ้นสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ก็ด้วยการบวงสรวงให้เทพเจ้าพึงพอใจ แล้วประสาทพรให้ตามที่ผู้บวงสรวงปรารถนาซึ่งผู้ที่สามารถติดต่อกับเทพเจ้าได้ก็คือ พราหมณ์ ดังนั้น พราหมณ์จึงเป็นผู้กุมชะตา กำหนดความเป็นไปของชีวิตให้ดีหรือร้ายก็ได้ ในหมู่พราหมณ์เองจากเดิมที่เคยเปิดโอกาสให้สตรีได้รับการศึกษาตั้งแต่เยาว์วัยเช่น กับเด็กชายในยุคอารยันและพระเวท ก็ปรับเปลี่ยนไปจนสตรีทั้งหลายไร้การศึกษาทำให้ขาดความรู้ความสามารถที่จะกระทำการใด ๆ ได้ แม้แต่ชีวิตของพวกเธอก็ต้องขึ้นกับบุรุษตั้งแต่เกิดจนตาย ในด้านหนึ่งจึงสะท้อนให้เห็นความไม่มั่นคงในชีวิตของมารดาทั้งหลายผู้ที่ไม่สามารถให้กำเนิดลูกชายได้เพราะมองเห็นได้ชัดเจนว่าอนาคตของเธอไว้ที่พึ่งอย่างแน่นอนหากสามีตัวนเสียชีวิตไปก่อน แม้เมื่อสามียังมีชีวิตอยู่ก็น่าจะบีบคั้นเป็นแรงกดดันภรรยาที่ไม่มีลูกชายอย่างมากเพราะการที่ไม่มีลูกชาย พิธีกรรมที่พราหมณ์เองยึดมาจากสตรีแล้วก็ดกันไว้ให้เฉพาะบุรุษก็จะขาดผู้สืบทอดด้วยไม่มีผู้ประกอบพิธีกรรมนี้ บุรุษที่ไม่มีลูกชายจึงต้องตกรกเมื่อสิ้นชีพไปแล้ว พร้อมกันนั้น บรรดาปวงญาติที่อาศัยบุรุษนั้นเลี้ยงชีพหากไม่มีทายาทสืบสกุล ทรัพย์สมบัติก็ต้องตกไปเป็นของแผ่นดิน จึงญาติเหล่านี้ได้เพิ่มแรงบีบคั้นให้กับสตรีที่แต่งงานเข้ามาในตระกูลอีกคำรบหนึ่ง จนกว่าจะให้กำเนิดลูกชาย ความบีบคั้นกดดันก็จะปราศนาการไปกลายเป็นความนิยมนับถือและอนาคตที่สดใสที่มั่นคงก็รอเธออยู่ [สุวิมล ประกอบไวทยกิจ, 2521; มนตรี สิริระโรจนานันท์ (สืบดวง), 2557] ทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่าทุกคนในสังคมจะยอมรับความเป็นไปเช่นนี้แม้จะเป็นกระแสหลักของสังคมก็ตาม เห็นได้จากมีสำนักคิดเกิดขึ้นในอินเดียซึ่งบางสำนักได้ให้โอกาสทางเลือกใหม่แก่สตรีที่ต้องการออกไปจากความบีบคั้นเหล่านั้น โดยเมื่อความบีบคั้นเหล่านี้เกิดขึ้นก็เพราะยังอยู่ครองเรือน ดังนั้น ทางออกก็คือไม่ต้องอยู่ครองเรือนได้แก่การออกบวช เช่น ปรีพาชิกา คือ นักบวชหญิงของศาสนาองค์หนึ่งร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า ในขณะที่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงเปิดโอกาสให้สตรีสามารถบวชได้ในศาสนาของพระองค์ แต่เพราะการบวชในพระพุทธศาสนามีเป้าหมายเฉพาะคือการกำจัดกิเลสส่วนตนจนบรรลุเป็นพระอรหันต์และต้องเที่ยวจาริกไปประกาศหลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐที่เรียกว่าพรหมจรรย์เพื่อประโยชน์สุขของมวลมนุษย เป็นเหตุให้จำเป็นต้องคิดคนที่ต้องมีทั้งอุดมการณ์และความพร้อมที่จะขับเคลือนอุดมการณ์เข้ามาบวช เพราะเหตุนี้ สตรีที่ยังปรารถนาที่จะครองเรือน หรือสตรีที่แม้ไม่ปรารถนาครองเรือน แต่ไม่มีความพร้อมไม่ว่าจะเป็นด้านสรีระร่างกายหรือโครงสร้างทางสังคมที่ขัดขวางการทำหน้าที่ของ

นักบวชจึงไม่สละบ้านเรือนนอกบวชซึ่งสตรีชาวพุทธที่ไม่ได้บวชในสมัยพุทธกาลมีจำนวนมากกว่าสตรีที่บวชเป็นภิกษุณี สตรีชาวพุทธเหล่านี้ใช้ชีวิตอย่างไรในสังคมอินเดียสมัยนั้นโดยเฉพาะในฐานะมารดา

การเปลี่ยนแปลงอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์

เทพกับมนุษย์

ชาวอินเดียตั้งแต่ยุคอารยันเรื่อยมาจนถึงยุคพระเวทและพราหมณ์มีความเชื่อว่ามนุษย์และสรรพสิ่งถูกสร้างด้วยพระผู้สร้างซึ่งปรากฏชื่อแน่ชัดในเวลาต่อมาคือพระพรหม พระพรหมจึงเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจเหนือมนุษย์ พระพุทธเจ้ายอมรับการมีอยู่ของพระพรหมแต่ไม่ใช่ในฐานะพระผู้สร้างมนุษย์และสรรพสิ่ง หากเป็นเพียงสิ่งมีชีวิต (สัตว์) ประเภทหนึ่งที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดเช่นมนุษย์ตราบใดที่ยังไม่บรรลุนิพพาน จากนั้นพระองค์ก็ทรงยกมารดาบิดาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เทียบเท่ากับพระพรหมในคติความเชื่อเดิมคือเป็น “พระผู้สร้างของลูก” ลูกทั้งหลายจึงแทนที่จะบูชาพระพรหมภายนอกบ้านซึ่งตนเองก็ไม่เคยเห็น ควรกลับไปบูชาพ่อแม่ซึ่งเป็นพระพรหมในบ้านของตน [สพฺรหมกสูตร อัง.ติก. (มจร.) 20/31/183, พรหมสูตร อัง.จตุกก. (มจร.) 21/63/107] พร้อมกับรับการเปลี่ยนแปลงพระผู้สร้างจากพระพรหมภายนอกเป็นพระพรหมภายในคือพ่อแม่แล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงกำกับด้วยหลักปฏิบัติสำหรับพระพรหมว่าต้องมีธรรม 4 ประการ [อัง.ติก. (มจร.) 34/106-107] คือ

- 1) ความปรารถนาดี ประสงค์ให้ลูกมีความสุข
- 2) ความสงสาร ประสงค์ให้ลูกพ้นจากความทุกข์
- 3) ความดีใจ ประสงค์ให้ลูกมีความสำเร็จยิ่งขึ้นไป
- 4) ความวางเฉย ประสงค์ให้ลูกได้เรียนรู้รับผิดชอบตนเอง

เรียกธรรมเหล่านี้ว่า “พรหมวิหาร” แปลว่าหลักการเป็นที่ประทับแห่งพระพรหมมีชื่อในภาษาบาลีว่า เมตตา กรุณา มุทิตา และ อุเบกขา ตามลำดับ พ่อแม่ จึงเข้าใจว่า เมื่อให้กำเนิดลูกแล้วจะเป็นพระพรหมขึ้นมาได้ เพราะตราบใดที่ยังมีคุณธรรมเหล่านี้ไม่ครบ ก็ยังไม่เป็นพระพรหมของลูกตราบนั้น แต่สิ่งที่ยิ่งกว่าคุณธรรมของพ่อแม่เหล่านี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้อย่างชัดเจนว่าบ้านเรือนที่จะถือว่ามีพ่อแม่เป็นพระพรหมประจำบ้านได้นั้นต้องมีเงื่อนไขอีกประการหนึ่งคือ การเคารพสักการะบูชาของลูก กล่าวคือ

แม้พ่อแม่จะมีคุณธรรมครบสมบูรณ์ แต่ลูกไม่เคารพสักการะบูชาพ่อแม่ ความเป็นพระพรหมของพ่อแม่ต่อลูกก็ไม่เกิด ความศักดิ์สิทธิ์อำนาจการปกป้องคุ้มครองและการประสาทพรของพ่อแม่ที่ลูกจะพึงได้รับก็เป็นไปไม่ได้ ซึ่งก็ไม่น่าแปลกอันใด เพราะแม้แต่พระพรหมภายนอก หากเชื่อว่าพระองค์ทรงสร้างโลกรวมทั้งมนุษย์แล้ว ก็หาใช่จะทรงประสาทพรให้กับมนุษย์ทุกคนไม่ ต่อเมื่อมนุษย์คนใดเคารพสักการะบูชาด้วยเครื่องบวงสรวงอันสมควรนั้นแล จึงจะได้รับการประสาทพร

ท่าทีของพระพุทธเจ้าต่อพระพรหมและพ่อแม่นี้ถือเป็นการปฏิวัติสังคมอย่างสำคัญเพราะได้เปลี่ยนสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความศักดิ์สิทธิ์อย่างสิ้นเชิง ซึ่งเดิมคือพระพรหมที่ไม่มีใครเคยเห็นหรือแม้บางคนอาจบอกได้ว่าเคยเห็นแต่ก็ไม่สามารถพิสูจน์ให้คนอื่นหรือสาธารณชนเห็นได้ การดำรงอยู่ของพระพรหมภายนอกจึงต้องอาศัยศรัทธาเป็นสำคัญ หากไม่มีศรัทธาเสียแล้ว พระพรหมภายนอกก็ดูเหมือนจะไม่จำเป็นอะไรต่อชีวิตมนุษย์ ในขณะที่พ่อแม่ซึ่งเป็นพระพรหมประจำบ้านหรือพระพรหมภายใน ไม่ต้องอาศัยศรัทธาเพื่อรองรับการมีอยู่แต่อย่างใดเพราะเป็นความจริงเชิงประจักษ์ต่อทุกคนอยู่แล้ว พระพุทธเจ้าเมื่อย้ายความศักดิ์สิทธิ์จากเดิมอยู่ที่พระพรหมภายนอกมาอยู่ที่พระพรหมภายใน อำนาจในการสร้างซึ่งเคยอยู่เหนือสามัญมนุษย์ก็มาอยู่ที่มนุษย์สามัญ การย้ายฐานความคิดนี้ไม่ได้สักแต่ว่าย้ายโดยไม่มีหลักปฏิบัติมารองรับ เพราะพระพุทธเจ้าได้ตรัสหลักปฏิบัติของพระพรหมภายในเอาไว้ด้วย กล่าวคือ พ่อแม่ต้องอนุเคราะห์ลูกด้วยจิตประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา และลูกต้องบูชาสักการะพ่อแม่ด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการชำระเท้า เป็นต้น ซึ่งก็คือการปรนนิบัติพ่อแม่ด้วยความเคารพเยี่ยงพระพรหมภายนอกเดิมนั่นเอง หากไม่แล้วความเป็นพระพรหมระหว่างพ่อแม่กับลูกในครอบครัวนั้น ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น หลักปฏิบัตินี้เรียกว่าธรรม เมื่อเป็นดังนี้ก็จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงย้ายอำนาจความเป็นใหญ่จากเทพสุธรรม ซึ่งธรรมนี้เองทำให้พ่อแม่ซึ่งเป็นสามัญชนกลายเป็นพระพรหมของลูกเพราะเป็นใหญ่เยี่ยงเทพด้วยธรรม นี่คือการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญซึ่งถือเป็นการปฏิวัติความคิดแห่งยุคสมัย

มนุษย์กับมนุษย์

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การที่พ่อแม่ไม่ได้เป็นเพียงสิ่งศักดิ์สิทธิ์เทียบเท่าพระพรหมซึ่งตามความเชื่อเดิมถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกที่อยู่เหนือมนุษย์เท่านั้น แต่ยังถือว่าเป็นมนุษย์ศักดิ์สิทธิ์เหนือมนุษย์สามัญอีกด้วย (มนตรี

วิวาท์สุข, 2552) ข้อนี้เห็นได้จากพระพุทธดำรัสที่ตรัสว่าพ่อแม่คือ “อาหุไนยบุคคล” และ “บุรพเทพ” ของลูก [สพรมกสูตร อัง.ติก. (มจร.) 20/31/183, พรหมสูตร อัง.จตุก. (มจร.) 21/63/107] ซึ่งคำว่าอาหุไนยบุคคลนี้เป็นคุณสมบัติข้อหนึ่งของพระอรหันต์ คือ เป็นผู้ควรแก่สักการะที่ผู้คนนำมาบูชา การที่พระอรหันต์เป็นผู้ควรแก่สักการะบูชาเพราะเป็นผู้มีจิตบริสุทธิ์ปราศจากกิเลสประการหนึ่ง และปรารถนาดีต่อสรรพสิ่งอีกประการหนึ่ง โดยนัยนี้ แสดงว่าพระพุทธเจ้าน่าจะทรงกำลังบอกว่า พ่อแม่เป็นพระอรหันต์ของลูกเพราะมีจิตที่บริสุทธิ์ไม่เคยคิดประทุษร้ายลูกเลย พร้อมกับการไม่คิดประทุษร้ายคือความปรารถนาดีต่อลูกตลอดเวลาตั้งแต่เกิดจนตาย ในขณะที่พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้มีจิตใจอันปราศจากกิเลส ดำรงชีวิตอยู่เพื่อเกื้อกูลแก่สัตว์โลก พ่อแม่ก็เช่นกันมีน้ำใจอันบริสุทธิ์มีชีวิตอุทิศให้ลูก จึงทำให้การบูชาที่ลูกกระทำต่อพ่อแม่มีผลมากเทียบเท่ากับการบูชาพระอรหันต์ ท่าทีของพระพุทธเจ้าที่ยกพ่อแม่ให้เป็นพระอรหันต์ของลูกนี้ แสดงให้เห็นท่าที่เชิงบวกที่พระพุทธเจ้ามีต่อพ่อแม่ ซึ่งทำให้พ่อแม่เป็นมนุษย์ศักดิ์สิทธิ์เหนือมนุษย์สามัญ เพราะในยุคนั้นเชื่อกันว่าพระอรหันต์เป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์มีฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหนือสามัญมนุษย์

นอกจากความเป็นพระอรหันต์ของพ่อแม่จะมาภายใต้คำว่า “อาหุไนยบุคคล” ซึ่งแปลว่า ผู้ควรแก่สักการะบูชาแล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงใช้อีกคำหนึ่งเรียกพ่อแม่ที่แสดงให้เห็นว่าไม่ได้เป็นพระอรหันต์เท่านั้น แต่ยังเป็นพระอรหันต์คนแรกของลูกอีกด้วย คำที่ทรงใช้คือ “บุรพเทพ” แปลว่า เทพองค์แรก ตามทัศนะของพระพุทธศาสนามีเทพอยู่ 3 ชนิด คือ

- 1) สมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ ได้แก่ พระราชา พระเทวี พระราชกุมาร พระราชกุมารี
- 2) อุปัตติเทพ เทวดาโดยกำเนิด ได้แก่ เทวดาในกามาวจรสวรรค์ และพรหมทั้งหลาย เป็นต้น
- 3) วิสุทธิเทพ เทวดาโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย (โศตกมาณวปัญหานิทเทศ ขุ.จ.พ. (มจร.) 30/32/160-161; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2555) เทพเหล่านี้เป็นปัจเจกเทพหมายความว่ามาภายหลัง ถามว่าภายหลังใคร ตอบว่าภายหลังพ่อแม่ หมายความว่า พ่อแม่เป็นผู้แนะนำให้ลูกรู้จักเทพเหล่านี้ ผู้ที่จะแนะนำสิ่งใดได้ ก็ต่อเมื่อรู้จักสิ่งนั้นก่อน พ่อแม่จึงต้องรู้จักเทพเหล่านั้นก่อนแล้วจึงจะสามารถแนะนำให้ลูกรู้ได้ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งไม่ใช่เพียงเพราะ “การรู้จักก่อน” เท่านั้น ที่ทำให้พ่อแม่เป็นบุรพเทพของลูก แต่เพราะ “เป็น” ผู้มีคุณสมบัติแห่งเทพเหล่านั้นก่อนที่เทพเหล่านั้นจะมีด้วย

หมายความว่า พ่อแม่รักลูกและเลี้ยงดูลูกของตนราวกับพระราชกุมารกุมารี เท่ากับว่า พ่อแม่เมื่อลูกเป็นพระราชกุมารก็หมายถึงตนเป็นพระราชและพระเทวีนั่นเอง ส่วนเทพโดยกำเนิดก็ได้กล่าวไว้แล้วในตอนที่ว่าด้วยพ่อแม่คือพระพรหมของลูก อันหมายความว่าพ่อแม่เป็นเทพทุกระดับในฐานะผู้ทรงอำนาจการปกป้องคุ้มครองและประสาทพรทั้งปวงแก่ลูกเช่นเดียวกับเทพทั้งหลายภายนอกที่ผู้คนบูชาบวงสรวง และสุดท้าย พ่อแม่คือวิสุทธิเทพเทียบเท่าพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย เพราะคุณธรรมที่ท่านมีเหมือนกันคือการให้อภัยต่อความผิดที่มวลมนุษย์ได้กระทำต่อท่าน ในขณะที่พ่อแม่ก็ให้อภัยต่อความผิดของลูกได้เสมอเช่นกัน

จากการเปลี่ยนแปลงอำนาจความศักดิ์สิทธิ์สองประการที่พระพุทธเจ้ายกให้พ่อแม่ คือ ด้านหนึ่งในฐานะเป็นพระพรหมซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือมนุษย์สามัญ อีกด้านหนึ่งได้แก่พระอรหันต์คือมนุษย์ศักดิ์สิทธิ์เหนือสามัญมนุษย์ (มนตรี วิวาฬสุข, 2552) แสดงให้เห็นสถานภาพของ “แม่” ที่เปลี่ยนไปอย่างน้อย 2 ประการ ได้แก่

1) จากเดิมต้องบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์แต่กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ลูกควรบูชา ฐานะนี้ พ่อก็ได้รับด้วย

2) แม่มีความสำคัญเท่ากับพ่อเพราะแม่ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา เมื่อพิจารณาเทียบกับพระพรหมและพระอรหันต์มีความสำคัญเท่ากันกับพ่อด้วย คุณธรรมประการต่าง ๆ ต่อลูก หาใช่สำคัญเพราะให้กำเนิดลูกชายไม่

แนวทางที่พระพุทธเจ้าประกาศจึงทวนกระแสสังคมในยุคนั้นอย่างเห็นได้ชัดที่ถือว่า “พ่อ” สำคัญกว่าแม่ แต่ตอนนี้สำคัญเท่ากันแล้ว นอกจากนี้ การที่พระพุทธเจ้าทรงย่ำฐานะของพ่อแม่ด้วยคำว่า “บุรพเทพ” แสดงให้เห็นว่า พ่อแม่ไม่ใช่ดำรงอยู่ในฐานะพระพรหมซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือมนุษย์สามัญ และพระอรหันต์ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือสามัญเท่านั้น แต่ยิ่งมาก่อนคือเหนือกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นทั้งหมดเพราะนอกจากจะมีคุณสมบัติดังที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นมีแล้วยังเป็นผู้แนะนำสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นทั้งหมดให้ลูกรู้จักอีกด้วย

ฐานะและหน้าที่

ฐานะของพ่อแม่คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวงดังกล่าวข้างต้น มีข้อสังเกตที่สำคัญ คือ พระพุทธเจ้าไม่เพียงเปลี่ยนโครงสร้างความศักดิ์สิทธิ์จากแนวตั้งเป็นแนวราบ กล่าวคือ จากเทพเบื้องบนกับมนุษย์เบื้องล่าง มาเป็นคนต่อคนซึ่งอยู่บน

แผ่นดินระดับเดียวกันเท่านั้น แต่ในระดับมนุษย์ด้วยกัน พระองค์ก็ทรงเปลี่ยนอีก กล่าวคือ ในขณะที่สังคัมภรณสมัยกับพระองค์เป็นสังคัมภรณแบบปีตาธิปไตยคือสังคัมภรณที่ชายเป็นใหญ่ ในระดับครอบครัวพ่อจึงเป็นใหญ่ที่สุด แทนที่พระองค์จะยกให้พ่อซึ่งเป็นใหญ่กว่าใครในครอบครัวเท่านั้นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่ทรงยกแม่ขึ้นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เท่ากับพ่อ เท่ากับทรงปฏิเสธความเป็นใหญ่โดยเพศสภาพทันที แต่ทรงยกคุณธรรมขึ้นมาเป็นบรรทัดฐานแทน ไม่ว่าจะใครก็ตามหากมีคุณธรรมก็อยู่ในฐานะนั้น ๆ ได้ โดยเฉพาะฐานะของพ่อแม่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับใครอื่นแต่สัมพันธ์กับลูกโดยตรง เหตุฉะนั้น ในครอบครัวซึ่งประกอบด้วยพ่อแม่ลูก เมื่อพ่อดำรงอยู่ในฐานะใดได้ด้วยการมีธรรมข้อใด แม่ก็สามารถดำรงอยู่ในฐานะนั้นได้หากมีธรรมข้อเดียวกัน ฐานะจึงมาด้วยธรรมไม่ใช่ด้วยเพศสภาพ เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงเมื่อจะทรงย้ายความศักดิ์สิทธิ์มาไว้ที่มนุษย์ในระดับครอบครัว พระองค์จึงให้พ่อกับแม่เท่ากันเพราะมีธรรมต่อลูกเช่นกัน แต่หากจะพิจารณาอย่างละเอียดถึงพระพุทธพจน์ที่เป็นภาษาบาลีในสพรหมกสูตร คือ คำว่า “พรหมมาตี มาตาปีตโร” (คำว่าพรหมเป็นชื่อของแม่พ่อ) [อง.ติก. (บาลี) 20/470/168] แสดงให้เห็นว่า แม่มาก่อนพ่อในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น เพราะพระบาลีที่ยกมานั้น แปลว่า “แม่พ่อ” ไม่ได้แปลว่า “พ่อแม่” ดังที่ใช้ในภาษาไทย และไม่เพียงในที่นี้เท่านั้น พระบาลีทุกแห่งเมื่อกล่าวถึงท่านทั้งสองเมื่อใด “แม่” จะมาก่อน “พ่อ” เสมอ ดังพระบาลีที่ปรากฏในที่อื่น เช่น “มาตาปีตอุปภูฐาน” (การบำรุงแม่พ่อ) ในมงคลสูตร [ขุ.ข. (บาลี) 25/6/4] เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในเบื้องต้นนี้ทำให้ได้ข้อสรุปว่า สถานภาพของแม่อย่างน้อยก็เท่ากับพ่อซึ่งต่างจากคติความเชื่อร่วมสมัยแล้ว ดังนั้น ในประเด็นที่ว่าด้วยฐานะ และหน้าที่ที่สามารถกล่าวถึงพ่อและแม่ไปพร้อมกันได้ ซึ่งอย่างน้อยมีอย่างละ 10 ประการ (มนตรี วิวาท์สุข, 2552) ดังนี้

ฐานะ

ฐานะของพ่อแม่ที่มีต่อลูก 10 ประการ ได้แก่ 1) พรหม 2) บุรพาจารย์ 3) บุรพเทพ 4) อาหุไนยบุคคล 5) โลกวิวรรณ์ 6) บุรพทิศ 7) เจ้าหนี้ 8) มรรคาแห่งสวรรค์ 9) มิตรแท้คู่บ้าน และ 10) อัครี (ไฟ) ในฐานะเหล่านี้ ฐานะที่ 1, 3 และ 4 คือ พรหม บุรพเทพ และอาหุไนยบุคคล ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น ดังนั้น ในที่นี้จะพิจารณาฐานะอีก 7 ประการที่เหลือ ดังนี้

ฐานะประการที่ 2 และ 5 คือ บุรพาจารย์ คือ เป็นครูคนแรกของลูก และ โลกวิวัฒน์ คือ ผู้เปิดเผยโลกแก่ลูก เป็นที่ศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อพ่อแม่เช่นเดียวกับฐานะที่ 1, 3 และ 4 เพราะเป็นพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในสพรหมกสูตร [อัง.ติก. (มจร.) 20/31/183] และพรหมสูตร [อัง.จตุกก. (มจร.) 21/63/107] เพราะในยุคนั้นพระพุทธพจน์หมายถึงผู้สร้างโลกซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอก ซึ่งน่าจะหมายรวมถึงผู้เปิดเผยโลกแก่หมู่สัตว์ด้วย แต่พระพุทธเจ้าเสนอว่าพ่อแม่นี้แหละคือพระพุทธพจน์ผู้สร้างโลกและเปิดเผยโลกแก่ลูกประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งเพราะสอดคล้องกับหลักทศกอันเป็นแนวปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงแนะไว้ในสิงคาลกสูตร [ที.ปา. (มจร.) 11/242-274/199-218] ที่ต่างจากคติความเชื่อของคนร่วมยุคสมัย กล่าวคือ ผู้คนในยุคนั้นพากันไหว้ทิศด้วยการออกไปนอกเมืองทำผ้าและผมให้เปียกแล้วประคองอัญชลีไหว้ไปยังทิศต่าง ๆ ส่วนพระพุทธเจ้าตรัสบอกว่าในอริยวินัยคือในพระพุทธศาสนา ชาวพุทธผู้เป็นอริยสาวกไม่ได้ไหว้ทิศแบบนี้ แต่ไหว้ด้วยการละกรรมกิเลส อคติ อบายมุข และปฏิบัติดีต่อบุคคลแวดล้อม จึงจะชื่อว่าไหว้ทิศอย่างถูกต้อง แนวปฏิบัติดังกล่าวนี้พระพุทธเจ้าตรัสกับนายสิงคาลกะผู้เป็นบุตรคหบดีคนหนึ่งซึ่งกำลังไหว้ทิศอยู่ตามคำสั่งเสียของบิดา เมื่อได้สนทนากับพระพุทธเจ้าแล้วเกิดศรัทธาเลื่อมใสจึงประกาศตนเป็นชาวพุทธตั้งความต่อนหนึ่งว่า “ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต”

ทั้งนี้ กรรมกิเลส มี 4 มีประการ ได้แก่ 1) การฆ่าสัตว์ 2) การลักทรัพย์ 3) การประพฤตินิดในกาม 4) การพูดเท็จ

อคติ มี 4 ประการ ได้แก่ ความลำเอียงเพราะ 1) รัก 2) ชัง 3) เกลา 4) กลัว

อบายมุข มี 6 ประการ ได้แก่ 1) การเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย 2) การเที่ยวกลางคืน 3) การเที่ยวดูมหรสพ 4) การเล่นการพนัน 5) การคบคนชั่วเป็นมิตร และ 6) ความเกียจคร้าน

ธรรมทั้ง 14 ประการนี้เป็นสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติ ส่วนธรรมที่ควรปฏิบัติคือการปฏิบัติดีต่อบุคคลแวดล้อมเหมือนทิศทั้ง 6 ที่แวดล้อมบุคคลอยู่ ดังกล่าวไว้แล้วก่อนหน้านี้

ฐานะประการที่ 6 บุรพทิศ คือ พ่อแม่เป็นทิศเบื้องหน้าหรือทิศตะวันออกของลูกเพราะเป็นผู้ลงมือไม่ว่าเรื่องใด ๆ ให้กับลูกก่อนเสมอ หรือจะถืออีกอย่างหนึ่งว่า พ่อแม่

เป็นแสงเงินแสงทองของชีวิตก็ได้ เพราะทุกครั้งที่ดวงอาทิตย์จะขึ้น หากมองไปทิศ ตะวันออก จะเห็นแสงเงินแสงทองขึ้นมาก่อน ซึ่งมั่นใจว่าความอบอุ่นและแสงสว่าง กำลังจะมาถึงแล้ว เช่นเดียวกับพ่อแม่ การปรากฏตัวของท่านก็นำมาซึ่งความอบอุ่น และแสงสว่างส่องทางชีวิตให้ลูกเป็นเบื้องต้นก่อนใคร

ฐานะประการที่ 7 เจ้าหนี้ หมายความว่า พ่อแม่เป็นเจ้าหนี้เพราะใช้หรือให้ กำลังทรัพย์ กำลังกาย และกำลังใจเลี้ยงลูก ธรรมดาว่าผู้ให้ทรัพย์ก่อนก็เหมือนเป็น เจ้าหนี้ ที่ลูกหนี้วันหนึ่งต้องชำระ ในขณะที่พ่อแม่ไม่เพียงใช้ทรัพย์ในการเลี้ยงดูลูกยัง ผนวกด้วยแรงกายและแรงใจแล้วยังไม่เรียกร้องหรือมีเงื่อนไขไว้ตั้งแต่ต้นว่าลูกต้องใช้ คิน เมื่อคนให้เงินก่อนด้วยสัญญาว่าจะใช้คินยังเรียกว่าเจ้าหนี้ พ่อแม่จึงเป็นยิ่งกว่า เจ้าหนี้เพราะให้ยิ่งกว่าเจ้าหนี้ที่เรียกเงินคิน และยังไม่เรียกคินด้วย อย่างไรก็ตามพ่อแม่เปรียบเหมือนเจ้าหนี้เป็นคำพูดของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเกิดเป็นพญานกแขกเต้า ซึ่งปรากฏอยู่ในสาลีเกทราชาดก ว่าด้วยนกแขกเต้าเลี้ยงพ่อแม่ [ขุ.ชา. (มจร.) 27/7-12/424] ที่พระพุทธเจ้าทรงยกมาเล่าไว้ ซึ่งสะท้อนความเชื่อของสังคมในยุคนั้นแม้จะเป็น ความเชื่อกระแสรองก็ตาม เพราะความเชื่อกระแสหลักคือการมีลูกชายเท่านั้นจึง จะใช้หนี้บรรพบุรุษได้ โดยที่ลูกชายจะช่วยประกอบพิธีกรรมได้ หากได้หมายถึงการที่ ต้องเลี้ยงดูพ่อแม่เป็นการตอบแทนไม่ อย่างไรก็ตามแม้พระโพธิสัตว์คือว่าที่ พระพุทธเจ้าที่จะตรัสรู้ในอนาคต แต่ปัญญาของพระโพธิสัตว์ก็ยังไม่สมบูรณ์ที่จะนำมา ยึดถือปฏิบัติได้ทั้งหมดเพราะอยู่ในขั้นทดลองความจริง กล่าวได้ว่ากำลังลองผิดลองถูก หรือขั้นพิสูจน์สมมติฐานนั่นเอง เพราะเหตุนี้จึงต้องพิจารณาให้รอบคอบและเล็งเห็นผล ชัดเจนแล้วจึงถือปฏิบัติตามสมควรแก่บริบท เพราะแม้เป็นพระพุทธพจน์เอง พระพุทธเจ้าก็ทรงแนะนำว่าต้องพิจารณาให้รอบคอบก่อนถือปฏิบัติ [เกสปุตตีสสูตร อัง.ติก. (มจร.) 20/66/255-263]

ฐานะประการที่ 8 มรรคาแห่งสวรรค์ แม่คือหนทางสู่สวรรค์เพราะเป็นผู้เลี้ยงดู ด้วยประการต่าง ๆ แม่น้ำนั้นมซึ่งก็คือเลือดจากทรวงอก เป็นผู้คุ้มครองให้ปลอดภัย และเป็นที่ตั้งให้ลูกทำความดี ปรากฏในโสณนันทชาดก [ขุ.ชา. (มจร.) 28/163-164/81] เป็นคำพูดของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเกิดเป็นดาบสชื่อโสณะกล่าวกับดาบสผู้ เป็นน้องชายชื่อนันทะ ที่พระพุทธเจ้าทรงยกมาตรัสไว้ ข้อที่น่าสังเกตคือในคำกล่าว ของโสณดาบสนั้นระบุเพียง “แม่” เท่านั้นว่าเป็นมรรคาแห่งสวรรค์พร้อมให้เหตุผล ประกอบดังกล่าว คำถามคือแล้วพ่อแม่ไม่ได้มีคุณต่อลูกหรืออย่างไร ตอบว่ามีเพียงแต่พ่อ

ทำกิจบางอย่างไม่ได้ เช่น การมีกรรม การมีน้ำนมให้ลูกดื่ม ดังนั้น แม่จึงถือว่าเป็นทางหลักสู่สวรรค์ ส่วนพ่อคือทางรองลงไปตามสัดส่วนแห่งกิจที่พ่อได้กระทำต่อลูก ข้อนี้ก็เช่นกันข้อก่อนหน้าซึ่งเป็นเรื่องที่สังคมในยุคนั้นรับรู้โดยทั่วไปแต่ไม่ได้เป็นกระแสหลักที่ปรากฏอยู่ แต่เป็นเรื่องที่เคยเกิดขึ้นแล้วและยังคงเล่ากันอยู่ในสังคม พ่อจึงเป็นมรรคาแห่งสวรรค์ลำดับที่สองรองจากแม่เท่านั้นเอง

ฐานะประการที่ 9 มิตรแท้คู่บ้าน แม่เป็นมิตรแท้คู่บ้านเพราะแม่อยู่เคียงข้างลูกเสมอทั้งในยามสุขและยามทุกข์โดยเฉพาะยามทุกข์ กล่าวคือ เมื่อขัดสนผู้คนเมินหน้าหนี แม่ก็ยังไม่ทิ้งลูก เมื่อเจ็บป่วย ผู้คนอย่างมากก็ทำได้เพียงมาเยี่ยมไข้และปลอบใจ ส่วนแม่ไม่เพียงอยู่เคียงข้างแต่ยังลงมือดูแลรักษาเหมือนหมอและพยาบาลด้วยการเช็ดตัวให้เป็นต้น ความซื่อนี้เป็นพระพุทธรังษตราสารตอบเทวดา ปรากฏในมิตตสูตร [สัง.ส. (มจร.) 15/53/68] ข้อที่น่าสังเกตคือในพระพุทธรังษตราสารระบุว่า “แม่” เท่านั้น เป็นมิตรในที่นี้ ซึ่งน่าจะคล้ายกับฐานะก่อนหน้าที่ระบุว่า “แม่” เท่านั้นเป็นมรรคาแห่งสวรรค์ เพราะแม่อยู่เคียงข้างลูกตลอดเวลา ในขณะที่พ่อจะอยู่เคียงข้างลูกได้เป็นบางเวลาเท่านั้น เพราะโครงสร้างของสังคมยุคนั้นพ่อต้องทำงานหาทรัพย์ ส่วนแม่อยู่บ้านดูแลลูก แม่จึงเป็นมิตรประธานในบ้าน ส่วนพ่อก็เป็นมิตรรองลงมาตามความใกล้ชิดที่มีให้ลูก หรือหากไม่ใกล้ชิดกับลูกเลยก็ไม่ถือว่าเป็นมิตรประจำบ้านถึงจะหาทรัพย์มาเพื่อเลี้ยงดูก็ตาม เพราะหากไม่ใกล้ชิดกันเลยก็ขาดโอกาสที่จะรับรู้ความเป็นไปเช่นความเจ็บป่วย ปรีชาหาหรือเรื่องราวต่าง ๆ รวมทั้งการปรับทุกข์ที่ลูกมีในเวลานั้น ๆ อย่างไรก็ตาม แม้ข้อความนี้จะเป็นพุทธรังษตราสาร แต่บริบทอันเป็นที่มาคือการถามปัญหาโดยเทวดา คำตอบของพระพุทธเจ้าจึงอาจเป็นทัศนะร่วมสมัยที่ใคร ๆ ก็รู้ เทวดาอาจต้องการลองภูมิพระพุทธเจ้าว่ารู้ค่านิยมของสังคมหรือไม่ หรืออาจจะถามเพราะต้องการความเห็นที่แท้ของพระพุทธเจ้าก็ได้ ซึ่งการที่แม่เป็นมิตรประจำบ้านนี้ก็สอดคล้องกับโครงสร้างของสังคมและไม่แปลกที่พระพุทธเจ้าจะยกความจริงเชิงประจักษ์ขึ้นมาตอบเทวดา

ฐานะประการสุดท้าย คือ อัคคีหรือไฟ พระพุทธเจ้าระบุว่าไฟมี 7 ประเภท [ปฐมอัคคีสูตร อัง.สัจตก. (มจร.) 23/46/69; ทุตติยอัคคีสูตร อัง.สัจตก. (มจร.) 23/47/70-74] ได้แก่

- 1) รากะ 2) โทสะ 3) โมหะ 4) อาหุไนยบุคคล คือ มารดาหรือบิดา
- 5) คหบดี คือ ลูก ภรรยา ทาส คนใช้ หรือกรรมกร 6) ทักขิไนยบุคคล คือ พระอริยสงฆ์ และ 7) ไฟที่เกิดจากไม้

ในไฟเหล่านี้ ไฟ 3 ประการแรกควรละ ควรเว้น ไม่ควรเสพ เพราะบุคคลผู้มีรากะ โทสะ หรือโมหะครอบงำ กลุ่มรุ่ม ย่อมประพฤตินุจริตทางกาย วาจา และใจ ในขณะที่ไฟ 3 ประการต่อมาเป็นเรื่องที่ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา และบริหารให้เป็นสุขโดยชอบ ส่วนไฟประการสุดท้ายต้องจุด ดูแล ดับ และเก็บตามกาลอันควร

ในที่นี่พ่อแม่อยู่ในฐานะไฟคืออาหุไนยบุคคลคือพระอรหันต์ของลูก เนื้อหาในพระไตรปิฎกส่วนนี้จะแสดงท่าทีที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาต่อสตรีในฐานะมารดาอีกแห่งหนึ่ง เพราะพระพุทธเจ้าตรัสไฟเหล่านี้กับอุคคตสรีรพราหมณ์ผู้กำลังเตรียมการบูชาัยไฟด้วยการฆ่าสัตว์ 2,500 ตัวเป็นเครื่องสังเวย พระพุทธเจ้าได้สนทนากับพราหมณ์นั้นแล้วตรัสหลักปฏิบัตินี้ เมื่อพราหมณ์ได้ฟังแล้วก็ประกาศตนเป็นชาวพุทธและให้ปล่อยสัตว์เหล่านั้นไป ข้อสังเกตที่ได้คือท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อสตรีในฐานะมารดาและต่อความเชื่อของคนร่วมสมัย กล่าวคือ

ประการแรกไม่เห็นด้วยกับการบูชาัยด้วยชีวิตสัตว์ ทำให้สัตว์ทั้งหลายปลอดภัยจากการถูกฆ่าเพื่อบูชาัย โดยพระองค์ถือว่าเป็นความเห็นผิดที่คิดว่าการทำเช่นนั้นจะนำความสุขความเจริญมาให้ ประการต่อมาทรงแสดงให้เห็นว่า “ไฟ” ที่ใช้ในพิธีบูชาัยนั้นคือไฟที่เกิดจากไม้ต้องจัดการให้ถูกต้องเหมาะสมตามกาลและการใช้งานหาไขมีไว้เพื่อบูชาไม้ ไฟที่เกิดจากไม้ไม่ได้เป็นทั้งที่ตั้งของบาปและบุญแต่ประการใด ส่วนไฟคือรากะ โทสะ และโมหะต่างหากเป็นที่ตั้งแห่งบาป ในขณะที่พ่อแม่ ลูก ภรรยา ทาส คนใช้หรือกรรมกร และพระอริยสงฆ์ต่างหากที่เป็นไฟอันเป็นที่ตั้งแห่งบุญที่คนควรสักการะบูชา เคารพนับถือและบริหารให้เป็นสุข ประการสุดท้ายคือการที่ทรงยกพ่อกับแม่ไว้ในฐานะเท่ากันโดยไฟที่ใช้เรียกคืออาหุไนยบุคคลซึ่งเป็นชื่อหนึ่งของพระอรหันต์ในฐานะผู้ควรแก่ของบูชาและจะทำการบูชาขึ้นให้มีผลมาก ความสำคัญของแม่ที่ได้รับมาจากคุณธรรมหาใช่จากการกำเนิดลูกชายอันเป็นค่านิยมแห่งยุคสมัยไม่

หน้าที่

พ่อแม่มีหน้าที่ 10 ประการ แบ่งออกเป็น 3 ช่วง (มนตรี วิวัฒน์สุข, 2552) ได้แก่ ช่วงที่ 1 ตั้งแต่ก่อนตั้งครรภ์ถึงหย่าร้าง มี 4 อย่าง ประกอบด้วย 1) ตั้งใจและเตรียมกายก่อนตั้งครรภ์ 2) บริหารครรภ์ 3) คลอด 4) เลี้ยงดู

ช่วงที่ 2 ตั้งแต่หย่านมถึงแต่งงาน มี 4 อย่าง ได้แก่ 1) ปกป้องจากผองภัย
2) สร้างและรักษาทรัพย์ไว้ให้ 3) พร่ำสอนและให้ศึกษา 4) สืบสวนสร้างเครื่องช้าย
ปลอดภัย

ช่วงที่ 3 ตั้งแต่แต่งงานถึงตาย มี 2 อย่าง ได้แก่ 1) ช่วยเลือกคู่ครอง
2) มอบทรัพย์มรดกให้

หน้าที่เหล่านี้เป็นความจริงเชิงประจักษ์ที่พ่อแม่ปฏิบัติทั่วไป ซึ่งมนตรี วิวาท์สุข
(2552) ประยุกต์จากหน้าที่ของพ่อแม่ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสังคาลกสูตรดังกล่าวไว้
ข้างต้น หน้าที่เหล่านี้จะเห็นว่าแม่ทำได้ทุกอย่าง แต่พ่อทำได้เพียงบางอย่าง บางอย่าง
ทำไม่ได้ เช่น การตั้งครรรค์ การคลอด โดยนัยนี้ตามที่ศนะของพระพุทธศาสนาแม่จึง
น่าจะมีความสำคัญคือมีคุณต่อลูกมากกว่าพ่อ อย่างไรก็ตามท่านทั้งสองถือว่ามีคุณต่อ
ลูกมาก การตอบแทนคุณของพ่อแม่จึงไม่ใช่เรื่องง่ายเพราะแม้ว่าลูกจะให้พ่อแม่นั่งบน
บ่า และท่านถ่ายปัสสาวะอุจจาระบนบ้านั้นแล้วปรนนิบัติอย่างดีตลอดชีวิต หรือแม้ลูก
จะสถาปนาพ่อแม่ให้เป็นพระราชาก็ยังไม่ถือว่าได้ตอบแทนคุณพ่อแม่เลย การตอบ
แทนคุณของพ่อแม่ที่แท้จริงคือความสามารถที่จะทำให้พ่อแม่จากเป็นคนไม่มีศรัทธา
ทุกศีล ตรีชนีถึเหนียว และปัญญาทรมให้กลายเป็นผู้มีศรัทธา มีศีล มีความเสียสละ
และมีปัญญา [สมจิตตวรรค อัง.ทุก. (มจร.) 20/34/77-78] หน้าที่เหล่านี้ตั้งอยู่บน
หลักกรรมพรหมวิหารคือเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา (มังคลัตถทีปนี เล่ม 2,
2549 หน้า 200) ได้แก่ ความรัก ความสงสาร และความพลอยยินดี เมื่อลูกอยู่ดีมีสุข
ประสบทุกข์ และประสบความสำเร็จ ส่วนอุเบกขา หมายถึง การวางตนเป็นกลางไม่
เข้าไปช่วยจนลูกอ่อนแอ ไม่เข้าไปยุ่งจนลูกขาดความเป็นส่วนตัว ไม่เข้าไปจัดการจนลูก
ขาดความรับผิดชอบ และไม่เข้าไปก้าวก่ายจนเสียหลักการ ฐานะของแม่ที่เปลี่ยนไป
ตามที่ศนะของพระพุทธศาสนาแล้วต้องมีธรรมมารองรับเป็นหลักสำหรับปฏิบัติ

สิ่งที่พระพุทธานำจะทรงกำลังบอกกับชาวพุทธเมื่อพิจารณาจากหน้าที่เหล่านี้
คืออะไร ตอบว่าน่าจะเป็นความรู้ความสามารถที่แม่พ่อเพื่อจะทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์
ต้องมี ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงยกให้พ่อแม่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์พร้อมกับเรียกร้องให้พ่อ
แม่ต้องมีธรรมด้วย และธรรมที่พ่อแม่ต้องมีนอกจากเจตนาดีต่อลูกแล้วยังไม่พอ ยังต้อง
มีความรู้ความสามารถในสิ่งที่จะทำ ในที่นี้คือการเลี้ยงดูลูกด้วย หรือกล่าวให้สั้นก็คือ
ต้องมีทั้งเมตตาและปัญญา เมตตาเป็นหัวใจใหญ่ที่พ่อแม่จะต้องมีต่อลูกในฐานะเป็น
สิ่งมีชีวิตที่มีความรู้สึกและความคิด ดังนั้น พ่อแม่จึงต้องเลี้ยงดูลูกโดยไม่มุ่งเพียงความ
เติบโตทางร่างกายเพียงอย่างเดียว แต่ต้องคำนึงถึงความสุขที่ลูกจะได้รับด้วย ลูกต้อง

เติบโตขึ้นมาด้วยร่างกายที่สมบูรณ์และจิตใจที่เป็นสุข พร้อมกันนั้น ในการที่พ่อแม่จะจัดสรรสิ่งต่าง ๆ ให้อำนวยความสะดวกสุขภาวะทางกายและจิตที่สมบูรณ์ให้กับลูกได้ก็ต้องมีปัญญาคือความรู้ที่ดีพอในเรื่องนั้น ๆ ด้วย ยกตัวอย่างเช่น เมื่อลูกป่วย แม่สงสารลูกเพราะจิตใจที่ติดลูกลอยากให้ลูกหายป่วย ก็ต้องรักษาเยียวยาให้ลูกหายป่วย การรักษาเยียวยาจะสำเร็จได้ก็ด้วยปัญญาคือรู้วิธีการรักษาพร้อมทั้งยา อุปกรณ์และเงื่อนไขต่าง ๆ ที่จะทำให้อาการป่วยทุเลาลงจนหายขาด เพราะเหตุนี้ ในกรณีที่พ่อแม่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับการรักษา ก็ต้องพึ่งพาแพทย์หรือโรงพยาบาลที่มีความรู้และเครื่องอำนวยความสะดวกในการรักษา จึงจะทำให้ลูกหายป่วยได้ ไม่เพียงกรณีลูกป่วยซึ่งยกมาเป็นตัวอย่างนี้เท่านั้น แต่หมายรวมทุกกรณีที่เกี่ยวข้องกับลูกที่พ่อแม่จะเข้าไปจัดการต้องอาศัยความรักและความรู้คู่กันเสมอไป ดังนั้น ความรักและความรู้นี้เองอาจจะเป็นสิ่งที่พระพุทธรเจ้าทรงเรียกร้องให้พ่อแม่มี และอาจถือเป็นตัวชี้วัดความเป็นพ่อแม่ก็ได้ การเป็นพ่อแม่ในอุดมคติชาวพุทธจึงไม่ใช่เรื่องง่ายนัก และเพราะเป็นสิ่งที่ทำได้ยากนี้ กระมังที่ทำให้พระพุทธรเจ้าทรงยกให้พ่อแม่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งย่อมหมาหมายถึงพ่อแม่ที่อุดมไปด้วยความรักและความรู้ต่อลูก หากใครก็เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของลูกได้เสมอกันทุกคนไม่ พรที่ลูกได้รับที่สำคัญคือความสมบูรณ์แห่งร่างกายและจิตใจที่เป็นสุขจึงต่างกันตามความสมบูรณ์หรือบกพร่องแห่งความรักและความรู้หรือเมตตาและปัญญาที่พ่อแม่มีต่อลูกซึ่งประจักษ์ทั่วไปในทุกสังคม

การตอบแทนคุณพ่อแม่

พ่อแม่มีพระคุณต่อลูกมากล้นเกินกว่าที่จะตอบแทนด้วยการกระทำหรือสมบัติพัสถานใด ๆ ในสากลโลกดังกล่าวข้างต้น แต่มีสิ่งเดียวตามทัศนะของพระพุทธรศาสนาที่พอจะถือได้ว่าตอบแทนคุณของท่านได้ คือ การทำให้ท่านจากที่เป็นคนไม่ดี ไม่มีคุณธรรมให้กลายเป็นคนดีเป็นคนมีคุณธรรม หรือจากคนที่ตีมีคุณธรรมอยู่แล้วก็ให้ท่านมีคุณธรรมสูงยิ่งขึ้น [สมจิตตวรรค อัง.ทุก. (มจร.) 20/34/77-78; ปุตตสูตร ข.อิติ. (มจร.) 25/74/431-433] การจะทำเช่นนั้นได้ ลูกต้องมีคุณธรรมก่อนเพราะหากลูกไม่มีคุณธรรมเป็นเบื้องต้นแล้วไซ้แม่จะพยายามทำอะไรเพียงใดก็ตามย่อมไม่อาจทำให้พ่อแม่เข้าสู่เส้นทางธรรมได้ เพราะความไม่มีคุณธรรมของลูกนั่นเองที่ทำให้พ่อแม่เป็นทุกข์เหนือสิ่งอื่นใด ดังนั้น สิ่งที่จะพอทำให้อนุমানได้ว่าใครมีคุณธรรมสูงกว่าใครก็จากรูปแบบการดำเนินชีวิตซึ่งรูปแบบที่ชาวพุทธมีอยู่อย่างชัดเจนที่สุด คือ การบวช อันทำ

ให้รูปแบบการดำเนินชีวิตของคนเปลี่ยนไปทันทีจากชีวิตฆราวาสเป็นชีวิตบรรพชิต จากที่ต้องประกอบกรงานทางโลกเพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัยยังชีพ ก็เปลี่ยนเป็นประกอบกรงานทางจิตเพื่อชำระกิเลสเปิดทางให้กุศลธรรมงอกงามและอาศัยผู้อื่นเลี้ยงชีพ การมีรูปแบบการดำเนินชีวิตที่แตกต่างซึ่งถือว่าเพศบรรพชิตสูงกว่าเพศฆราวาสเป็นตัวชี้วัดเบื้องต้นว่าน่าจะมีคุณธรรมสูงกว่า และเมื่อบวชแล้วตั้งใจปฏิบัติตามรูปแบบการดำเนินชีวิตนั้นอย่างเต็มที่ที่ย่อมจะทำให้ทั้งอกงามในคุณธรรมสูงยิ่งขึ้นไปโดยไม่ต้องสงสัยและเมื่อได้เวลาที่เหมาะสมก็กลับไปเทศน์โปรดโยมพ่อโยมแม่ต่อไป แท้จริงพ่อแม่ในสมัยพุทธกาลไม่ยินยอมให้ลูกบวชนักเพราะจะทำให้ขาดผู้สืบทอดวงศ์ตระกูลและไม่อยากเห็นลูกลำบาก มีมากรายที่ต้องเอาชีวิตเข้าแลกจึงจะได้บวชทั้งภิกษุและภิกษุณี คือหากไม่ให้บวชก็อาจจะอดข้าวอดน้ำจนตาย พ่อแม่เพราะกลัวลูกจะตายจึงยอมให้บวช

การบวชเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณธรรมก็จริง แต่ก็ได้ รับประกันว่าการบวชจะทำให้เป็นคนดีตราบดีที่ไม่ซื่อตรงต่อการบวชอย่างตั้งใจ และอาจจะแย่งยิ่งกว่าไม่ได้บวชเสียด้วยซ้ำซึ่งมีปรากฏทั่วไปแม้ในสมัยพุทธกาล ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดที่สุดก็คือพระเทวทัตที่บวชแล้วมักใหญ่ใฝ่สูงอยากเป็นพระพุทเจ้าเสียเอง ถึงกับลอบปลงพระชนม์พระพุทเจ้าจนในที่สุดถูกแผ่นดินสูบไปเกิดในอเวจีมหานรก [สังฆเภทขันธกะ วิ.จ. (มจร.) 7/330-355/167-221] ข้อนี้มีนัยว่า ลูกแม่ไม่ได้บวชหากดำเนินชีวิตด้วยคุณธรรมสม่ำเสมอและพัฒนาขึ้นไปโดยลำดับอย่างมั่นคงก็อาจเป็นลูกที่มีคุณธรรมที่สูงกว่าพ่อแม่และตอบแทนคุณท่านได้ เพราะเหตุนี้เมื่อพระพุทเจ้าตรัสถึงเงื่อนไขของการเป็นอติชาตบุตรหรืออภิชตบุตร คือ ลูกที่มีคุณธรรมสูงกว่าพ่อแม่ก็ไม่ทรงจำกัดว่าต้องบวช แต่ทรงชี้ไปที่คุณธรรมเท่านั้น [ปุตตสูตร ข.อติ. (มจร.) 25/74/431-433] ส่วนคุณธรรมนั้นหากอยู่ในเพศใดไม่ว่าจะเป็นฆราวาสหรือบรรพชิต ทำให้เจริญขึ้นก็ควรเลือกดำเนินชีวิตตามรูปแบบนั้น เพราะเหตุนี้ จะเห็นได้ว่านางวิสาขาและอนาถบิณฑิกเศรษฐีแม้เป็นผู้มีศรัทธาต่อพระพุทศาสนาอย่างแรงกล้าและบรรลुरुธรรมเป็นอริยบุคคลชั้นโสดาบัน แต่ก็ไม่เคยคิดบวชเป็นภิกษุณีหรือภิกษุ ยังคงดำเนินชีวิตในฐานะอุบาสิกาและอุบาสกบำรุงพระศาสนาจนสิ้นอายุขัย

หากพิจารณาจากมิติคุณธรรม อาจกล่าวได้ว่าลูกที่เกิดในครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์ ทั้งทรัพย์สมบัติและคุณธรรม กลับได้เปรียบลูกที่เกิดในครอบครัวที่สมบูรณ์ทุกอย่าง เพราะลูกที่เกิดในตระกูลไม่สมบูรณ์นั้นน่าจะเป็นอติชาตบุตรได้โดยไม่อยากเพราะพ่อแม่ไม่มีคุณธรรมไม่ว่าด้วยสาเหตุใดรวมไปถึงความจำเป็นในการประกอบอาชีพที่ทำให้ต้องผิดศีลบางข้อโดยเฉพาะศีลข้อที่ว่าด้วยการไม่ฆ่าสัตว์ แม้พ่อแม่จะประกอบอาชีพ เช่นนั้นก็ไม่มีพ่อแม่คนใดอยากให้ลูกประกอบอาชีพเช่นเดียวกับตนที่ต้องคลุกคลีอยู่กับ

ความทศึล จึงพยายามส่งเสริมให้ลูกมีความสามารถที่จะประกอบอาชีพสุจริตยิ่งกว่าที่ตนทำอยู่ ลูกก็เพียงทำตามทีพ่อแม่ส่งเสริมก็จะทำให้ตนเป็นผู้มีคุณธรรมสูงกว่าพ่อแม่โดยปริยาย คือ ไม่จำเป็นต้องมีอาชีพที่เกสิอกกลัวด้วยความทศึลือกก็กลายเป็นอดิชาตบุตร และเมื่อมีกำลังมากพอที่จะเลี้ยงดูพ่อแม่แล้ว ก็กันพ่อแม่ออกมาจากการประกอบอาชีพเดิมนั้นเสีย การเป็นอดิชาตบุตรของลูกในตระกูลไม่สมบูรณ์จึงน่าจะไม่ยากนักดังกล่าวนานี้ ส่วนลูกในตระกูลที่สมบูรณ์พร้อม การที่จะก้าวไปเป็นอดิชาตบุตรน่าจะเป็นไปได้ยากเพราะพ่อแม่มีคุณธรรมสมบูรณ์อยู่แล้วอีกทั้งฐานะทางเศรษฐกิจก็มั่นคง ลูกต้องใช้ความพยายามอย่างมากเพียงใดจึงจะก้าวออกไปอยู่นอกร่มเงาของพ่อแม่ที่ปกคลุมร่มเย็นเป็นบริเวณกว้างได้ อย่างมากจึงเป็นไปได้เพียงอนุชาตบุตรคือเจริญรอยตามพ่อแม่ ในขณะที่มีลูกจำนวนมากที่ตกชั้นเป็นอวชาตบุตรคือเลวกว่าพ่อแม่เสียอีก

ข้อสรุป

แม่บางคนเป็นสุขเพราะลูก บางคนเป็นทุกข์เพราะลูก ในขณะเดียวกัน ลูกบางคนเป็นสุขเพราะแม่ บางคนเป็นทุกข์เพราะแม่ ทำไมจึงเป็นเช่นนี้ หากแม่รู้ว่าการมีลูกจะทำให้ตนเองเป็นทุกข์ ยังต้องการจะมีลูกอยู่หรือไม่ เมื่อเปรียบเทียบระหว่างความสุขและทุกข์ที่แม่ได้รับเพราะลูกเป็นต้นเหตุ อย่างใดมากกว่ากันและคุ้มกันหรือไม่ หากไม่แล้วเอนแม่ทั้งหลายยังต้องการมีลูกอีกเล่า หรือเธอทำไปเพราะสัญชาตญาณ ซึ่งหนึ่งในสัญชาตชาตคือการสืบพันธุ์ หากเป็นเช่นนี้ แม่ก็ไม่ได้คิดอะไรมากไปกว่าการต้องการมีชีวิตรอดส่วนตนและเผ่าพันธุ์ของตนซึ่งในมิตินี้ก็ไม่ต่างจากสิ่งมีชีวิตสายพันธุ์อื่นเท่าใดนัก แล้วอะไรเล่าที่ทำให้แม่ของมนุษย์ต่างจากแม่ของสัตว์สายพันธุ์อื่น ความรับผิดชอบใช้หรือไม่ ถ้าใช่ เหตุใดจึงมีแม่ที่ไม่ใยดีกับลูกถึงขั้นฆ่าลูกก็มี ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า แม่มีทั้งแ่กว่า เสมอ และติกว่าสัตว์เดรัจฉาน กล่าวคือ แม่ที่ทำร้ายลูก แม่ที่เพียงเลี้ยงลูก และแม่ที่ปรารถนาดีต่อลูก เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงไม่ได้ยกย่องแม่เพราะได้ชื่อว่าแม่ แต่เพราะมีคุณธรรมโดยเฉพาะพรหมวิหารซึ่งมีความปรารถนาดีหรือเมตตาต่อลูกเป็นแกนกลาง เมื่อมีหลักเช่นนี้ก็จะเห็นว่าแม่เกือบทั้งหมดติกว่าสัตว์เดรัจฉาน แต่ความดีของแม่นั้นจะยังไม่ศักดิ์สิทธิ์จนกว่าจะได้รับการบูชาจากลูก กล่าวคือ การที่แม่มีคุณธรรมยอมเป็นความดีของแม่เอง แต่ความดีนี้จะส่งผลต่อลูกก็ต่อเมื่อลูกยอมรับและบูชาซึ่งจะทำให้ความดีที่แม่มีอยู่กลายเป็นอำนาจที่จะประสาทพรให้กับลูกได้ ฉะนั้นเหตุที่ลูกบางคนไม่ประสบความสำเร็จอาจเป็นเพราะไม่ได้บูชาพระคุณแม่ และจะประสบกับความย่อแ่ลงไปอีกหากลบหลู่ดูหมิ่นแม่ อย่างไรก็ตาม หาใช่แม่เท่านั้นที่จะ

มีอำนาจประสาทพรแก่ลูกได้ เพราะพ่อก็ดำรงอยู่ในฐานะเช่นเดียวกับแม่ เพียงแต่หากพ่อและแม่เลี้ยงดูลูกเท่า ๆ กัน แม่จะมีคุณเหนือกว่าพ่อ เพราะทำกิจที่พ่อทำไม่ได้หลายประการเช่นการอุ้มท้อง และการให้ดื่มเลือดจากทรวงอก เป็นต้น

บทที่ 5

หญิงหม้าย และโสเภณี: สตรีที่มีฐานะพิเศษในสังคม

หญิงหม้าย และโสเภณีเป็นสถานะพิเศษที่ต่างไปจากสตรีในสถานภาพตามปกติของสังคม วิถีชีวิตของหญิงหม้ายเป็นไปด้วยความยากลำบากและไร้เกียรติ ในขณะที่โสเภณีมีวิถีชีวิตสูงต่ำไปตามระดับของตน เกียรติยศที่ได้รับก็เช่นกัน พระพุทธศาสนาไม่ได้รังเกียจสตรีทั้งสองสถานะนี้และมีทางเลือกในศาสนาสองทาง คือ อุบาสิกาและภิกษุณีเช่นกับสตรีเหล่านี้อื่นในสังคม

ความน่า

ทุกชีวิตเมื่อเกิดมาล้วนมีความปรารถนาบางอย่าง ความปรารถนานั้นอาจจะเรียกว่าเป้าหมายของชีวิตก็ได้ซึ่งก็แตกต่างกันไปและเมื่อนำความปรารถนาหรือเป้าหมายในชีวิตเหล่านั้นมาเปรียบเทียบกันก็อาจมีหลายระดับทั้งสูง กลาง และต่ำ แต่ความสำเร็จตามความปรารถนาหรือการบรรลุเป้าหมายตามที่ตั้งไว้นั้นอาจเป็นเรื่องที่สำหรับบางคนก็ไม่อยากนึกแต่สำหรับบางคนก็ไม่ง่าย ในขณะที่สำหรับบางคนก็สำเร็จเกินความปรารถนา บรรลุเป้าหมายเกินกว่าที่ตั้งไว้ ในทางกลับกันก็มีคนอีกจำนวนไม่น้อยที่ไม่สำเร็จตามความปรารถนาและไม่บรรลุเป้าหมายตามที่ตั้งไว้ ในกรณีสุดท้ายนอกจากจะเป็นผู้ไม่สามารถทำความปรารถนาให้สำเร็จหรือไม่สามารถบรรลุเป้าหมายตามที่ตั้งไว้แล้วพร้อมกันนั้นก็ย่อมประสบกับสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาหรือผิดเป้าหมายตามที่ตั้งไว้ด้วย ความปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นถือเป็นความทุกข์อย่างหนึ่ง ในขณะที่การประสบกับสิ่งไม่ปรารถนาก็เป็นความทุกข์อีกด้านหนึ่งเช่นกัน อย่างไรก็ตาม หากยังมีชีวิตอยู่ก็ยังมีโอกาสที่จะพยายามต่อไปเพื่อบรรลุเป้าหมายตามความปรารถนาที่ตั้งไว้นั้น แต่เป้าหมายบางอย่างเมื่อพลาดไปแล้วก็ไม่อาจหวนคืนได้ ในกรณีเช่นนี้จำเป็นต้องตั้งเป้าหมายใหม่ให้กับชีวิต ความปรารถนาที่ไม่อาจหวนคืนได้เมื่อพลาดแล้วโดยมากจะเป็นความปรารถนาที่ขึ้นกับภายนอก คือ เวลา สถานที่ และบุคคล เช่น ปรารถนาที่จะเรียนให้จบภายในอายุเท่านั้นเท่านั้นปี จากสถาบันแห่งนั้นแห่งนี้ กับบุคคลนั้นบุคคลนี้ เป็นต้น เมื่อถึงเวลาที่มีอายุตามที่กำหนด อาจจะไม่จบการศึกษา ไม่ได้

เข้าศึกษาในสถาบันที่หวังไว้ และไม่ได้เรียนกับคนที่คิดจะเรียนด้วย ก็เท่ากับไม่บรรลุเป้าหมายตามปรารถนาแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ จะทำอะไร จะยังคงปรารถนาเช่นเดิมแต่เปลี่ยนเงื่อนไข หรือเปลี่ยนความปรารถนาไปเลย หรือเพียงปรับใหม่บางอย่างคงไว้บางอย่างเพื่อให้สอดคล้องกับเวลาสถานที่และบุคคลที่เป็นส่วนหนึ่งของความปรารถนานั้น ความเป็นหญิงหม้ายและโสเภณี เป็นความปรารถนาของสตรีบ้างหรือไม่ ถ้าเป็นเหตุใดเธอจึงมีความปรารถนาเช่นนั้น หากไม่เป็น เธอจะใช้ชีวิตที่เหลืออยู่อย่างไร โดยเฉพาะเมื่อความเป็นหญิงหม้ายและโสเภณีขึ้นอยู่กับเงื่อนไขภายนอกค่อนข้างสมบูรณ์ เธอจะคงความเป็นหม้ายหรือโสเภณีไปจนสิ้นลมหายใจ กล่าวคือ ตายไปพร้อมกับความล้มเหลวของชีวิต หรือเธอสามารถที่จะเปลี่ยนหรือปรับเป้าหมายของชีวิตเธอได้ หากได้ เธอมีทางเลือกอะไรบ้าง ทางเลือกเหล่านั้นดีกว่าความเป็นหญิงหม้ายหรือโสเภณีหรือไม่ หากไม่ ทางเลือกเหล่านั้นก็ดูเหมือนไม่ใช่ทางเลือก หากอยู่ในสภาพที่หมดทางเลือกเช่นนี้ เธอควรจะมีชีวิตอยู่อย่างระทมทุกข์ต่อไปหรือไม่ พระพุทธศาสนามีทางเลือกอะไรบ้างให้กับสตรีที่หมดสิ้นหนทางในชีวิตเช่นนี้

ความเป็นไปร่วมสมัย

ในยุคพระเวท หญิงหม้ายน่าจะไม่ได้เผชิญชีวิตความเป็นหม้ายด้วยความระทมทุกข์อย่างยากลำบากเท่าใดนัก เพราะยุคพระเวทเป็นช่วงที่ชาวอารยันกำลังขยายอาณาเขต ทำให้ต้องการกำลังการผลิตอย่างมากในทุกด้านไม่ว่าจะเป็นการผลิตอาหารและทายาทหรือเด็กที่จะมาเป็นกำลังในการขยายอาณาเขตหรือปกป้องอาณาเขตของตน เมื่อสามีตายลง หญิงหม้ายก็ยังคงดำเนินชีวิตต่อไปตามปกติในครอบครัวของอดีตสามี ในยุคนี้อีกกันว่านับแต่วันที่สตรีแต่งงานเข้าเรือนมาสู่ตระกูลของสามีแล้ว เธอก็เป็นสมบัติของฝ่ายสามีไปจนตลอดชีวิต ต่อมาถึงยุคพราหมณ์ซึ่งอยู่ในช่วงก่อนและร่วมยุคพุทธกาล ชะตาชีวิตของหญิงหม้ายเปลี่ยนไปอย่างมากเพราะเธอต้องแสดงความเป็นหม้ายให้ปรากฏอย่างชัดเจน คือ 1) โกนศีรษะ 2) นุ่งห่มเสื้อผ้าสีขาวหรือสีไม่ฉูดฉาด และ 3) ไม่ประดับตกแต่งร่างกาย เพื่อให้หมดสิ้นความสวยงาม ทำให้ไม่เป็นที่ปรารถนารักใคร่ของชายใดอีกต่อไป (อภิญวัตน์ โพธิ์सान, 2560) อย่างไรก็ตาม ความเชื่อที่ยังคงยึดถือกันตลอดมาตั้งแต่ยุคพระเวทจนถึงยุคพราหมณ์และยุคพุทธกาลก็คือความเชื่อที่ว่า การแต่งงานเป็นพันธะที่ผูกพันระหว่างสามีและภรรยาตลอดชีวิต

มีอาจจะลบล้างได้ด้วยการกระทำใดนอกจากความตายเท่านั้น [มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืบดวง), 2557]

ในขณะที่โสเภณี หรือ คณิกา แม้ความหมายโดยศัพท์จะต่างกัน คือ แปลว่า “หญิงงาม” และ “หญิงแพศยา” ตามลำดับ แต่สิ่งที่เหมือนกันอย่างหนึ่ง คือ พวกเขา ชายตัว [พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.) ปยุตฺโต], 2556] ส่วนความต่างที่เห็นได้ชัดกลับ เป็นที่มาระหว่างความเป็นหญิงหม้ายและโสเภณี กล่าวคือ ความเป็นหม้ายเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยไม่สมัครใจ แต่ความเป็นหญิงโสเภณีโดยส่วนมากจะเลือกเป็นโดยสมัครใจ ส่วนน้อยเท่านั้นที่เป็นโดยความไม่สมัครใจแต่ด้วยความจำเป็นบางอย่าง แม้ที่มาของความ เป็นทั้งสองจะต่างกัน แต่สิ่งที่เหมือนกันคือ เหล่าหญิงหม้ายและโสเภณี เป็นกลุ่ม คนที่อยู่นอกเหนือสตรีทั่วไป กล่าวคือ สตรีทั่วไปไม่ปรารถนาที่จะเป็นเช่นนั้น ความ ปรารถนาทั่วไปเมื่อแต่งงานแล้วก็ต้องการมีชีวิตคู่ยาวนาน ไม่พรากรจากสามีจนทำให้ เป็นหญิงหม้ายไม่ว่าด้วยสาเหตุใดก็ตาม ในขณะที่สตรีเมื่อถึงวัยทำงานก็ต้องการทำงาน อย่างหนึ่งอย่างใดไปตามวาระของตนซึ่งสังคมในยุคสมัยนั้นกำหนดแนวทางไว้ ไม่ ปรารถนาที่จะเป็นโสเภณี ดังนั้น หญิงหม้ายและโสเภณีจึงถือเป็นกลุ่ม “คนพิเศษ” ตามสถานภาพการสมรสและอาชีพที่ถือว่าผิดแผกไปจากสตรีกลุ่มอื่น ข้อนี้ น่าจะกำลัง ชี้ให้เห็นว่าในสังคมนอกจากจะแบ่งคนออกเป็นกลุ่มตามสถานภาพการสมรสและอาชีพ แล้ว ในบรรดากลุ่มเหล่านั้นยังจัดได้เป็นอีกสองพวก คือ กลุ่มปกติ และกลุ่มพิเศษ ซึ่ง หญิงหม้ายและโสเภณิน่าจะจัดอยู่ในกลุ่มคนพิเศษ ถ้าเปรียบเทียบกับปัจจุบัน ก็คือคน ที่ทำอะไรต่างไปจากแนวทางที่คนทั้งหลายในสังคมทำกันอยู่เป็นปกติ เช่น คนทั้งหลาย เมื่อขับรถจักรยานยนต์ก็จับด้วยมือสองข้าง แต่กลับมีบ้างที่บางคนจับด้วยมือข้างเดียว จับปล่อยมือทั้งสองข้าง หรือไม่ใช้มือจับ แต่ใช้เท้าจับแทน เป็นต้น เหล่านี้ถือว่า การ จับแบบพิเศษ อาจจะมีอยู่ในการดำเนินชีวิตทั่วไป หรือมีเฉพาะในการแสดงเป็น เกมกีฬาเท่านั้นก็ได้ ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้จัดอยู่ในกลุ่มคนพิเศษในแง่ที่มีพฤติกรรมกำกวม จับจักรยานยนต์ต่างจากกลุ่มคนทั่วไปเท่านั้นเอง ไม่ได้หมายความว่า กลุ่มคนเหล่านี้ดีหรือ ชั่วประการใด เพียงแต่ในแง่หนึ่งต่างจากคนอื่นทั้งหมด จึงเป็นคนพิเศษในแง่มุมนั้น โดยนัยเดียวกันนี้ หญิงหม้ายและโสเภณีจึงจัดเป็นกลุ่มสตรีคนพิเศษเพราะต่างจากสตรี อื่นทั้งหมดในแง่สภาพการสมรสและอาชีพ คราวนี้ เมื่อเป็นคนพิเศษดังกล่าวแล้ว สังคมจะมีท่าทีต่อคนเหล่านี้อย่างไรเป็นเรื่องที่จะกล่าวถึงต่อไป

หญิงหม้าย: ความหมายและทางออก

ความหมาย

หญิงหม้าย คือ หญิงที่สามีหรือว่าที่สามีหนีหายหรือตายจาก ในสังคมยุคนี้ถือว่ามี 5 ประเภท ได้แก่ 1) หญิงหม้ายมรณะ คือ หญิงที่สามีตาย 2) หญิงหม้ายสัญญา คือ หญิงที่สามีเดินทางไปต่างแดนแล้วไม่กลับมาตามเวลาที่สัญญาไว้ 3) หญิงหม้ายศาสนา คือ หญิงที่สามีออกบวชบำเพ็ญพรต 4) หญิงหม้ายวิวาห์ คือ หญิงที่เข้าสู่พิธีแต่งงานแล้วแต่ไม่เสร็จสมบูรณ์ 5) หญิงหม้ายชั้นหมาก คือ ตกลงว่าจะมาสู่ขอแต่ถูกยกเลิก (สุวิมล ประกอบไวยกิจ, 2521) เมื่อพิจารณาลักษณะของหญิงหม้ายเหล่านี้ดูเหมือนว่าสตรีเป็นผู้ถูกกระทำให้เป็นหม้าย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าเธอจะเป็นผู้กระทำไม่ได้ กล่าวคือ สตรีอาจพอใจที่จะเป็นหม้ายมากกว่าเป็นภรรยาของคนที่ไม่เมื่อครองคู่กันแล้วมีแต่ความทุกข์ก็อาจเป็นไปได้ แต่ไม่ว่าความเป็นหม้ายจะมีที่มาด้วยสาเหตุใดก็ตาม เมื่อสตรีเป็นหญิงหม้ายแล้วเธอต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่ผิดปกติต่างจากหญิงทั่วไป เพราะต่างจากคนทั่วไปนี้เองจึงเรียกว่า “พิเศษ” ซึ่งไม่ได้หมายความว่าดีหรือเลวแต่อย่างใด แต่หมายถึงฐานะที่ต่างไปจากคนอื่น ๆ คือไม่จัดรวมอยู่ในสตรีกลุ่มอื่นจึงเป็นกลุ่มที่เศษออกมาเรียกว่ากลุ่มพิเศษดังนี้เท่านั้น ความพิเศษจึงเป็นคำกลาง ๆ จะดีหรือไม่ดีล้วนขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของคนพิเศษนั่นเอง

หญิงหม้ายในครอบครัวเดี่ยว หากสามีหนีหายหรือตายไปโดยที่ยังไม่มีลูก เธอก็ยังไม่สู้จะลำบากนักเมื่อเทียบกับหญิงหม้ายลูกติด เพราะหญิงหม้ายลูกติดไม่เพียงทำหน้าที่เช่นเคยทำมาก่อนหน้า แต่ต้องลุกขึ้นมาทำหน้าที่พ่อเพื่อให้ลูกไม่มีปมด้อยอีกด้วย นอกจากนี้ หากในเวลาที่ยังอยู่ สามีเป็นเสาหลักในการทำงานหารายได้มาเลี้ยงดูครอบครัว หญิงหม้ายย่อมจะลำบากเพิ่มขึ้นอีก ในกรณีที่เธอมีความสามารถทำงานได้ก็ดีไป แต่หากเธอไม่มีความสามารถ จะทำอย่างไร ยิ่งกว่านั้น แม้ว่าเธอจะมีความสามารถ แต่โอกาสที่จะได้แสดงความสามารถนั้นอาจไม่มี ทั้งเนื่องจากการที่เธอต้องดูแลลูกจึงไม่มีเวลาแสวงหาโอกาส หรือจากการที่โครงสร้างทางสังคมไม่ค่อยมีพื้นที่นอกบ้านสำหรับผู้หญิง ชีวิตเธอและลูกจะเป็นอยู่อย่างไร ยิ่งถ้าเธอมีลูกหลายคนอนาคตของหญิงหม้ายดูเหมือนจะมีดมนจนเหมือนหมดสิ้นหนทางที่จะดำเนินชีวิตให้ดีต่อไปได้ ในอีกมุมหนึ่ง หากหญิงหม้ายอยู่ในครอบครัวขยายซึ่งเป็นปกติทั่วไปของสังคมอินเดียโบราณ หญิงหม้ายต้องตกเป็นสมบัติของครอบครัวสามี หากยังไม่มีลูกชายก็ต้อง

พยายามให้มีลูกชายไม่ว่าจะกับลูกหรืออาของสามีเพื่อเป็นการระลึกถึงสามีและเพื่อให้มั่นใจว่าสามีจะได้ไปสวรรค์ (สุวิมล ประกอบไวยทยกิจ, 2521)

ทางออก

หญิงหม้ายเลือกได้หรือไม่ที่จะไม่ยอมรับสภาพทั้งแบบครอบครัวเดี่ยวและแบบครอบครัวขยาย เป็นไปได้หรือไม่ที่เธอจะกลับไปหาครอบครัวพ่อแม่โดยปฏิเสธที่จะเป็นสมบัติของครอบครัวอดีตสามี ปฏิเสธที่จะมีลูกกับญาติของสามี และเป็นไปได้หรือไม่ที่เธอจะมีชีวิตอยู่อย่างสบายเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น หรือดีกว่าที่ยังอยู่กับสามีที่อาจเป็นต้นเหตุแห่งชีวิตระทมทุกข์ ตอบว่าอาจมีความเป็นไปได้ เช่น กรณีพระอิสริยาสิเถรี ที่ก่อนบวช ได้หย่าร้างมาแล้วถึง 3 ครั้ง ซึ่งแต่ละครั้งก็เป็นไปด้วยความยินยอมของครอบครัว [อิสริยาสิเถรีคาถา ขุ.เถรี. (มจร.) 26/402-449/622-628]

กรณีของพระอิสริยาสิเถรีอาจถือว่าเป็นกรณียกเว้นก็ได้เพราะชีวิตฆราวาสของพระเถรีต่างจากชีวิตของผู้คนในสังคมอินเดียกระแสหลัก กล่าวคือ ท่านเป็นลูกสาวคนเดียวของครอบครัวเศรษฐี พ่อซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวเป็นผู้มีศีล รัก โปรดปราน และเอ็นดูท่านเป็นอย่างมาก จากนั้น ในการแต่งงานครั้งแรก ท่านได้ไปอยู่กับครอบครัวของสามีที่มั่งคั่ง เมื่อหย่าร้างกันแล้ว ท่านก็กลับไปหาครอบครัวพ่อแม่ ต่อมาในการแต่งงานครั้งที่สอง ท่านได้ไปอยู่กับครอบครัวสามีที่มีฐานะมั่งคั่งน้อยกว่าสามีคนแรก เมื่อหย่าร้างแล้วก็ได้กลับไปหาครอบครัวพ่อแม่ สุดท้ายในการแต่งงานครั้งที่สาม ครอบครัวของท่านรับลูกเขยมาอยู่ในบ้าน สามีคนใหม่ของท่านน่าจะเป็นศิลปินเพราะมีศิลปะที่จะถ่ายทอดแลกกับเงิน แม้เมื่อแต่งงานกับท่านแล้ว ฐานะความเป็นอยู่ของชายผู้เป็นสามีจะดีขึ้นสบายขึ้นกว่าเดิม แต่ก็ไม่สามารถจะรั้งเขาให้ครองเรือนกับท่านได้จึงจำใจต้องหย่าร้างอีก

ข้อที่น่าสังเกต คือ ในการแต่งงานสองครั้งแรก ท่านไปอยู่กับครอบครัวของสามี ในขณะที่การแต่งงานครั้งที่สาม อาจเป็นเพราะสามีใหม่ไม่มีบ้านหรือมีบ้านแต่ไม่ยินดีที่จะรับท่านเข้าบ้าน ครอบครัวของท่านจึงรับชายผู้นั้นเข้ามาอยู่ในบ้าน หากเป็นเพราะสามีใหม่ไม่มีบ้านก็ไม่แปลกอะไร เพราะในเมื่อไม่มีบ้าน ก็ไม่รู้ว่าจะพาไปอยู่ด้วยได้อย่างไร แต่หากเพราะมีบ้านแต่ไม่ยินดีที่จะรับท่านเข้าบ้าน แสดงว่าหญิงหม้ายเป็นที่รังเกียจหรืออย่างน้อยก็ไม่ใช่เป็นที่ต้อนรับของเครือญาติฝ่ายสามี แต่ก็ไม่อาจละเลยความเป็นไปได้อีกอย่างหนึ่งคือ ไม่ว่าสามีใหม่จะมีบ้านหรือไม่มีก็ตาม ไม่ว่าเครือญาติ

จะรังเกียจหรือยินดีต้อนรับก็ตาม ตัวท่านเองอาจไม่ยินดีที่จะตามไปอยู่บ้านของสามี เพราะประสบการณ์สองครั้งแรกบอกว่าการไปอยู่บ้านสามีไม่ว่าจะทำอย่างไรสามีก็ยังทิ้งอยู่ดี ฉะนั้น ให้สามีอยู่บ้านเรามากกว่า อาจจะไม่ถูกทิ้งดังที่เคยประสบมา ข้อนี้ทำให้เห็นความพยายามของสตรีอินเดียโบราณที่ต้องการมีชีวิตครอบครัว เหตุผลหลักที่ต้องการมีครอบครัวน่าจะเป็นการมีสามีและลูกนั่นเอง โดยเฉพาะกรณีของพระอิสิทาสีเถรีนี้ เมื่อพิจารณาจากฐานะทางครอบครัวของท่านแล้ว เห็นได้ว่าสมบูรณ์ทุกอย่างขาดเพียงสามีและลูก จึงทำให้มองต่อไปได้ว่า สตรีที่สมบูรณ์ไม่ได้อยู่ที่ทรัพย์แต่อยู่ที่ว่าต้องมีสามีและลูก ซึ่งความคิดนี้เป็นปกติทั่วไปของสังคมอินเดียยุคนั้น

ข้อสังเกตประการที่สอง คือ ฐานะของสามีแต่ละคนต่างกันจากมั่งคั่งมาก มั่งคั่งน้อย และไม่มั่งคั่งเลยตามลำดับ อาจสะท้อนให้เห็นว่า คุณค่าของหญิงหม้ายลดลง แม้เธอจะแต่งงานใหม่ได้ แต่ก็ได้สามีที่เกรดต่ำลงมาโดยเฉพาะฐานะทางการเงิน การที่คุณค่าของหญิงหม้ายลดลงน่าจะเนื่องมาจากสาเหตุ 2 ประการ คือ ค่านิยมของสังคมในสมัยนั้นต้องการได้หญิงพรหมจารีเป็นภรรยา คำว่าพรหมจารีในที่นี้หมายถึงหญิงที่ยังไม่เคยมีสามีมาก่อนยิ่งอายุน้อยเท่าไรก็ยิ่งดีเท่านั้น ยุคนั้นจึงถือว่าภรรยาที่ยังเป็นเด็กหรือกุมาริตีที่สุดเพราะนอกจากจะยังไม่ผ่านการมีเพศสัมพันธ์หรือแต่งงานมาถือว่ายังไม่มีความผิด หากเปรียบเป็นสิ่งของก็ยังคงเป็นของใหม่ยังไม่เคยผ่านมือใคร ไม่ใช่ของมือสอง โดยเฉพาะภรรยาเด็กนั้นมีความเป็นไปได้สูงกว่าหญิงอายุมากในการให้กำเนิดลูก ทั้งเพราะร่างกายอยู่ในสภาพพร้อมที่จะตั้งครรภ์ยาวนานกว่าสตรีที่อายุมากแล้ว และอีกสาเหตุหนึ่งโดยเฉพาะกรณีพระอิสิทาสีเถรี คือ ความวิตกของชายและครอบครัวของชายที่จะมาเป็นสามีใหม่เกี่ยวกับความสามารถที่จะมีลูกของท่าน เพราะในการแต่งงานแต่ละครั้ง ท่านไม่มีลูก จึงเป็นความกังวลว่าท่านอาจเป็นหมัน หากเป็นเช่นนั้นเป้าหมายของการมีครอบครัวก็สูญเปล่า เพราะการมีลูกโดยเฉพาะลูกชายคือเป้าหมายเดียวของการแต่งงาน เท่ากับว่าสามีใหม่ต้องแบกรับความเสี่ยงที่จะไม่มีลูก แต่แม้จะมีความเสี่ยงอยู่บ้าง เมื่อพิจารณาจากทรัพย์สมบัติที่จะได้รับก็น่าเสี่ยง กล่าวคือ ลูกไม่แน่ว่าจะได้หรือไม่จากการแต่งงานกับท่าน แต่ที่ได้แน่คือทรัพย์สมบัติ ถ้าแต่งงานไปแล้วไม่ได้ลูก ก็ยังได้ทรัพย์สมบัติ แต่หากได้ลูกด้วยก็เท่ากับได้สองเท่าคือทั้งลูกและทรัพย์ ดังนั้น จึงแลกความเสี่ยงด้วยทรัพย์ เมื่อจะแลกด้วยทรัพย์ก็ต้องแต่งกับคนที่มียศหรือน้อยกว่าหรือไม่มีเลยซึ่งก็คือฐานะของสามีคนที่สองและสามตามลำดับ เพราะชายที่มีทรัพย์สมบัติมากอยู่แล้วก็ไม่มีประโยชน์อันใดที่จะต้องมาเสี่ยงเพื่อทรัพย์สมบัติอีก

ข้อสังเกตประการที่สาม คือ การแต่งงานทั้งสามครั้งนี้เกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมในเมื่อการหย่าร้างแต่ละครั้งทำให้ระทมทุกข์อย่างมาก แต่ก็ยังแต่งงานอีก การแต่งงานแต่ละครั้งเป็นความประสงค์ของใคร ของเธอ หรือครอบครัว หรือทั้งสอง จากแง่มุมนี้ทำให้คิดได้ว่า ลูกสาวแม่จะเป็นที่รักของครอบครัวอย่างมาก แต่ครอบครัวก็ยังต้องการให้เธอมีสามี ไม่ต้องการให้เธออยู่เป็นโสด การมีสามีจึงดูเหมือนเป็นสิ่งที่ไม่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และเพื่อที่จะมีสามี ครอบครัวฝ่ายหญิงดูเหมือนจะยอมลดเกียรติลงมาตามลำดับ ในเนื้อเรื่องไม่มีข้อความบอกว่าครอบครัวหรือตัวเธอคัดค้านหรือมีความเห็นเป็นอย่างอื่น จึงคล้ายกับว่าเป็นเรื่องปกติที่ต้องแต่งงานมีสามี การที่ไม่มีมีสามีเป็นเรื่องผิดปกติของสังคมอินเดียสมัยนั้น

ข้อสังเกตประการที่สี่ คือ แม้จะแต่งงานถึงสามครั้ง แต่ไม่มีลูกเลย จึงเป็นไปได้หรือไม่ว่าการไม่มีลูกนี่เองที่ทำให้ครอบครัวของเธอยังรับเธอกลับบ้านพร้อมกับจัดแจงการแต่งงานครั้งต่อไป หากเธอเป็นหม้ายลูกติด ครอบครัวจะรับเธอกลับและแต่งงานให้ใหม่หรือไม่ โดยเฉพาะเมื่อการหย่าร้างแต่ละครั้ง ไม่ได้เกิดจากการหนีหายหรือตายจากของสามี แต่เป็นเพราะสามีหมดความพึงพอใจในตัวเธอทั้งที่เธอดีพร้อม การเป็นหม้ายเพราะสามีหนีหายหรือตายจากน่าจะถูกดูแคลนน้อยกว่าการหย่าร้างเพราะฝ่ายชายหมดความพึงพอใจ เนื่องด้วยความตายเป็นเหตุสุดวิสัยอันอาจเกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ ยิงถ้าอดีตสามีหลังจากหย่าร้างแล้วแต่งงานมีภรรยาใหม่และอยู่ด้วยกันยั่งยืน คำถามพร้อมกับความกดดันจากคนรอบข้างก็จะพุ่งเข้าหาเธออย่างหนักหน่วงว่าทำไมเธอจึงถูกทิ้ง อย่างไรก็ตามในกรณีของพระอิสริยาเสี เจริ การแต่งงานใหม่เป็นทางออกแรกที่ท่านเลือก แต่เมื่อเกิดเหตุซ้ำถึงสามครั้ง การแต่งงานใหม่จึงมิใช่ทางเลือกอีกต่อไป เพราะทันทีที่ถูกสามีคนที่สามทิ้ง ท่านมีความคิดสองอย่าง คือ ตายหรือบวช

การตายไม่มีรายละเอียดบอกไว้ว่าจะตายด้วยวิธีใด ซึ่งไม่ใช่การเผาตัวตายตามสามีแน่นอน เพราะประการแรกอดีตสามีทั้งสามไม่มีคนใดเลยที่ตาย และประการที่สอง ประเพณีเผาตัวตายตามสามีเริ่มมีขึ้นหลังพุทธกาลประมาณ 400 ปี จึงไม่น่าจะเป็นไปได้ที่จะมีการเผาตัวตายตามสามีซึ่งมีพิธีที่เรียกว่า “สตี” ส่วนการบวชเป็นที่แน่ชัดว่าคือ การบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา เพราะครอบครัวของท่านน่าจะเป็นชาวพุทธซึ่งเห็นได้จากหลักฐาน 2 แห่ง คือ แห่งแรกระบุว่าเศรษฐีผู้เป็นพ่อของท่านเป็นผู้มีศีล ซึ่งศีลนี้แม้จะไม่ได้ระบุไว้ว่าเป็นศีลที่เรียกว่าศีลห้าแต่ก็ไม่มีในศาสนาอื่น และร่วมสมัยพุทธกาล จึงน่าจะหมายถึงศีลห้าอันเป็นข้อปฏิบัติขั้นแรกของอุบาสก อุบาสิกาหลังจากมีศรัทธาอันนับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ประการที่สองที่ทำให้

สันนิษฐานได้ว่าครอบครัวของท่านน่าจะเป็นชาวพุทธเพราะมีการทำบุญในพระพุทธรูปโดยเฉพาะมีภิกษุณีไปรับบิณฑบาตถึงบ้าน ซึ่งน่าจะค่อนข้างคุ้นเคยเพราะท่านได้เข้าไปขอวชกับภิกษุณีรูปนั้น ข้อสังเกตจึงมีว่า เป็นไปได้หรือไม่ว่าที่ท่านยังได้รับการโอบอุ้มจากครอบครัวและจัดแจงแต่งงานให้ใหม่ถึงสามครั้งเป็นเพราะครอบครัวของท่านกำลังทวนกระแสสังคมแห่งยุคสมัยซึ่งเหตุที่ทำให้กล้าทวนกระแสนอกจากฐานะทางครอบครัวแล้ว ความเชื่อต่อคุณค่าของสตรีที่ได้รับจากพระพุทธรูปก็น่าจะมีส่วนสำคัญ เพราะพระพุทธรูปถือว่ามีศักดิ์ภาพทางศาสนาเท่ากับบุรุษคือสามารถเป็นอริยบุคคลได้ทุกระดับเหมือนบุรุษ หากใช่เป็นเพียงองค์ประกอบของพิธีกรรมตามความเชื่อกระแสหลักแห่งยุคสมัยไม่ และทั้งไม่เห็นด้วยที่สตรีจะมีเกียรติก็ต่อเมื่อให้กำเนิดลูกชาย เพราะลูกไม่ว่าชายหรือหญิงหากเป็นคนดีมีความสามารถก็นำพ่อแม่ให้พ้นบอขายได้ หากไม่ดีไม่มีความสามารถแม้เป็นลูกชายก็นำความทุกข์มาให้ทั้งตอนเป็นและตาย อนึ่ง การออกบวช หากใช่พระพุทธรูปท่านนั้นไม่ที่เปิดโอกาสเป็นทางเลือกให้กับสตรีรวมทั้งหญิงหม้าย แต่ยังมีนักบวชสตรีนอกพระพุทธรูปอย่างน้อย 2 กลุ่ม คือ ปริพาชิกา และ อาชีวิกา [สุนทรียสูตร ขุ.อ. (มจร.) 25/38/246-250]

หญิงหม้าย หากไม่เลือกแนวทางหนึ่งใดดังกล่าวข้างต้น ก็อาจเลือกดำเนินชีวิตหมายโดยลำพัง กล่าวคือ เมื่อสามีตายลงก็อาจอาศัยอยู่กับครอบครัวของญาติสามี ทรานเท่าที่สมบัติเก่าที่ติดตัวเธอมายังมีอยู่ เมื่อหมดสมบัติแล้วก็หมดสิทธิ์อยู่ต่อ จำต้องออกไปจากครอบครัวญาติสามีหาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง โดยอาจกลับไปอยู่กับพ่อแม่หรือหมู่ญาติของตนหรือไม่ก็ได้ หากพ่อแม่และญาติยินดีต้อนรับกลับบ้านก็อาจกลับได้ แต่หากไม่ยินดีก็หมดโอกาสที่จะกลับแม่ปรารถนาจะกลับก็ตาม ในยุคพระเวทดูเหมือนหญิงหม้ายจะเลือกทางเดินนี้ได้โดยไม่ลำบากนัก ทั้งไม่จำเป็นต้องนุ่งห่มผ้าขาว หรือผ้าสีไม่ฉูดฉาด พร้อมกับไม่ต้องบำเพ็ญพรตถือพรหมจรรย์ก็ได้ (อภิญาตมัน โปธิสาน, 2560) แต่ในยุคหลังโดยเฉพาะในยุคพราหมณ์ซึ่งร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า ชีวิตหญิงหม้ายที่เลือกอยู่โดยลำพังค่อนข้างยากลำบากกระทั่งต้องขอทานเลี้ยงชีพเพราะไม่มีลูกจึงไม่มีใครเลี้ยงดู [จันทาเถรีคาถา ขุ.เถรี. (มจร.) 26/122-126/575]

สรุปว่า ทางออกของชีวิตสำหรับหญิงหม้ายมี 4 อย่าง ได้แก่ 1) มีชีวิตอยู่ในครอบครัวสามีต่อไปเพื่อให้กำเนิดลูกชายกับญาติของสามี 2) แต่งงานใหม่ 3) ฆ่าตัวตายตามสามี 4) ออกบวช 5) ดำเนินชีวิตหมายโดยลำพัง

สติ: ประเพณีการเผาตัวตายตามสามี

คำว่า “สติ” (SATI) (SATEE) หรือ “สัตตี” (SUTTEE) เป็นภาษาสันสกฤต หมายถึง ภรรยาผู้ซื่อสัตย์ หรือพิธีเผาตัวเองของภรรยาพร้อมหรือตามสามี สตรีที่เป็น “สติ” จะได้รับการบูชายกย่องเป็น “มหาเทวีสตีมาตา” และสถานที่ประกอบพิธีกรรม เรียกว่า “สตีสถล” นิยมสร้างอนุสรณ์สถานให้คนบูชา การเผาตัวตายของสตรีนี้ บางกรณีก็เผาให้ตายไปพร้อมกับการเผาศพสามีเรียกว่า “สหมรณะ” บางกรณีก็เผาให้ตาย ภายหลังพิธีศพของสามีเรียกว่า “อนุมรณะ” นอกจากนี้ ยังมีความแตกต่างกันเล็กน้อย ในรายละเอียดของการเผาภรรยาในพิธีสตีสำหรับคนจนและคนรวย กล่าวคือ ในขณะที่คนจนกระโจนหรือถูกโยนเข้ากองไฟเผาให้ตายไปเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น แต่สำหรับคนรวยก่อนกระโจนหรือถูกโยนเข้ากองไฟจะมีการเฉลิมฉลองราวกับงานรื่นเริงและ กองเพลิงก็ประกอบด้วยไม้หอมและของหอมนานาชนิด ภรรยาที่จะเข้าสู่พิธีสตีก็ประดับตกแต่งตนอย่างสวยงามด้วยเครื่องประดับเพชรนิลจินดาบรรดามีแล้วขี่ม้าขาว เดินจากบ้านไปยังสถานที่ประกอบพิธีให้ผู้คนที่อยู่หลายระห่างทางพลอบประโลม แต่ก่อนที่กระโจนหรือถูกโยนเข้ากองไฟก็จะมอบเครื่องประดับเหล่านั้นให้กับญาติมิตร จนเหลือเพียงผ้าปิดเอวลงมาเพียงผืนเดียวแล้วกระโจนหรือถูกโยนเข้ากองไฟพร้อมกับ ผู้ที่อยู่ในพิธีเต็มเชื้อไฟชนิดต่างๆ เพื่อให้ไฟลุกไหม้อย่างรุนแรงเผาร่างของเธอให้มอดไหม้ไวที่สุด (ฉัตรบงกช ศรีวัฒนธรรม, 2533)

ข้อที่น่าสังเกต คือ ทำไมไม่มีประเพณีการฆ่าตัวตายตามภรรยาบ้าง จากหลักคิดเดียวกันที่ว่า สามีผู้ซื่อสัตย์ยอมเผาตัวตายตามภรรยา และสามีที่ทำเช่นนั้นก็ควรจะได้รับยกย่องให้เป็นประดุจเทพด้วยหรือไม่ หากไม่ หลักคิดนี้ก็ไม่น่าจะใช้ได้กับทั้ง สตรีและบุรุษตั้งแต่ต้น เว้นแต่ไม่มีสามีที่ซื่อสัตย์หรือไม่ต้องซื่อสัตย์ต่อภรรยา ข้อสังเกต ประการที่สอง คือ ในกรณีสตรีมีลูกแล้ว หากฆ่าตัวตายตามสามี ลูกจะอยู่กับใคร โดยเฉพาะหากลูกยังเด็ก เด็กเหล่านั้นนอกจากจะเป็นลูกกำพร้าพ่อแม่แล้ว ยังไม่พออีก หรือ ทำไมผู้คนถึงพากันยินดีกับการตายของแม่อีก สุดท้าย เด็กคนนั้นต้องกำพร้าทั้งแม่และพ่อ มีใครคำนึงถึงความรู้สึกและชีวิตที่เหลือของเด็กหรือไม่ ข้อสังเกตประการที่สาม ประเพณีนี้จะไม่ทั่วไป ต้องมีข้อยกเว้น หรือคนที่ฆ่าตัวตายตามสามีได้ ต้องมีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งที่ต่างออกไปจากสตรีทั้งหลายอย่างแน่นอน เพราะหาไม่แล้ว คงไม่มีหญิงหม้ายปรากฏให้เห็นไม่ว่าในยุคสมัยใด และข้อสังเกตสุดท้ายคือใครได้รับประโยชน์จากการฆ่าตัวตายของภรรยาแน่ หรือนี่คือทางออกที่เธอเลือกแล้ว

พิธีสตีเป็นประเพณีที่มีมายาวนานในหลายพื้นที่ของโลก กล่าวเฉพาะในอินเดีย พิธีนี้มีมาก่อนการเดินทางมาถึงของชาวอารยัน เมื่อชาวอารยันเข้ามายึดครองดินแดนแถบนี้ ได้ยกเลิกพิธีสตีที่เผ่าคนเป็นเพื่อคนตายเสีย แล้วเปลี่ยนไปเป็นการแสดงเชิงสัญลักษณ์ คือ ให้ภรรยาที่สามีตายไปนอนบนเชิงตะกอนที่จะเผาสามี จากนั้นญาติทั้งหลายโดยเฉพาะพี่น้องชายฝ่ายสามีจะเชิญให้เธอลงจากเชิงตะกอนกลับมาใช้ชีวิตใหม่ (อภิญวัตน์ โพธิ์सान, 2560) พิธีสตีกลับมาปรากฏอีกครั้งหลังพุทธกาลประมาณ 400 ปี และกั้ดำเนินการเรื่อยมาในบางพื้นที่ของอินเดีย จนกระทั่งอังกฤษสมัยปกครองอินเดียได้ออกกฎหมายให้ยกเลิกพิธีสตีเมื่อปี 2372 (ค.ศ. 1829) อย่างไรก็ตามในปี 2530 (ค.ศ. 1987) คือ เมื่อสามสิบปีที่ผ่านมา มีการประกอบพิธีสตีโดยภรรยาคนหนึ่ง อายุเพียง 18 ปี ชื่อ “รูป กัันวาร” (Roop Kanwar) ที่หมู่บ้าน “ดีโอราลา” (Deorala) รัฐราชาสถาน (Rajasthan) ถูกเผาตายไปพร้อมกับศพสามีท่ามกลางประชาชนจำนวนหลายร้อยคนที่อยู่เห็นเป็นประจักษ์พยาน พิธีสตีกรณีนี้ ทิ้งไว้ซึ่งข้อถกเถียงระหว่างผู้เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยอย่างกว้างขวางว่าสมควรหรือไม่ และเป็นความสมัครใจหรือฆาตกรรม (Bacchus, 2013)

โสเภณี: ความหมายและทางออก

ความหมาย

โสเภณี คือ สาวงามประจำเมืองซึ่งชายทั้งหลายสามารถเซยชมเธอได้หากมีทรัพย์พอจ่ายค่าตัวที่ตั้งไว้และทำให้เธอพึงพอใจ [พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2556] ใ้เชื่อว่าใครก็สามารถเป็นโสเภณีได้ เพราะโสเภณีมีชื่อเต็มว่า “นครโสเภณี” คือหญิงงามแห่งเมือง ต้องเป็นผู้มีรูปร่าง มีความสามารถ มีความประพฤติอยู่ในกรอบของสังคม และมีทรัพย์ หากไม่เข้าเกณฑ์นี้ ก็จะเป็นโสเภณีระดับต่ำลงมาตามลำดับ จนกระทั่งขายตัวตามท้องถนนทั่วไปด้วยราคาค่าตัวไม่แพงมากนัก ในบรรดาโสเภณีเหล่านี้มีทั้งผู้ที่เป็นชาวพุทธและไม่ใช่ชาวพุทธ โสเภณีชาวพุทธ ที่ปรากฏนามมีอย่างน้อย 4 คน คือ นางอัมพปาลี นางอัทธกาสี นางวิมล และนางสิริมา ซึ่งสามคนแรกภายหลังได้บวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนาและบรรลุนิรุตถ์ชั้นสูงเป็นพระอรหันต์ ส่วนนางสิริมา เป็นอุบาสิกาอริยบุคคลชั้นโสดาบัน อยู่ครองเรือน ไม่ได้ออกบวช [มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืปด้าง), 2557]

การมีโสเภณีเกิดขึ้นในสังคมอินเดียที่มีโครงสร้างจำกัดพื้นที่สาธารณะแก่สตรีได้อย่างไร หรือนี้เป็นอีกความอยู่ดีธรรมหนึ่งในบรรดาความอยู่ดีธรรมทั้งหลายที่ประดิษฐ์อยู่รอบตัวของสตรีอินเดียในสมัยพุทธกาล ใครเป็นผู้ได้ประโยชน์จากการมีโสเภณีและตัวโสเภณีเองได้อะไร หากมีทางเลือก เธอยังอยากเป็นโสเภณีอีกหรือไม่ อะไรทำให้เธอเป็นโสเภณี เพราะเธอตัดสินใจเลือกเอง หรือเพราะถูกล่อลวงบังคับ หลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาดูเหมือนว่าไม่มีสตรีคนใดถูกบังคับจากใครให้เป็นโสเภณีถึงกระนั้นก็ได้หมายความว่าเธอจะไม่ถูกบังคับด้วยโครงสร้างทางสังคม หมายความว่าแม้ไม่มีใครล่อลวงหรือบังคับเธอโดยตรง แต่เพราะความขัดสนจนยากอาจเป็นสาเหตุหลักที่ผลักดันให้เธอต้องขายตัวเพื่อหาเลี้ยงชีพ ซึ่งโสเภณีนี้เองน่าจะเป็นภรรยาประเภทหนึ่งในภรรยาสิบประเภทเรียกว่า “ภรรยาชั่วคราว” กล่าวคือเป็นภรรยาของชายชั่วครั้งชั่วคราวตามแต่จะตกลงกันของทั้งสองฝ่ายว่าจะจ่ายเงินเท่าใดเพื่อครอบครองตัวเธอได้นานเพียงใด

สาเหตุที่ทำให้สตรีเป็นโสเภณิน่าจะมีอย่างน้อย 3 ประการ คือ ประการแรกเป็นอาชีพประจำตระกูล หมายความว่า สตรีบางคนมีแม่เป็นโสเภณี เมื่อมีลูกสาวก็ให้ประกอบอาชีพเป็นโสเภณีตามตนเอง ดังกรณีของพระวิมลเถรีที่ท่านก่อนบวชเป็นภิกษุณีได้ประกอบอาชีพเป็นโสเภณีตามแม่ซึ่งเป็นโสเภณีแห่งกรุงเวสาลี [วิมลปุราณคณิกาเถรีคาถา ชุ.เถรี. (มมร.) 54/128-172] ประการที่สองน่าจะมาจากความงามและความสามารถ กล่าวคือ สตรีบางคนมีความงามอันเป็นที่หมายปองของชายทั้งหลาย โดยเฉพาะชายจากตระกูลสูงคือกษัตริย์ทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทเพราะตกลงกันไม่ได้ว่านางควรเป็นของใคร ใครควรได้ครอบครองนาง จึงนำไปสู่การตั้งนางไว้ในฐานะบุคคลสาธารณะที่ใคร ๆ ก็สามารถเซยชมได้แต่ต้องทำให้เธอพึงพอใจและมีทรัพย์มากพอที่จะจ่ายเป็นค่าตัวของนางตามที่กำหนดไว้ เช่น กรณีของพระอัมพปาลีเถรี ที่ก่อนบวชเป็นภิกษุณี ท่านได้ประกอบอาชีพเป็นโสเภณีโดยได้รับแต่งตั้งจากรัฐเพราะความงามของเธอนำมาซึ่งการทะเลาะวิวาทกันของเหล่าราชกุมารที่ปรารถนาครอบครองเธอ [อัมพปาลีเถรีคาถา ชุ.เถรี. (มมร.) 54/354-358] ประการที่สามน่าจะมาจากความต้องการทรัพย์ กล่าวคือ สตรีบางคนยากจนและไม่มีความสามารถประกอบอาชีพอย่างอื่น จึงต้องพลีกายแลกเงินเพื่อหาเลี้ยงชีพด้วยการเป็นโสเภณี เช่น กรณีของโสเภณีคนหนึ่งไม่ปรากฏชื่อ ถูกชายคนหนึ่งซื้อตัวไป ในขณะที่ชายคนนั้นเผลอ เธอได้ขโมยของของเขาไป [มหาชนธกะ วิ.มหา. (มจร.) 4/36/45] กรณีโสเภณีรายนี้ เธอน่าจะไม่ได้คิดอะไรมากไปกว่าความต้องการทรัพย์

ที่มาของโสเภณีอาจนำไปจัดประเภทของโสเภณีได้ 3 ระดับ คือ สูง ปานกลาง และต่ำ โสเภณีที่มีฐานะสูงต้องมีคุณสมบัติอย่างน้อย 3 ประการ คือ รูปสวย รวยทรัพย์ และมีความสามารถที่จะทำให้ชายทั้งหลายพึงพอใจ หรือความสามารถอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะทำให้ตนได้รับการยอมรับในสังคมชนิดที่เรียกได้ว่าแม้ไม่ประกอบอาชีพ โสเภณีก็สามารถเลี้ยงชีพด้วยความรู้ความสามารถอย่างอื่น แต่ที่มาเป็นโสเภณีเพราะใจรักและมีเกียรติได้รับการยกย่องระดับแคว้นหรือระดับประเทศและได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ ส่วนโสเภณีที่มีฐานะปานกลางคือโสเภณีตามตระกูลที่ไม่ถึงกับยากจน แต่ก็ไม่ถึงกับมั่งคั่ง ไม่ถึงกับไร้เกียรติ แต่เกียรติที่ได้รับก็ไม่เท่าโสเภณีชั้นสูง และไม่ต่ำเหมือนโสเภณีชั้นต่ำ ในขณะที่โสเภณีชั้นต่ำก็คือคนที่อาจจะสวยหรือไม่ก็ได้ แต่ที่สำคัญคือน่าจะไม่มีความสามารถอันเป็นที่ยอมรับของสังคมและมีฐานะยากจน จึงไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากขายตัวเลี้ยงชีพ

ทางออก

การดำเนินชีวิตของโสเภณีเหล่านี้เป็นไปอย่างไร เมื่อเธอเป็นโสเภณีแล้วไม่ว่าจะมีเกียรติหรือไม่ มีเกียรติ ไม่ว่าจะด้วยใจรักหรือถูกบังคับด้วยความยากจน เธอมีเป้าหมายในชีวิตอย่างไร ต้องการเป็นโสเภณีไปจนตาย หรือมีทางออกอื่นให้เธอได้เลือกเดิน ทางออกสำหรับเธออาจมีความเป็นไปได้ 3 แบบ ได้แก่ 1) เป็นโสเภณีไปจนสิ้นอายุขัย 2) เลิกเป็นโสเภณีแล้วประกาศตนเป็นอุบาสิกา 3) เลิกเป็นโสเภณีแล้วกลับบ้านเรือนออกบวชเป็นภิกษุณี

โสเภณีบางคน แม้จะมีอายุมากเข้าสู่วัยชรา ไม่มีใครปรารถนาเซยชมในตัวเธอแล้ว แต่นั่นก็เป็นเพราะสังขารที่ทำให้เธอไม่อาจให้บริการชายใดได้ หามาจากการตัดสินใจเลิกการเป็นโสเภณีแต่อย่างใดไม่ แม้ในคัมภีร์ไม่มีเนื้อเรื่องเช่นนี้ปรากฏ แต่ก็ น่าจะมีความเป็นไปได้ที่จะมีโสเภณีที่เลือกดำเนินชีวิตตามแบบที่หนึ่ง คือ เป็นโสเภณีไปจนสิ้นอายุ หากไม่แล้วคงไม่มีโสเภณีตามตระกูล แสดงให้เห็นว่า ตระกูลนี้เป็นโสเภณีมาหลายรุ่นอย่างน้อยก็รุ่นแม่ต่อมาถึงลูก การที่แม่จะส่งต่อความเป็นโสเภณีให้ลูกได้ สะท้อนว่าเธอรักหาความเป็นโสเภณีต่อไปจนสิ้นอายุ ซึ่งก่อนจะสิ้นอายุ หรือเมื่อมีลูกสาวแล้วจึงให้ลูกสาวสืบทอดกิจการ โดยไม่มีที่ท่าว่าจะเลิกอาชีพนี้แต่อย่างใด ดังเช่นตระกูลของพระวิมลเถรี ที่โยมแม่ของท่านเป็นโสเภณีแล้วถ่ายทอดการเป็นโสเภณีให้ท่านใช้เป็นแนวทางหาเลี้ยงชีพ แม้ท่านจะเลิกเป็นโสเภณีแล้วออกบวชจนบรรลุนิพพาน

พระอรหันต์ [ขุ.เถรี. (มจร.) 54/354-358] แต่โยมแม่ของท่านน่าจะตายไปพร้อมกับความเป็นโสเภณี

โสเภณีบางคน เลิกอาชีพการเป็นโสเภณีเพราะเกิดศรัทธาในพระรัตนตรัยจึงถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะและรักษาศีลแล้วดำเนินชีวิตเยี่ยงปกติสามัญชนทั้งหลาย คือ เลิกจากโสเภณีแล้วเป็นอุบาสิกา เช่น กรณีของนางสิริมาที่เมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรลุเป็นอริยบุคคลชั้นโสดาบัน จึงเลิกอาชีพเป็นโสเภณีแล้วอุปัถุม์พระพุทธานุศาสน์โดยการใส่บาตรพระจำนวน 8 รูปทุกวัน จนเมื่อสิ้นชีพแล้วได้ไปเกิดเป็นเทพธิดาในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี [สิริมาวิมาน ขุ.วิ. (มจร.) 26/137-149/23-26]

โสเภณีบางคน ไม่เพียงเลิกอาชีพโสเภณีและเป็นอุบาสิกาเท่านั้น แต่ยังสละบ้านเรือนออกบวชเป็นภิกษุณี ดังกรณีพระอัมพปาลีเถรี พระวิมลเถรี และพระอัทฒกาสิเถรี โดยมีประวัติสังเขปดังนี้

พระอัมพปาลีเถรี ก่อนบวชเป็นภิกษุณีในช่วงที่ประกอบอาชีพเป็นโสเภณีอยู่นั้น ก็เป็นผู้มีศรัทธาในพระรัตนตรัยเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เห็นได้จากการที่ท่านได้มีมนต์ให้พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ไปฉันทาอาหารยังสวนมะม่วงของท่าน เมื่อพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ฉันเสร็จ ท่านได้ถวายสวนมะม่วงนั้นไว้ในพระพุทธานุศาสน์ปรากฏชื่อว่า “อัมพปาลีวัน” ต่อมาท่านได้สละบ้านเรือนออกบวชเป็นภิกษุณีและบรรลุนิพพานชั้นสูงเป็นพระอรหันต์ [อัมพปาลีวัตถุ วิ.มहा. (มจร.) 5/288/104-105, ลิจฉวีวัตถุ วิ.มहा. (มจร.) 5/289/105-108, อัมพปาลีเถรีคาถา ขุ.เถรี. (มจร.) 26/252-270/596-599]

พระวิมลเถรี ก่อนบวชท่านประกอบอาชีพเป็นโสเภณี ครั้งหนึ่ง ได้พบเห็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายโมคคัลลานะแล้วเกิดจิตปฏิพัทธ์จึงเข้าไปยั่ววนเล่าโลมพระเถระถึงที่พัก แต่พระเถระยับยั้งเธอเสียแล้วให้ออวาทแล้วสอนด้วยอสุภกัมมัญฐานอย่างละเอียดเมื่อได้ฟังดังนั้น ท่านก็คิดได้เรียกว่าเกิดธรรมสังเวชพร้อมกับเกิดหิริโอตตปปะ ละอายชั่วกลัวบาป และเกิดศรัทธาในพระศาสนา ประกาศตนเป็นอุบาสิกา ต่อมาได้บวชเป็นภิกษุณีและบรรลุเป็นพระอรหันต์ [วิมลเถรีคาถา ขุ.เถรี. (มจร.) 26/72-76/567-568]

ส่วนท่านสุดท้ายคือพระอัทฒกาสิเถรี ก่อนบวช ประกอบอาชีพเป็นโสเภณีมีค่าตัวสันนิษฐานว่าน่าจะเท่ากับครึ่งหนึ่งของค่าส่วยที่แคว้นกาสิส่งไปแคว้นมคธ เพราะท่านได้พูดไว้เองว่าส่วยของท่านมีประมาณครึ่งหนึ่งของส่วยแคว้นกาสิ ในขณะที่เป็นโสเภณีประจำกรุงราชคฤห์แคว้นมคธแคว้น ต่อมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วเกิดศรัทธาในพระพุทธานุศาสน์จึงสละบ้านเรือนออกบวช ความส่วยของท่านแม้โกณนทแล้ว ยังมีพวกนักเลงจำนวนมากหมายปองอยู่ทำให้ท่านไม่สามารถเดินทางไปบวชในสำนัก

ภิกษุสงฆ์ได้ พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงอนุญาตให้ส่งทูตไปแจ้งข่าวการบวชแก่ภิกษุสงฆ์แทน เพราะเหตุนี้จึงเป็นที่มาของการบวชภิกษุณีอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า “ทูตอุปสัมปทา” แปลว่า บวชภิกษุณีด้วยการใช้ทูต เมื่อท่านบวชแล้วก็ตั้งใจบำเพ็ญเพียรจนบรรลุธรรมชั้นสูงเป็นพระอรหันต์ [อัทธกาสีเถรียาปทาน ขุ.อป. (มจร.) 33/168-183/542-544, อัทธกาสีเถรียาคาธา ขุ.เถรี. (มจร.) 26/25-26/558]

พื้นที่ทางศาสนาของหญิงหม้าย และโสเภณี

หญิงหม้ายและโสเภณี เป็นที่แน่ชัดว่ามีอยู่ในสังคมอินเดียสมัยพุทธกาล แท้จริงก็ไม่ใช่เพียงในอินเดียเท่านั้นแต่น่าจะมีอยู่ทุกพื้นที่ทั่วโลก และก็ไม่ใช่เพียงสมัยพุทธกาลเท่านั้น น่าจะมีอยู่ทุกยุคสมัยแม้กระทั่งปัจจุบัน トラบเท่าที่ความเป็นหม้ายอยู่เหนือวิสัยที่สตรีจะกำหนดได้ และトラบเท่าที่โครงสร้างทางสังคมยังเห็นดีเห็นงามที่จะเห็นสตรีเป็นอาหารตามีไว้เหยยชมและสตรีเองไม่มีอำนาจพอที่จะปฏิเสธโครงสร้างอันทรงพลังของสังคมเพราะคนส่วนมากเห็นด้วย หรือแม้แต่มีอำนาจที่จะปฏิเสธได้ แต่ไม่ปฏิเสธเพราะเห็นว่าเหมาะกับตนแล้วก็ตาม แต่โดยทั่วไปแล้ว ความเป็นหญิงหม้ายและความเป็นโสเภณีก็ไม่เป็นที่ปรารถนาของใครทั้งสตรีที่เป็นหม้ายและโสเภณีเอง ทั้งญาติมิตรที่รักและห่วงใยเธอเหล่านั้น เพราะไม่มีใครปรารถนาเป็นหม้ายและโสเภณีเลย เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอปรารถนาอะไร และความปรารถนานั้นของเธออาจเป็นจริงได้หรือไม่

ในเบื้องต้น แน่แน่นอนว่าความปรารถนาสิ่งอื่นนอกจากความเป็นหญิงหม้ายและความเป็นโสเภณีต้องเริ่มจากความไม่ต้องการเป็นหญิงหม้ายและโสเภณีนั่นก่อน แล้วจึงปรารถนาต่อไปว่าเมื่อไม่เป็นดังนั้นแล้วจะเป็นอะไร หญิงหม้ายแน่นอนก็ต้องไม่ปรารถนาความเป็นหม้าย โสเภณีก็แน่นอนต้องไม่ปรารถนาเป็นโสเภณีเป็นประการแรก ในทางพระพุทธศาสนามีความปรารถนา 2 อย่างให้เธอเหล่านั้นเลือก คือ อุบาสิกา หรือ ภิกษุณี

ทันทีที่เธอเลือกเป็นอุบาสิกา หรือ ภิกษุณี พื้นที่ทางศาสนามีไว้ให้เธอยืนเท่ากับสตรีจากสถานภาพอื่นทั้งหมด เพราะพระพุทธศาสนาไม่แม้จะตัดสินคนด้วยชาติกำเนิด จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าอาชีพซึ่งเกิดมีในภายหลังการเกิด อันเป็นสิ่งที่เลือกได้ว่าจะทำหรือไม่ ย่อมไม่เป็นอุปสรรคในการใช้ชีวิตในพระศาสนา แต่ต้องระมัดระวังไม่นำความเป็นหญิงหม้ายกับความเป็นโสเภณีไปจับคู่กัน คือต้องไม่มีตรรกะว่า ที่ใดมีหญิงหม้าย ย่อมไม่มีอุบาสิกา ที่ใดมีโสเภณีที่นั่นก็ไม่มีอุบาสิกาหรือไม่มีภิกษุณี เพราะแม้มี

บางแง่มุมที่ทำให้เชื่อมโยงกันเช่นนั้นได้ แต่ก็ไม่ใช่เช่นนั้น กล่าวคือ การเป็นอุบาสิกา และการเป็นภิกษุณี เป็นเพียงทางเลือกอย่างหนึ่งในบรรดาทางเลือกการดำเนินชีวิต ในแง่ที่เป็นทางเลือกหนึ่งในการดำเนินชีวิตนี้ ก็มีฐานะไม่ต่างอะไรกับการเลือกเป็นหญิงหม้าย หมายถึงจะเป็นหม้ายต่อไปหรือจะแต่งงานใหม่ก็เลือกได้ และเป็นโสเภณี หรือเป็นอะไรอื่น เพียงแต่สถานภาพหญิงหม้ายเป็นสภาพตามการสมรสหรือการแต่งงาน ส่วนโสเภณีเป็นสภาพตามอาชีพ ดังนั้น แม้เป็นหม้ายอยู่ก็เป็นอุบาสิกาได้ เช่นเดียวกับโสเภณี คือ แม้เป็นโสเภณีอยู่ก็เป็นอุบาสิกาได้ ดังจะเห็นได้จากกรณีพระอสิทาสิเถรีซึ่งเป็นหญิงหม้ายมาก่อนที่จะบวชซึ่งการบวชเป็นทางเลือกสุดท้ายหลังจากเลือกที่จะไม่เป็นหม้ายด้วยการแต่งงานถึงสามครั้ง และในอีกกรณีหนึ่ง คือ พระอัมพาลีเถรีก็เช่นกันแม้เป็นโสเภณีอยู่ก็เป็นอุบาสิกาผู้อุปถัมภ์พระศาสนา

ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้พอสรุปได้ว่า พื้นที่สำหรับสตรีในฐานะอุบาสิกาในพระพุทธศาสนาสำหรับหญิงหม้ายและโสเภณินั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้พร้อมกันได้หากยังไม่ได้เป็นอุบาสิการะดับอริยบุคคล เพราะความเป็นอุบาสิกาเริ่มต้นเมื่อมีศรัทธาในพระรัตนตรัยแล้วประกาศตนเป็นผู้นับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึก ต่อจากนั้นอุบาสิกาต้องดำเนินชีวิตในพระศาสนาโดยการรักษาศีล เจริญสมาธิ และปัญญาเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งศีลในที่นี้หมายถึงศีลห้า อุบาสิกายังไม่ใช่อริยบุคคลก็อาจทำผิดศีลห้าข้อใดข้อหนึ่ง แต่ก็ไม่ได้ทำให้ความเป็นอุบาสิกาสิ้นสุด เพราะตราบไต่ที่ยังศรัทธาในพระรัตนตรัยและถือไตรสรณคมน์อยู่ ความเป็นอุบาสิกาก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น แต่ก็ยังเป็นอุบาสิกายังมีศีลไม่สมบูรณ์ ในกรณีของหญิงหม้ายและโสเภณีหากเธอมีศรัทธาในพระรัตนตรัยและถือไตรสรณคมน์อยู่แม้ในการประกอบอาชีพจะทำผิดศีลบ้างก็ยิ่งถือว่าเป็นอุบาสิกาอยู่แต่เป็นอุบาสิการะดับปุถุชน หรือเมื่อรักษาศีลได้ครบ รวมไปถึงแม้แต่จะได้สมาธิขั้นสูงเท่าใดก็ตาม แต่ตราบไต่ที่ยังไม่บรรลุเป็นอริยบุคคลอย่างน้อยขั้นโสดาบัน เธอก็เป็นได้เพียงอุบาสิการะดับที่สองคือระดับกัลยาณชนเป็นคนดีเพราะมีศีลและสมาธินั่นเอง ในพื้นที่ศาสนาระดับอุบาสิกาจึงเปิดให้หญิงหม้ายและโสเภณีได้ต่างกัน กล่าวคือ หญิงหม้ายอาจเป็นอุบาสิกาได้ทั้งสามระดับคือปุถุชนในกรณีที่ยังรักษาศีลได้ไม่ครบห้าข้อ กัลยาณชนในกรณีที่รักษาศีลได้ครบทั้งห้าข้อ และอริยชนในกรณีที่รักษาศีล มีสมาธิ และปัญญาจนบรรลุอริยธรรมอย่างน้อยระดับโสดาบัน เพราะความเป็นหม้ายไม่ได้สัมพันธ์กับการประกอบอาชีพที่ต้องผิดศีลเหมือนโสเภณี ดังนั้น เธออาจจะผิดหรือไม่ผิดศีลก็ได้ ต่างจากกรณีโสเภณีเธอน่าจะเป็นได้เพียงอุบาสิกาชั้นปุถุชนเพราะการเป็นโสเภณิน่าจะละเมิดศีลข้อที่สาม เพราะเธอขายบริการทางเพศแม้สังคมจะยอมรับแต่ในแง่ศาสนาไม่ได้เกี่ยวกับการ

ยอมรับของสังคม เช่น สังคมอาจยอมรับการดื่มสุราเพื่อการเฉลิมฉลองเป็นต้น แต่ในทางพระศาสนาการดื่มสุราไม่ว่ามากหรือน้อยย่อมผิดศีลทั้งหมด ในทำนองเดียวกัน การให้บริการทางเพศ เธออาจไปละเมิดชายที่มีเจ้าของโดยที่เจ้าของไม่อนุญาต และไม่ว่าเจ้าของเขาจะอนุญาต เธอก็ยังผิดศีลอยู่ดีเพียงแต่การผิดศีลครั้งนั้นอยู่ภายใต้การยินยอมพร้อมใจของทุกฝ่ายเท่านั้นเอง ดังนั้น อุบาสีการะดับกัลยาณชนและระดับอริยชนจะไม่ประกอบอาชีพเป็นโสเภณีอย่างเด็ดขาดดังกรณีของนางสิริมาที่เมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรลุเป็นอริยบุคคลชั้นโสดาบันก็เลิกอาชีพเป็นโสเภณีอย่างเด็ดขาด

ส่วนพื้นที่ทางศาสนาในฐานะภิกษุณี ไม่มีข้อห้ามแต่อย่างใดว่าหญิงหม้ายและโสเภณีจะเป็นภิกษุณีไม่ได้ และเมื่อเป็นภิกษุณีแล้วไม่ว่าจะมาจากสภาพสมรสเช่นใด และอาชีพใดก็ตาม ต้องยุติสถานภาพเมื่อครั้งเป็นฆราวาสทั้งหมดแล้วเกิดใหม่ในทางศาสนากลายเป็นภิกษุณีผู้ไม่มีบ้านเรือน ไร้อาชีพ และดำรงชีวิตอยู่ได้เพราะการบิณฑบาต ซึ่งล้วนสามารถบรรลุเป็นพระอริยบุคคลระดับต่าง ๆ จนถึงขั้นเป็นพระอรหันต์ได้ ดังกรณีของพระอสิทาสีเถรี พระจันทาเถรี พระอัมพปาลีเถรี พระอัทธมาสีเถรี และพระวิมลเถรี ทั้งห้าท่านล้วนเป็นโสเภณีมาก่อน เมื่อบวชแล้วได้บำเพ็ญเพียรจนบรรลุเป็นพระอรหันต์ทุกรูป และธรรมภาสิตที่ท่านกล่าวก็ถูกสืบทอดต่อมาในคราวสังคายนาครั้งที่จาริกไว้ในพระไตรปิฎกซึ่งมีพระเถรีน้อยรายที่ได้ถูกบันทึกไว้เช่นนี้ เช่น ภาสิตของพระเถรีอดีตหญิงหม้าย และอดีตโสเภณี ดังนี้

ภาสิตของพระจันทาเถรี อดีตหญิงหม้ายผู้เสียใจไร้บุตรและญาติมิตรที่ได้ใช้ชีวิตหลังจากชีวิตแต่งงานยุติลงด้วยการเที่ยวขอทาน [จันทาเถรีคาถา ขุ.เถรี. (มจร.) 26/122-126/575] ความว่า

เมื่อก่อน เราเป็นคนเสียใจ และเป็นหญิงหม้ายไม่มีบุตร
ปราศจากญาติมิตร ไม่ได้ความบริบูรณ์ด้วยอาหารและผ้า
ถือภาชนะและไม่ทำเที่ยวขอทานจากตระกูลหนึ่งไปยังตระกูลหนึ่ง
ถูกความหนาวและความร้อนเบียดเบียน เที่ยวขอทานอยู่ถึง 7 ปี
ต่อมาภายหลัง ได้พบปฎาจารย์ภิกษุณีผู้ได้ข่าวและนำอยู่เป็นประจำ
จึงเข้าไปขอบวชเป็นบรรพชิต
และพระปฎาจารย์ภิกษุณีนั่นก็ได้กรุณาบวชให้เรา
ต่อมาท่านก็สั่งสอนเราให้ประกอบในประโยชน์อย่างยิ่ง
เราฟังคำของท่านแล้วได้ทำตามคำสอน

โอราบทของพระแม่เจ้าไม่เป็นโมฆะ
เราได้บรรลुวิชา 3 แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ

ภาษิตของพระวิมลเถรี อติตโสภณีสาวงามแห่งยุคผู้เยอหยิ่งที่ทำให้ชายหนุ่ม
ทั้งหลายลุ่มหลง [วิมลเถรีคาถา ชุ.เถรี. (มจร.) 26/72-76/567-568] ความว่า

เราม่เมาด้วยผิวพรรณ รูปสมบัติ ความสวยงาม บริวาร ยศ
และเป็นผู้มีจิตกระด้างอย่างย้ง ด้วยความเป็นสาว ดูหมิ่นหญิงอื่น
ประดับร่างกายนี้ให้วิจิตรงดงามสำหรับลวงชายโง่
ได้ย่นอยู่ที่ประตูเรือนหญิงแพศยา
ดูจนายพรานเน้อวางบ่วงดักเนื้อไว้
เราอดเครื่องประดับต่าง ๆ เป็นอันมาก
และอดอวัยวะที่ควรปกปิดให้ปรากฏ
กระซิกกระซี้ ได้ทำมายาหลายอย่างให้ชายจำนวนมากลุ่มหลง
วันนี้ เรานั่นปลงผมท่มผ้าสังฆาฏิ บวช เทียบบิณฑบาต
แล้วมานั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ ได้ฌานที่ไม่มีวิตก
ได้ตัดกิเลสเป็นเหตุเกาะเกี่ยว
ทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ได้ทั้งหมด
ทำอาสวะทั้งปวงให้สิ้นไป เป็นผู้เย่น ดับสนิทแล้ว

ข้อสรุป

ความเป็นหม้ายไม่มีสตรีใดปรารถนาในสภาวะปกติ โสภณีก้เช่นกันไม่มีสตรีใด
ปรารถนา แต่ในทุกสังคัมและทุกยุคสมัยก็มีทั้งหญิงหม้ายและโสภณีก้ แสดงว่ามีความ
ผิดปกติกเกิดขึ้นแล้วในสังคัมนั้น ๆ แม้ในกรณีที่สังคัมมีหญิงหม้ายจะดูเป็นเรื่องผิดปกติ
น้อยกว่ากรณีโสภณีก้ ก็ย้งถือเป็นเรื่องผิดปกติอยู่ดีโดยเฉพาะเมื่อความเป็นหม้ายมาถึง
ก่อนวัยอันควรซึ่งเป็นผลจากการหย่าร้างครอบครัวแตกแยกและการหนีหายหรือตาย
จากของสามีอื่นเป็นผลจากสงครามและอาชญากรรม อุบัติเหตุ หรือโรคร้าย ซึ่งแสดงให้
เห็นถึงความไม่มั่นคงของสังคัมอย่างน้อยก็ไม่เหมาะที่จะดำรงชีวิตสร้างครอบครัวที่
ผาสุก หญิงหม้ายที่อาจถือได้ว่าเป็นภาวะปกติของสังคัมก็ต่อเมื่อสามีตายในวัยที่

เหมาะสมคืออยู่ในปัจฉิมวัยแล้วเท่านั้น ส่วนในกรณีโสเภณีสะท้อนให้เห็นความผิดปกติของสังคมอย่างชัดเจนไม่ว่าเธอจะเป็นโสเภณีโดยสมัครใจหรือไม่สมัครใจ จะมีเกียรติหรือไร้เกียรติก็ตาม เพราะหัวใจของการเป็นโสเภณีคือการขายร่างกาย ขายความงามให้คนทั้งหลายได้เซยชม เหตุใดคนจึงเห็นคนด้วยกันเป็นแหล่งรื่นรมย์ หากโสเภณีเป็นญาติของเรา เป็นเพื่อน หรือคนที่เรารู้จัก เราจะมีท่าทีกับเธออย่างไร จะเหมือนหรือต่างจากโสเภณีที่เราไม่รู้จัก ผู้ที่จ่ายเงินเพื่อได้อภิรมย์กับโสเภณีกำลังคิดอะไรอยู่ ครอบครั้ว เพื่อน และสังคมมีท่าทีต่อเธออย่างไรบ้าง และที่สำคัญโสเภณีทั้งหลายคิดอย่างไรกับความเป็นโสเภณีของเธอ และเธอเองมีท่าทีอย่างไรต่อท่าทีที่รุมรอบเธออยู่ หากให้เลือกระหว่างเป็นโสเภณีกับภิกษุณีตั้งแต่แรก เธอจะเลือกเป็นอะไร ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม ท่ามกลางข้อสงสัยใคร่รู้ของผู้ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับโสเภณียังเป็นปริศนา โสเภณียังคงมีอยู่ซึ่งสะท้อนภาวะไม่ปกติของทุกสังคมที่ต้องช่วยกันแก้ไขต่อไป

บทที่ 6

อุบาสิกา: สตรีที่ศรัทธาในพระรัตนตรัย

อุบาสิกาคือสตรีผู้ศรัทธาในพระรัตนตรัยแล้วถึงเป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึก ถือศีลห้า บำรุงพระศาสนา และครองเรือน มีฐานะเท่ากับอุบาสก เป็นหนึ่งในพุทธบริษัทสี่ มีทั้งอุบาสิกาที่เป็นปุถุชนและอริยบุคคลสูงสุดชั้นพระอนาคามี นางสุชาดาและสะใภ้เป็นอุบาสิกาสองคนแรกในพระพุทธศาสนา อุบาสิกาที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศในด้านต่าง ๆ มีจำนวน 10 คน แสดงให้เห็นความสามารถทางศาสนาของสตรีที่ไม่น้อยกว่าบุรุษซึ่งพระพุทธศาสนายอมรับ

ความนำ

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วได้เสด็จจาริกไปเพื่อประกาศหลักการในการดำเนินชีวิตอันประเสริฐที่พระองค์ค้นพบอันจะทำให้ผู้ปฏิบัติตามมีความสุขในระดับต่าง ๆ โดยต้องไม่เบียดเบียนใครเป็นเบื้องต้น ผู้คนที่ได้ฟังหลักการนั้นแล้วเห็นด้วยก็ยึดถือหลักการนั้นไปใช้ในการดำเนินชีวิต แต่การเห็นด้วย บางครั้งก็ยังไม่เข้าถึงจึงต้องปฏิบัติต่อไปเพื่อให้เข้าถึงโดยเฉพาะเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุนิพพานหมายถึงการดับกิเลสและกองทุกข์ได้สิ้นเชิง ระหว่างที่ยังไม่บรรลุและปฏิบัติอยู่นี้ต้องอาศัยความเชื่อมั่นว่าหลักการดังกล่าวถูกต้องได้มาจากการตรัสรู้จริงและมีผู้ปฏิบัติตามได้จริง เรียกขั้นตอนนี้ว่ามีศรัทธา เมื่อศรัทธาแล้วก็ประกาศตนว่าเป็นผู้ถึงหลักการ ผู้ประกาศหลักการ และผู้เป็นตัวอย่างในการเข้าถึงหลักการนั้นเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ขั้นตอนนี้เรียกว่าไตรสรณคมน์ ผู้ที่ศรัทธาแล้วสามารถเลือกการดำเนินชีวิตได้สองแบบ คือ จะครองเรือนต่อไป หรือสละบ้านเรือนออกบวชก็ได้ เรียกคนกลุ่มแรกว่าฆราวาส หากเป็นเพศชายเรียกว่าอุบาสก และเพศหญิงเรียกว่าอุบาสิกา และเรียกกลุ่มนักบวชชาวบรรพชิตที่เป็นเพศชายเรียกว่าภิกษุ และเพศหญิงเรียกว่าภิกษุณี ในบทนี้จะกล่าวถึงคนกลุ่มแรกที่เป็นสตรีคืออุบาสิกา

อนึ่ง พึงทำความเข้าใจในเบื้องต้นว่า แม้เนื้อความบางแห่งไม่ว่าจะปรากฏอยู่ในที่นี้หรือในเอกสารอื่นโดยเฉพาะในพระไตรปิฎกกล่าวถึงเฉพาะอุบาสก และบางแห่งกล่าวถึงเฉพาะอุบาสิกานั้นเป็นเพียงแสดงให้เห็นบุคคลเพศชายหรือหญิงที่พระพุทธเจ้าทรงสนทนาด้วย แต่หลักปฏิบัติของอุบาสกและอุบาสิกาเป็นอย่างเดียวกัน เพราะการประกาศตนเป็นผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะใช้เหมือนกันทั้งชายและหญิง กล่าวคือทั้งอุบาสกและอุบาสิกามีหลักการเข้าถึงไตรสรณคมน์และหลักปฏิบัติเหมือนกัน ดังกรณีอุบาสกและอุบาสิกาคนแรกที่ได้ถึงไตรสรณคมน์ คือ บิดา มารดา และภรรยาเก่าของพระยสสะ ที่ประกาศตนเป็นผู้ถึงไตรสรณคมน์ต่อพระพุทธพักตร์ [ปัพพัชชาวกถา วิ.มหา. (มจร.) 4/27-29/33-37] ว่า

พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า
พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป
จนตลอดชีวิต

แม้มารดาและภรรยาเก่าของพระยสสะก็กล่าวต่อพระพักตร์เช่นเดียวกันนี้ เพียงแต่เปลี่ยนจากข้าพระองค์เป็นหม่อมฉันทั้งสองนี้ และจากคำว่าอุบาสกเป็นอุบาสิกา ซึ่งเป็นไปตามจำนวนและเพศของผู้ประกาศตนเท่านั้น จากความหมายของอุบาสิกาและวิธีการประกาศตนเป็นผู้นับถือไตรสรณคมน์นี้ทำให้เห็นว่าสตรีและบุรุษมีฐานะเท่าเทียมกันในฐานะอุบาสิกาและอุบาสก กล่าวคือ สตรีก็สามารถเป็นชาวพุทธได้ และเมื่อเป็นชาวพุทธแล้วสิทธิและหน้าที่ทางศาสนาก็เท่ากับบุรุษ ดังนั้น หลักปฏิบัติของอุบาสกและอุบาสิกาก็เป็นอันเดียวกัน เพราะเหตุนี้ เมื่อกล่าวถึงหลักปฏิบัติจึงไม่ต้องแยกกล่าว

ความหมาย

อุบาสิกา หมายถึง 1) หญิงผู้นับถือพระรัตนตรัย 2) คนใกล้ชิดพระศาสนาที่เป็นหญิง และ 3) ศกฺษีผู้หญิงที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนาโดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ [พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546 หน้า 362] ความหมายสองประการแรกเป็นคำแปลของคำว่าอุบาสิกา ส่วนความหมายประการสุดท้าย

เป็นเงื่อนไขของความเป็นอุบาสิกา ตรงกับพระพุทธพจน์ที่ตรัสตอบเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ [มหานามสูตร อัง.อรรถก. (มจร.) 23/25/268] และหมอชิวโกมารภัก [ชิวกสูตร อัง.อรรถก. (มจร.) 23/26/270] อนึ่ง พระมหาอุตม อภิวทมน (พลคำ) (2554) ได้ประมวลความหมายของอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา 3 ระดับ ได้แก่ 1) ระดับพระไตรปิฎก 2) ระดับอรรถกถา และ 3) ระดับฎีกา แล้วสรุปว่าอุบาสกมี 2 ความหมาย ได้แก่

1) ชายผู้เข้าไปนั่งใกล้พระรัตนตรัย โดยประกาศตนเป็นผู้นับถือพระรัตนตรัย เป็นสภณที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต ซึ่งปรากฏอยู่ทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา

2) คนรับใช้หรือผู้อุปถัมภ์พระสงฆ์ ปรากฏเฉพาะในพระไตรปิฎก และอรรถกถาเท่านั้น

แม้ความหมายที่พระมหาอุตม ประมวลมาแสดงไว้จะเป็นความหมายของคำว่าอุบาสกเท่านั้น แต่พึงทราบว่ายุบาสิกาก็ย่อมมีความหมายเช่นเดียวกันนี้ เพียงแต่อุบาสกคือบุรุษ ส่วนอุบาสิกาคือสตรีดังกล่าวข้างต้น โดยนัยนี้อุบาสิกาก็หมายถึง

1) หญิงผู้เข้าไปนั่งใกล้พระรัตนตรัยโดยประกาศตนเป็นผู้นับถือพระรัตนตรัย เป็นสภณที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต และ

2) หญิงผู้รับใช้หรือผู้อุปถัมภ์พระสงฆ์

ความหมายที่พระมหาอุตมประมวลมานี้ เมื่อนำไปรวมกับความหมายที่ให้ไว้โดยพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ข้างต้น จะเห็นว่ามี ความหมายเพิ่มเข้ามาคือการอุปถัมภ์พระสงฆ์ ดังนั้น หากนำความหมายทั้งสองเหล่านี้มารวมเข้าด้วยกันจะได้ความว่าอุบาสิกา คือ สตรีฆราวาสผู้เข้าไปนั่งใกล้พระพุทธศาสนาโดยประกาศตนเป็นผู้นับถือพระรัตนตรัยเป็นสภณที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิตและอุปถัมภ์พระสงฆ์ เมื่อเปรียบเทียบสถานภาพทางศาสนาของสตรีร่วมสมัยจะเห็นว่า สตรีในศาสนาเดิมกำลังมีสถานภาพตกต่ำลงเหลือเป็นเพียงเครื่องประกอบในพิธีกรรม แต่สตรีในพระพุทธศาสนากลับได้รับสิทธิและหน้าที่เท่าเทียมกับอุบาสก คือ ไม่ว่าอุบาสกทำอะไร ดำรงอยู่ในฐานะใด อุบาสิกาก็ทำสิ่งนั้นและดำรงอยู่ในฐานะเช่นนั้นได้ด้วยกระทั่งได้รับการยกย่องเป็นเลิศในด้านต่าง ๆ เช่นเดียวกับอุบาสก [มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืบดวง), 2557] เมื่อก้าวในวงกว้างขึ้นก็จะได้ความว่า สตรีเป็นเจ้าของหรือมีส่วนร่วมในพระพุทธศาสนา ครั้งหนึ่งทั้งในฐานะนักบวชคือภิกษุณี และในฐานะผู้ครองเรือนคืออุบาสิกา เท่ากับบุรุษที่แบ่งออกเป็นสองกลุ่มเช่นกันคือ กลุ่มนักบวชเรียกว่าภิกษุ และกลุ่มฆราวาสผู้ครองเรือนเรียกว่าอุบาสก ดังนั้น สิทธิทางศาสนาของชาวพุทธจึงเสมอกันทั้งบุรุษและสตรี

สมบัติและวิบัติของอุบาสิกา

กำเนิดอุบาสิกา

มารดาและภรรยาเก่าของพระยสเป็นสองท่านแรกที่ประกาศตนเป็นอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา โดยเมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า คือ อนุบุพพิกาและอริยสังแล้ว ได้ธรรมจักขุคือเกิดดวงตาเห็นธรรมว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับเป็นธรรมดา” จึงได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าความว่า

พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก
 พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก
 พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือน
 บุคคลหายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตาม
 ประทีปในที่มืด ด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูป

พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันทั้งสอง ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า
 พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
 จงทรงจำหม่อมฉันทั้งสองว่าเป็นอุบาสิกาผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้
 เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต [วิ.มหา. (มจร.) 4/29/36-37]

สมบัติ

ความเป็นอุบาสกอุบาสิกาเริ่มต้นขึ้นเมื่อนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก เรียกว่าไตรสรณคมน์ หลักในการดำเนินชีวิตเบื้องต้นคือศีล 5 ข้อ ได้แก่ 1) ไม่ฆ่าสัตว์ 2) ไม่ลักทรัพย์ 3) ไม่ประพฤตินิดในกาม 4) ไม่พูดเท็จ และ 5) ไม่ดื่มสิ่งมีเมา จากนั้นอุบาสกอุบาสิกาจะเป็นผู้เกื้อกูลต่อตนเองเท่านั้นหรือต่อผู้อื่นด้วยหรือไม่ มีหลักในการวินิจฉัย 7 ข้อ ได้แก่ 1) ศรัทธา 2) ศีล 3) จาคะ 4) ความประสงค์จะเห็นภิกษุ 5) ความประสงค์จะฟังสัทธรรม 6) การพิจารณาธรรม 7) การปฏิบัติธรรม หากตนมีพฤติกรรมเหล่านี้อยู่ถือว่าเป็นผู้เกื้อกูลตน หากชักชวนคนอื่นให้มีพฤติกรรมเหล่านี้ด้วย ก็ถือได้ว่าเป็นผู้เกื้อกูลคนอื่นด้วย หากตนมีพฤติกรรมเหล่านี้แล้วไม่ชักชวนคนอื่นก็เป็นได้เพียงผู้เกื้อกูลตน แต่ไม่เกื้อกูลคนอื่น [มหานามสูตร อัง.อัฐก. (มจร.) 23/25/268-270, ชิวก

สูตร อัง.อัฐก. (มจร.) 23/26/270-271] นอกจากนี้ อุบาสกอุบาสิกา ยังมีหลักปฏิบัติ ที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างตนกับพระพุทธศาสนา 5 หัวข้อ [พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559] ดังนี้

1. เกื้อกูลพระ โดยปฏิบัติต่อพระสงฆ์ เสมือนเป็นทิศเบื้องบน ดังนี้ 1) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา 2) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา 3) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา 4) ต้อนรับด้วยความเต็มใจ 5) อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย 4 [สังคาลกสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/272/216]

2. กระทำบุญ คือ ทำความดีด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่เรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ (เรื่องที่ดีว่าเป็นการทำบุญ) 3 อย่าง คือ 1) ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ปันทรัพย์สิ่งของ 2) สีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติปฏิบัติชอบ 3) ภาวนามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือ ผูกอบรมจิตใจให้เจริญด้วยสมาธิ และปัญญา [สังคิตติสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/305/269]

3. คำนับพระศาสนา ถ้าจะปฏิบัติให้เคร่งครัดยิ่งขึ้น ถึงขั้นเป็นอุบาสกอุบาสิกา คือ ผู้ใกล้ชิดพระศาสนาอย่างแท้จริง ควรตั้งตนอยู่ในธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญของอุบาสก เรียกว่า อุบาสกธรรม 7 ประการ คือ 1) ไม่ขาดการเยี่ยมเยือนพบปะพระภิกษุ 2) ไม่ละเลยการฟังธรรม 3) ศึกษาในอริสัจ คือ ผูกอบรมตนให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติรักษาศีลขั้นสูงขึ้นไป 4) พรั่งพร้อมด้วยความเลื่อมใสในพระภิกษุทั้งหลายทั้งที่เป็นเถระ นวกะ และปุนกลาง 5) ฟังธรรมโดยมิใช่จะตั้งใจคอยจ้องจับผิดหาช่องที่จะติเตียน 6) ไม่แสวงหาทักษิณภายนอกหลักคำสอนนี้ คือ ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา 7) กระทำความสนับสนุนในพระศาสนานี้ก่อนศาสนาอื่น คือ เอาใจใส่ทำนุบำรุงและช่วยกิจการพระพุทธศาสนา ก่อนศาสนาอื่น พระพุทธเจ้าตรัสว่า อุบาสกผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ย่อมไม่เสื่อมจากสัทธรรม [ปรภาวสูตร อัง.สัตตค. (มจร.) 23/31/47-48]

4. เป็นอุบาสกอุบาสิกาชั้นนำ อุบาสกอุบาสิกาที่ดี มีคุณสมบัติที่เรียกว่า อุบาสกธรรม 5 ประการ คือ 1) มีศรัทธา เชื่ออย่างมีเหตุผล มั่นในคุณพระรัตนตรัย 2) มีศีล อย่างน้อยดำรงตนได้ในศีล 5 3) ไม่ถือมงคตื้นเขิน เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคตื้นเขิน มุ่งหวังผลจากการกระทำ มิใช่จากโชคกลาง หรือสิ่งที่ตีกันไปว่าข้างศักดิ์สิทธิ์ 4) ไม่

แสวงหาทักษิณนอกคำสอนนี้ 5) เอาใจใส่ทำนุบำรุงและช่วยกิจการพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสว่า อุบาสกผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ถือเป็นผู้ที่ชื่อว่า อุบาสกแก้ว อุบาสกปทุม และอุบาสกบุณฑริก ส่วนอุบาสกที่ไม่มีธรรมเหล่านี้ ถือเป็นผู้ที่ชื่อว่า อุบาสกจันทาล อุบาสกเศร้ามอง และอุบาสกนารังเกียจ [จันทาลสูตร อัง.ปิฎก. (มจร.) 22/175/292-293]

5. หมั่นสำรวจความก้าวหน้า กล่าวคือ โดยสรุป ให้ถือธรรมที่เรียกว่า อารยวัฑฒิ 5 ประการ เป็นหลักวัดความเจริญในพระศาสนา ได้แก่ 1) ศรัทธา เชื่อถูกหลักพระศาสนา ไม่มมงายไขว้เขว 2) ศีล ประพฤติและเลี้ยงชีพสุจริต เป็นแบบอย่างได้ 3) สุตตะ รู้เข้าใจหลักพระศาสนาพอแก่การปฏิบัติและแนะนำผู้อื่น 4) จาคะ เผื่อแผ่เสียสละ พร้อมทั้งจะช่วยเหลือผู้ซึ่งพึ่งช่วย 5) ปัญญา รู้เท่าทันโลกและชีวิต ทำจิตใจให้เป็นอิสระได้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า อริยสาวก อริยสาวิกา เมื่อเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญเหล่านี้ ชื่อว่าย่อมเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญอย่างประเสริฐ เป็นผู้ถือเอาสิ่งที่เป็นสาระ และถือสิ่งที่ประเสริฐแห่งกาย [ปฐมวชิตติสูตร อัง.ปิฎก. (มจร.) 22/63/111, ทุติยวชิตติสูตร อัง.ปิฎก. (มจร.) 22/64/112]

วิบัติ

วิบัติ คือ ความไม่เจริญ ความเสื่อม การสูญเสียหรือความต่างพร้อยของความ เป็นอุบาสกอุบาสิกา อุบาสกอุบาสิกาคนใดมีวิบัติถือว่าเป็นอุบาสกอุบาสิกาชั้นต่ำ หรือจะเรียกว่าไม่ใช่อุบาสกอุบาสิกาก็ได้ ซึ่งก็คืออุบาสกอุบาสิกาที่ไม่มีธรรมอันเป็นสมบัติของอุบาสกอุบาสิกา 5 หัวข้อ ข้างต้น ดังนั้น ในที่นี้จะนำข้อธรรมเหล่านั้นมารวมเข้าด้วยกันและแสดงในทางตรงกันข้ามกับคุณสมบัติของอุบาสกอุบาสิกาข้างต้น ดังนี้

1. ไม่เกื้อกูลพระ ได้แก่ 1) จะทำสิ่งใด ก็ไม่ทำด้วยเมตตา 2) จะพูดสิ่งใด ก็ไม่พูดด้วยเมตตา 3) จะคิดสิ่งใด ก็ไม่คิดด้วยเมตตา 4) ต้อนรับด้วยความไม่เต็มใจ 5) ไม่อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย 4

2. ไม่กระทำบุญ คือ 1) ไม่ทำทานมัย ไม่ทำบุญด้วยการให้ปันทรัพย์สิ่งของ 2) ไม่ทำศีลมัย ไม่ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤตินิยตปฏิบัติชั่ว 3) ไม่ทำภาวนามัย ไม่ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือ ไม่ฝึกอบรมจิตใจให้เจริญด้วยสมาธิและปัญญา

3. ไม่คั่นพระศาสนา คือ 1) ขาดการเยี่ยมเยือนพบปะพระภิกษุ 2) ละเลยการฟังธรรม 3) ไม่ศึกษาในอธิศีล คือ ไม่ฝึกรวมตนให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติรักษาศีลขั้นสูงขึ้นไป 4) ไม่พร่ำพร้อมด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในพระภิกษุทั้งหลายทั้งที่เป็นเถระ นวกะ และปุณกลาง 5) ฟังธรรมโดยตั้งใจคอยจ้องจับผิดหาช่องที่จะติเตียน 6) แสวงหาทักษิณภายนอก คือ แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา 7) กระทบความสนับสนุนในศาสนาอื่นก่อนพระพุทธศาสนา คือ เอาใจใส่ทำนุบำรุงและช่วยกิจการของศาสนาอื่นก่อนพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสว่า อุบาสกอุบาสิกาผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ย่อมเสื่อมจากศีลธรรม

4. เป็นอุบาสกอุบาสิกาชั้นต่ำ คือ 1) ไม่มีศรัทธา เชื่ออย่างไม่มีเหตุผล ไม่มั่นใจในคุณพระรัตนตรัย 2) ไม่มีศีล แม้แต่ดำรงตนได้ในศีล 5 ก็ไม่ได้ 3) ถือมงคลตื่นข่าว ไม่เชื่อกรรม เชื่อมงคล ไม่มุ่งหวังผลจากการกระทำ แต่หวังจากโชคลางหรือสิ่งที่ตื่นกันไปว่าหลังศักดิ์สิทธิ์ 4) แสวงหาทักษิณาคือเนื่อนาบุญนอกพระพุทธศาสนา 5) ไม่เอาใจใส่ทำนุบำรุงและช่วยกิจการพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสว่า อุบาสกผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ ถือเป็นอุบาสกอุบาสิกาจันฑาล เศร้าหมอง และน่ารังเกียจ

5. ไม่มีความก้าวหน้า ได้แก่ 1) ไม่มีศรัทธา ไม่เชื่อให้ถูกหลักพระศาสนา งามกายไขว้เขว 2) ไม่มีศีล ประพฤติและเลี้ยงชีพทุจริต ไม่สามารถเป็นแบบอย่างได้ 3) ไม่มีสุตะ ไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักพระศาสนาที่พอแก่การปฏิบัติและแนะนำผู้อื่น 4) ไม่มีจาคะ ไม่เผื่อแผ่เสียสละ พร้อมที่จะเอาเปรียบเบียดเบียนผู้คน 5) ไม่มีปัญญา ไม่รู้เท่าทันโลกและชีวิต ไม่สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระได้

คุณสมบัติของอุบาสกอุบาสิกา เมื่อกล่าวโดยสรุปจะเห็นว่าเป็นวงจรของการเชื่อมระหว่างพระรัตนตรัยด้วยความเชื่อเป็นเบื้องต้น จากนั้นก็ปฏิบัติตามจนรวมเป็นส่วนหนึ่งกับพระรัตนตรัยนั้นด้วย ดังนั้น ศรัทธาจึงเป็นจุดเริ่มต้นของความเป็นอุบาสกอุบาสิกา

การถึงและการขาดสรณะ

ความหมายของสรณะ

พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล [ขุ.ขุ. (มจร.) 39/10-11] ได้อธิบายความหมายของคำว่า สรณะ ไว้ว่าที่ชื่อว่าสรณะ เพราะทำให้ผู้ถึงสรณะนั้นสามารถกำจัด บิบบทำลาย นำออก ดับภัยคือความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ทุกข์ ทุกคติ ความเศร้าหมอง นอกจากนี้ พระพุทธเจ้า ถือว่าเป็นสรณะ เพราะกำจัดภัยของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการให้เข้าถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์และนำออกจากสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ พระธรรมถือว่าเป็นสรณะ เพราะช่วยสัตว์ให้ข้ามพ้นความกัณดารคือภพ และให้ความปลอดภัยโปร่งใจ พระสงฆ์ถือว่าเป็นสรณะ เพราะทำสักการะที่คนทำแล้วแม้เล็กน้อยให้กลับได้ผลอันไพบุลย์

เป้าหมายของสรณคมน์

การถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ เรียกว่า ไตรสรณคมน์ คือ จุดเริ่มต้นในการประกาศตนสู่ภายนอกซึ่งต่อเข้ากับศรัทธาที่เป็นเรื่องภายใน ถือเป็นตัวชี้วัดความเป็นอุบาสกอุบาสิกา [อนियตกัณห์ วิ.มหา. (มจร.) 1/445/476] โดยเป้าหมายของไตรสรณคมน์ คือ เพื่ออาศัยเป็นแนวทางสู่การดับทุกข์ด้วยการปฏิบัติตามศีล สมาธิ และปัญญา จนกระทั่งเห็นแจ้งอริยสัจ [อัคคิทัตตปุโรหิตวัตถุ ขุ.ธ. (มจร.) 25/188-192/92] หากเปรียบกับระบบการศึกษา ไตรสรณคมน์ คือ การรับเข้าศึกษา หรือการลงทะเบียนเป็นนักศึกษา ในขณะที่ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นวิชาที่ต้องเรียน และต้องปฏิบัติ 3 อย่าง จึงเรียกว่า ไตรสิกขา [ปฐมสิกขัตตยสูตร อัง.ติก. (มจร.) 20/90/318-319, ทุติยสิกขัตตยสูตร อัง.ติก. (มจร.) 20/91/319-320]

ประเภทของผู้เข้าถึงสรณคมน์

เมื่อนำไตรสิกขามาเป็นตัวตั้งอาจแบ่งผู้ปฏิบัติเป็น 3 กลุ่ม คือ ผู้ที่ยังไม่ได้ปฏิบัติ หรือปฏิบัติแล้วยังไม่สมบูรณ์ ผู้ปฏิบัติสมบูรณ์แล้วบางชั้น และผู้ปฏิบัติสมบูรณ์ชั้นสูงสุด กลุ่มแรกคือปุถุชน กลุ่มที่ 2 คือ อริยบุคคล 3 ชั้น ได้แก่ โสดาบัน สกทาคามี

และอนาคามี เรียกว่า เสขบุคคล แปลว่า นักศึกษา หรือ ผู้ที่ยังต้องศึกษา ส่วนกลุ่มที่ 3 คือ อริยบุคคลชั้นที่ 4 ได้แก่ อรหันต์ เรียกว่า อเสขบุคคล แปลว่า ผู้ไม่ต้องศึกษาเพราะบรรลุเป้าหมายของไตรสรณคมน์ คือ ดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิงแล้ว

ข้อที่น่าสังเกต คือ ชื่อเรียกของผู้ปฏิบัติตามไตรสิกขา เรียกว่า เสขบุคคล หมายความว่า บุคคลแม้เมื่อจะเป็นอุบาสกอุบาสิกาแล้วแต่อาจจะยังไม่ใช้ผู้ปฏิบัติ เหมือนกับนักศึกษาเมื่อลงทะเบียนแล้วแต่ก็ไม่ใช่ว่าทุกคนจะศึกษาตามรายวิชาที่กำหนด หรือบางคนศึกษาแล้วแต่ก็ไม่ผ่าน ถ้าเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจง่ายกับระบบการศึกษาทั่วไป 4 ระดับ คือ อนุบาล ประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา ก็จะได้ว่า ไตรสรณคมน์คือการรับเข้าศึกษาและศึกษาในแต่ละระดับพร้อมกับปฏิบัติตามไตรสิกขา เมื่อผ่านระดับอนุบาลเท่ากับเป็นโสดาบัน ประถมศึกษาเท่ากับสกทาคามี มัธยมศึกษาเท่ากับอนาคามี และอุดมศึกษาเท่ากับอรหันต์

โดยนัยยะที่กล่าวมาข้างต้น อุบาสกอุบาสิกา จึงอาจแบ่งเป็น 3 ระดับ คือ ปุถุชน ได้แก่ ผู้ที่มีสรณคมน์สมบูรณ์ แต่ไตรสิกขาไม่สมบูรณ์ กัลยาณชน ได้แก่ ผู้ที่มีสรณคมน์สมบูรณ์ ไตรสิกขาสมบูรณ์แต่ยังไม่บรรลุอริยมรรคอริยผลเพราะไตรสิกขายังไม่รวมเป็นหนึ่ง เมื่อไตรสิกขาครบเป็นหนึ่งเรียกว่ามรรค เพราะผู้ปฏิบัติยังปฏิบัติได้แบบแยกส่วนเหมือนขนมชั้น และอริยชน ได้แก่ ผู้ที่มีสรณคมน์สมบูรณ์ ไตรสิกขาก็สมบูรณ์ตามลำดับตั้งแต่โสดาบันจนถึงอรหันต์ อย่างไรก็ตามยังสามารถแยกอุบาสกได้อีก 2 แบบ คือ อุบาสกที่ประพฤติพรหมจรรย์ (ถือศีล 8) และอุบาสกที่ยังเสพกาม (ถือศีล 5) ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับอุบาสกไว้ว่ามี 2 แบบ ความว่า

บัดนี้ มีอุบาสกาสาวิกา ผู้เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว
ประพฤติพรหมจรรย์ ของเราเป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำ
 แกล้วกล้า บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ อาจกล่าวพระสัทธรรมได้
 โดยชอบ อาจแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรามวาททีเกิดขึ้นให้
 เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้

บัดนี้ มีอุบาสกาสาวิกา ผู้เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโณค
กาม ของเราเป็นผู้เฉียบแหลม ... [ปาสาทิกสูตร ที.ปา. (มจร.)

11/175/136]

วิธีการเข้าถึงสรวง

พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล [ขุ.ขุ. (มมร.) 39/11-12] ได้กล่าวถึงวิธีการเข้าถึงและภาวะการเข้าถึง หรือก็คือรูปแบบ และสาระแห่งการเข้าถึงสรวงไว้ว่ามีวิธีการหรือรูปแบบ 5 แบบ ได้แก่

1) วิธีสมათานเหมือนอย่างพ่อค้าสองคนที่เชื่อว่าตปุสสะและภัลลิกะ เป็นต้นว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งสองนั้น ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระธรรมเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงจำข้าพระองค์ทั้งสองว่าเป็นอุบาสก"

2) วิธียอมเป็นศิษย์ เหมือนอย่างท่านพระมหากัสสปะ เป็นต้นว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก"

3) วิธีแสดงความนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย เหมือนอย่างพรหมายูพราหมณ์ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงธรรมจบลง ก็ลุกจากอาสนะ กระทำผ้าห่ม ฉเวียงบ่า ประนมมือไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ เปล่งอุทาน 3 ครั้งว่า "นโม ตัสส ภควโต อรหโต สัมมาสัมพุทธัสส" ครบ 3 จบ ท่ามกลางประชุมชน

4) วิธีมอบตน เช่น โยคีบุคคผลผู้จะปฏิบัติกรรมฐานกล่าวคำมอบตนต่อพระรัตนตรัยก่อนลงมือปฏิบัติ

5) วิธีเข้าถึงโดยวิสัยและโดยกิจ คือ การระงับและกำจัดอุปกิเลสด้วยการถึงสรณคมน์ เหมือนที่พระอริยบุคคลทั้งหลายได้ทำเป็นตัวอย่าง

แม้วิธีเข้าถึงสรวง หรือ สรณคมน์ จะมีหลายวิธี แต่สาระของทุกวิธีนั้นเหมือนกัน คือ การที่จิตเกิดความเลื่อมใสและความเคารพในพระรัตนตรัย เพราะเชื่อมั่นด้วยตนเอง โดยไม่ต้องเชื่อใครว่า พระรัตนตรัยเป็นทางนำไปสู่การกำจัดทุกข์และทำลายกิเลสได้อย่างแท้จริง ดังนั้น การเข้าถึงสรวงจึงควรเป็นไปควบคู่กันคือทั้งวิธีหรือพิธี และสาระ ในวิธีและสารถนั้น สาระถือว่าสำคัญที่สุด วิธีแม้จะถูกต้องและยิ่งใหญ่เพียงใด แต่หากเข้าไม่ถึงสาระของสรณคมน์ ก็ถือว่า ยังไม่มั่นคง และอาจเปลี่ยนศาสนาได้

การขาดจากสรวง

การขาดสรวงคณ มี 2 อย่าง คือ การตาย และการเปลี่ยนศาสนา การขาดสรวงคณประเภทแรกไม่มีโทษ ส่วนประเภทหลังมีโทษเพราะประพฤติดื้อต่อพระศาสดา การขาดสรวงคณประเภทหลังนี้เกิดขึ้นกับปุถุชนเท่านั้น ส่วนอริยบุคคลตั้งแต่ชั้นโสดาบันขึ้นไปไม่ขาดสรวงคณเพราะมีศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย อนึ่ง สำหรับปุถุชนนั้น แม้สรวงคณไม่ขาด แต่สรวงคณของปุถุชนก็อาจเศร้าหมองได้เพราะประพฤติดื้อด้วยความไม่รู้ ความลึกลับสงสัย ความรู้ผิด และความประพฤติดื้อที่ไม่เกื้อกูล ไม่เหมาะสมต่อพระรัตนตรัย [ช.ช. (มมร.) 1/12] นอกจากนี้ การขาดสรวงคณเพราะหันไปนับถือศาสนาอื่นมีคำเรียกเฉพาะว่า “อัญญสัทธุกเทศ” หมายถึง ถูศาสนาอื่น คือ ถูถูกอยู่แล้ว กลับไปพล่ทิ้งไปถือผิด ซึ่งเป็นหนึ่งในอภิธาน 6 จัดเป็นกรรมที่เด่นยิ่งกว่ากรรมอื่น ๆ ความผิดพลาดสถานหนัก 5 ข้อแรก ตรงกับอนันตริยกรรม คือ มาตุฆาต ฆาตมารดา ปีตุฆาต ฆาตบิดา อรหันตฆาต ฆาตพระอรหันต์ โลหิตุปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนหื้อพระโลหิต สัมภเวศ ทำให้สงฆ์แตกสามัคคีกัน และ ข้อ 6 คือ อัญญสัทธุกเทศ ถูศาสนาอื่น คือ ถูถูกอยู่แล้ว กลับไปพล่ทิ้งไปถือผิด [พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2546; ตรีรัตน์ ปิ่นประยงค์, 2549]

บทบาทอุบาสิกาทัวอย่าง

อุบาสิกาทัวอย่าง

อุบาสิกาทัวอย่าง คือ อุบาสิกาที่ได้รับแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าให้ดำรงตำแหน่งเอตทัคคะ คือ การยกย่องว่าเป็นอุบาสิกาผู้ยอดเยี่ยมกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในด้านใดด้านหนึ่ง [พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2546] โดยอาศัยเหตุ 4 ประการ ได้แก่

- 1) การแสดงความสามารถให้ปรากฏในเหตุการณ์ที่เผชิญ
- 2) การเป็นผู้ริเริ่มในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง
- 3) ความเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านใดด้านหนึ่ง
- 4) ความเป็นยอดในบรรดาผู้เชี่ยวชาญด้านนั้น ๆ

อุบาสิกบางที่ได้รับตำแหน่งเพราะเหตุอย่างเดียวกันก็มี เพราะเหตุหลายอย่างก็มี (ดวงกมล ทองคนารักษ์, 2547 หน้า 10) อุบาสิกาที่ได้รับตำแหน่งเอตทัคคะมีจำนวน 10 คน [อัง.เอกก. (มจร.) 20/258-267/32-33] ได้แก่

1) อุบาสิกาสุชาดา	เป็นเลิศด้านถึงสรณะก่อน
2) อุบาสิกาวิสาขามิคารมารดา	เป็นเลิศด้านถวายทาน
3) อุบาสิกาขุชุตตรา	เป็นเลิศด้านพหูสูต
4) อุบาสิกาสามาวดี	เป็นเลิศด้านอยู่ด้วยเมตตา
5) อุบาสิกาอุตตรานันทมารดา	เป็นเลิศด้านยินดีในฉาน
6) อุบาสิกาสุปวาสาโกลิยธิดา	เป็นเลิศด้านถวายรสอันประณีต
7) อุบาสิกาสุปิยา	เป็นเลิศด้านบำรุงภิกษุอาพาธ
8) อุบาสิกาภาติยานี	เป็นเลิศด้านเลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น
9) อุบาสิกานกุลมารดาคหปตานี	เป็นเลิศด้านพูดคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย
10) อุบาสิกากาลี	เป็นเลิศด้านเลื่อมใสเพราะได้ฟังจากผู้อื่น

บทบาท

ตรีรัตน ปิ่นประยงค์ (2549) ระบุว่าหน้าที่ของพุทธบริษัทที่สำคัญที่สุดในการบำรุงรักษาพระพุทธศาสนาคือการปรับปรุงวาท ส่วนมนตรี สิระโรจนานันท์ (สีบด้วง) (2557) ได้ประมวลบทบาทของอุบาสิกาผู้ดำรงตำแหน่งเอตทัคคะแล้วสรุปว่ามี 4 ด้าน ได้แก่ 1) การอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา 2) การปฏิบัติธรรม 3) การเผยแผ่ธรรม 4) บทบาทด้านอื่น ๆ นอกจากนี้ พระนรุธ ฐานวิโร (กุลผาย) (2554) ก็ได้กล่าวถึงบทบาทอุบาสิกาไว้เช่นกันว่าอาจแบ่งได้เป็น 3 ด้าน ได้แก่ 1) การอุปถัมภ์พระพุทธานุภาพ 2) การเผยแผ่พระพุทธศาสนา 3) การปกป้องพระพุทธานุภาพ เมื่อรวมทัศนะเหล่านี้เข้าด้วยกัน อาจสรุปบทบาทและหน้าที่ของอุบาสิกาได้ว่ามี 5 ประการ ได้แก่ 1) การอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา 2) การเผยแผ่ธรรม 3) การปฏิบัติธรรม 4) การปรับปรุงวาท และการปกป้องคุ้มครองพระศาสนา และ 5) บทบาทด้านอื่น ๆ ดังนี้

1. การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธานุภาพ บทบาทที่สำคัญประการหนึ่งของอุบาสิกาคือการถวายความอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา อุบาสิกาที่ได้รับยกย่องให้เป็นเอตทัคคะในด้านการถวายการอุปถัมภ์และบทบาทที่ใกล้เคียงกันในเรื่องการถวายทาน มี 3 คน คือ

1) นางวิสาขามิคารมารดา หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปคือนางวิสาขา ได้รับแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะในการถวายทาน โดยที่นางวิสาขาบรลุเป็นพระอรียบุคคลชั้นโสดาบันตั้งแต่อายุ 7 ขวบ การถวายทานครั้งสำคัญคือการสร้างวัดชื่อพุพพารามด้วยการสละทรัพย์จำนวน 9 โภฏี หรือ 90 ล้าน เป็นผู้ริเริ่มการถวายผ้าอาบน้ําฝนแก่ภิกษุและถวายผ้าอาบน้ําแก่ภิกษุณี [อัง.เอกก. (มมร.) 33/88-103]

2) นางสุปวาสาโกถียธิดา เป็นเอตทัคคะในการถวายอาหารที่มีรสชาติอันประณีต โดยที่นางสุปวาสา ตลอดเวลาที่ทนทุกข์ทรมานเพราะการตั้งครุภณานถึง 7 ปี 7 วันได้อาศัยการระลึกถึงพระพุทธคุณช่วยให้บรรเทาทุกข์ลงได้บ้าง เมื่อนางคลอดบุตรแล้วได้นิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวกมาฉันภัตตาหาร 7 วัน อีกครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จไปเยี่ยมนาง นางจึงได้ถวายภัตตาหารอย่างประณีต [อัง.เอกก. (มมร.) 33/140-141]

3) นางสุปปิยา เป็นเอตทัคคะในการบำรุงภิกษุอาพาธ โดยที่นางสุปปิยา เป็นเพื่อนสนิทของนางวิสาขา นางได้พบภิกษุอาพาธรูปหนึ่งต้องการน้ําดมเนื้อเพื่อนำมาผสมทำเป็นยาถ่าย จึงรับปากท่านแล้วให้คนรับใช้ไปซื้อเนื้อแต่ไม่ได้ ทำให้ตัดสินใจใช้มีดเชือดเนื้อขาตัวเองแล้วให้คนรับใช้เอาไปต้มถวายพระอาพาธ จากเหตุการณ์นี้ทำให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามภิกษุฉันเนื้อมนุษย์ [อัง.เอกก. (มมร.) 33/141-143]

2. การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การเผยแผ่พระพุทธศาสนาгинความกว้างหมายรวมทั้งการแสดงธรรม เช่น นางขุชชุตตรา การสงเคราะห์ช่วยเหลือสังคม เช่น พระนางสามาวดี การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง เช่น นางวิสาขา และการชักชวนให้นับถือพระพุทธศาสนา เช่น นางวิสาขา และนางจุฬสูภัททา ในบรรดาอุบาสิกาเหล่านี้ นางขุชชุตตราเป็นหญิงค่อมและเป็นสาวใช้ของพระนางสามาวดี เป็นผู้มีบทบาทเด่นในด้าน การเป็นผู้เรียนรู้ธรรมมากจนได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะในด้านพหูสูต นอกจากจะรู้ธรรมมากแล้วยังเผยแผ่ธรรมแก่ผู้อื่นด้วย โดยในวัง นางมีหน้าที่รับใช้พระนางสามาวดีต่อมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าทำให้บรลุเป็นพระโสดาบัน เมื่อพระนางสามาวดีทราบเรื่องจึงให้นางแสดงธรรมให้ฟัง พระนางสามาวดีและบริวาร 500 คน บรลุเป็นพระโสดาบัน ตั้งแต่นั้นมา นางได้รับยกเว้นไม่ต้องทำหน้าที่เป็นคนรับใช้ แต่ได้รับหน้าที่ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วนำมาแสดงให้พระนางสามาวดีและบริวาร [อัง.เอกก. (มมร.) 33/103-132]

อุบาสิกาอีกคนหนึ่งที่ได้ชื่อได้ว่าเป็นตัวอย่างของผู้เผยแพร่ธรรม ได้แก่ นางกาลิหรือ กาลี เป็นหญิงเฝ้าป่าช้าหรือสัปเหร่อ วันหนึ่ง นางพบภิกษุชื่อว่ามหากาลเข้ามาปฏิบัติกรรมฐานอยู่ที่ป่าช้า จึงได้แนะนำระเบียบของภิกษุที่จะอยู่ในป่าช้า เมื่อมีผู้นำศพมาให้นางจัดการ ได้นิมนต์พระมหากาลพิจารณาสุภะทำให้ท่านบรรลุธรรม [มหากาลเถรคาถา ชุ.เถร. (มจร.) 26/151-152/354-355]

3. การปฏิบัติธรรม โดยทั่วไปการทำทานมักเข้าใจว่าเป็นการทำบุญไม่ใช่การปฏิบัติธรรม และการปฏิบัติธรรมมักเข้าใจว่าต้องไปถือศีลเจริญกรรมฐานที่วัด ในความเป็นจริง ทาน ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นระดับการปฏิบัติธรรมและไม่จำกัดเวลา อีกอย่างหนึ่งการทำทานเรียกว่าอามิสบูชา ส่วนที่เหลือเรียกปฏิบัติบูชาซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญมากกว่า [มหาปรินิพพานสูตร ที.ม. (มจร.) 10/199/148] เพราะการปฏิบัติบูชาจะทำให้ศาสนาดำรงอยู่ได้นาน รวมความว่าการปฏิบัติดีทุกอย่างเป็นการปฏิบัติธรรมมี 2 แบบ คือ แบบสามัญที่ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน และแบบวิสามัญที่ปฏิบัติในสถานที่และเวลาเฉพาะ [มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืบดวง), 2557] อุบาสิกาที่เป็นตัวอย่างในการปฏิบัติธรรม เช่น พระนางสามาวดี และ นางอุตตรานันทมารดา

พระนางสามาวดี เป็นพระมเหสีของพระเจ้าอุเทน แม้ไม่เคยไปวัดเลยก็บรรลุธรรมขั้นโสดาบันจากการฟังธรรมที่แสดงโดยสาวใช้หลังค่อมชื่อชุชุตตรา และได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะในด้านเป็นผู้มีปรกติดู้อยู่ด้วยเมตตาเพราะมีเหตุการณ์อย่างน้อย 2 ครั้ง เกิดกับพระนาง คือ พระราชาทรงเข้าใจผิดบางประการจึงทรงกริ้วประสงค์จะสังหารพระนางแต่พระนางก็ชนะได้ด้วยการเล่นเมตตาให้กับพระราชา อีกเหตุการณ์หนึ่งพระนางพร้อมบริวารถูกจุดไฟเผากำลังจะถูกคลอกสิ้นพระชนม์แต่ไม่ทรงโกรธต่อผู้วางเพลิงแล้วให้บริวารเจริญกรรมฐานโดยกำหนดเวทนาคือความรู้สึกที่เกิดขึ้นในขณะนั้นเป็นอารมณ์แทน [อัง.เอกก. (มจร.) 33/103-132]

นางอุตตรานันทมารดา บรรลุเป็นพระโสดาบันตั้งแต่ยังเยาว์ นางได้แต่งงานกับชายจากตระกูลเศรษฐีที่ไม่ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทำให้นางไม่สามารถรักษาอุโบสถศีลเหมือนเมื่อก่อน จึงจ้างโสเภณีชื่อสิริมาให้ช่วยดูแลสามี นางสิริมาสำคัญตนผิดจึงใช้น้ำมันที่กำลังเดือดราดลงบนศรีษะของนางอุตตรา ก่อนน้ำร้อนจะถูกศรีษะนางอุตตราได้ตั้งสติเข้าจานด้วยเมตตาภาวนาทำให้ความร้อนของน้ำมันไม่สามารถทำอันตรายนางได้ เพราะเหตุนี้จึงได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นเอตทัคคะในด้านเป็นผู้ยินดีในจาน [อัง.เอกก. (มจร.) 33/132-140]

4. การปรับปรวิบาทและปกป้องพระพุทธศาสนา บทบาทที่ถือว่าสำคัญที่สุดประการหนึ่ง คือ การปรับปรวิบาท คือ การจัดการกับความเห็นผิด พุตผิด และกระทำผิดของลัทธิอื่นต่อพระพุทธศาสนา [พระนรุธ ฐานวิโร (กุลผาย), 2554 หน้า 102, 105] อุบาสิกามีบทบาทเด่นในด้านนี้ ส่วนมากเป็นผู้ที่มีฐานะมั่นคงมีบทบาทในสังคม ซึ่งเป็นอุบาสิกามีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง การปกป้องพระพุทธศาสนาเป็นไปใน 3 ด้าน ได้แก่ 1) อุบาสิกากับการบัญญัติสิกขาบท 2) พุทธานุญาติเกิดขึ้นเพราะอุบาสิกา 3) การชำระอธิกรณ์

อุบาสิกากับการบัญญัติสิกขาบท เช่น กรณีพระอุทายีนั่งพูดคุยในที่ลับตากับหญิงสองต่อสอง นางวิสาขาเห็นเข้าจึงเข้าไปกล่าวตักเตือนว่าเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม ถึงแม้ว่าจะไม่ประพฤตินทางที่เสียหาย แต่ชาวบ้านที่พบเห็นจะเข้าใจผิดได้ ท่านพระอุทายีนั่งไม่สนใจที่จะรับฟัง จากนั้นนางจึงได้เล่าเรื่องดังกล่าวให้ภิกษุสงฆ์ได้ทราบ ภิกษุหลายรูปเมื่อได้รับฟังเรื่องนี้ จึงพากันกล่าวติเตียนพระอุทายีนั่งว่าเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม มีภิกษุรูปหนึ่งได้นำเรื่องดังกล่าวนี้ไปกราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบ เมื่อได้รับทราบแล้ว พระพุทธเจ้าได้รับสั่งให้ประชุมภิกษุทั้งหลาย เพื่อทรงไต่ถามท่านพระอุทายีนั่ง พระอุทายีนั่งรับสารภาพตามข้อกล่าวหาทุกประการ พระพุทธองค์ทรงติเตียนอย่างมาก แล้วทรงบัญญัติสิกขาบท [อนียตกัณฑ์ วิ.มหา. (มจร.) 1/443/472-474]

พุทธานุญาติเกิดขึ้นเพราะอุบาสิกา เช่น กรณีที่นางวิสาขา ครั้งหนึ่งนางได้ถือผ้าเช็ดปาก (ผ้าเช็ดหน้า) เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า นางได้ถวายผ้าเช็ดปากและกล่าวถึงประโยชน์ของผ้าเช็ดปาก ด้วยเหตุที่ว่ายังไม่เคยมีอุบาสิกาท่านใดในพระพุทธศาสนาถวายผ้าเช็ดปากให้แก่สงฆ์ พระพุทธองค์จึงได้ทรงชี้แจงเรื่องนี้ให้สงฆ์ได้รับทราบ ทรงตรัสรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตผ้าเช็ดปาก” [วิ.มหา. (มจร.) 5/355/228]

อุบาสิกากับการชำระอธิกรณ์ เช่น ครั้งหนึ่งมีภิกษุณีรูปหนึ่ง เป็นบุตรของเศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์ ตั้งครรรค์ก่อนที่จะอุปสมบท แต่ไม่รู้ เมื่อครรรค์เริ่มโตขึ้นภิกษุณีที่อยู่ใกล้กันก็สงสัยว่าภิกษุณีรูปนี้ตั้งครรรค์ก่อนหรือหลังบวช พระพุทธองค์ได้ตั้งกรรมการขึ้นมาเพื่อหาความจริงและความถูกต้อง การวินิจฉัยและตัดสินใจครั้งนี้ พระองค์ได้เชิญพระเจ้าปเสนทิโกศล อนาถบิณฑิกเศรษฐี จูฬอนาถบิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขา และตระกูลใหญ่ ๆ ที่เชื่อถือได้มาเป็นคณะกรรมการและมีมติให้นางวิสาขาเป็นผู้ตรวจอายุครรรค์ นางได้ตรวจดูที่มือ เท้า สะตือ และขอตรวจภิกษุณีภายในมาน ได้นับ

เดือน นับวัน ซึ่งก็ได้ทราบความจริงว่า ภิกษุณีท่านนี้ได้ตั้งครุรกก่อนที่จะอุปสมบท ทำให้ท่านได้พ้นจากมลทิน [ช.ชา. (มมร.) 55/233-238]

5. บทบาทด้านอื่นๆ นอกเหนือจากบทบาทด้านการบำรุงพระศาสนา การปฏิบัติธรรม และการเผยแผ่ อุบาสิกาที่มีบทบาทในด้านอื่นก็มี ทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่า อุบาสิกาเหล่านี้ไม่ได้บำรุงพระศาสนา ไม่ได้ปฏิบัติธรรม และไม่ได้เผยแผ่ศาสนา เพียงแต่บทบาทเหล่านี้ไม่เด่นเท่ากับบาทอื่น เช่น นางสุชาดา นางกาติยานี และ นางนกุลมารดา

นางสุชาดา ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะในด้านการถึงสรณะก่อน นางได้พบพระพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้ และได้ถวายข้าวมธุปายาสซึ่งเป็นอาหารมื้อสุดท้ายก่อนการตรัสรู้ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วได้เสด็จไปโปรดบุตรของนางซึ่งอยู่สะพรั่งกับนาง สามิ และภรรยาเก่าของพระยสะ ทำให้นางกลายเป็นอุบาสิกาที่ถึงไตรสรณะเป็นคนแรก [อัง.เอกก. (มมร.) 33/85-88]

นางกาติยานี ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นเอตทัคคะด้านการมีศรัทธาอย่างแน่นแฟ้น เมื่อฟังธรรมอยู่ได้รู้ข่าวว่าโจรกำลังขึ้นบ้านและกำลังขโมยขนทรัพย์สมบัติไป นางยอมสละทรัพย์แต่ไม่ละทิ้งโอกาสในการฟังธรรม หัวหน้าโจรซึ่งแอบอยู่ใกล้กับนางเพราะวางแผนว่าหากนางกลับไปขัดขวางการโจรกรรมก็จะฆ่าเสีย ได้ฟังการสนทนาระหว่างนางกับหญิงรับใช้ที่รายงานสถานการณ์ โจรขึ้นบ้านพร้อมกับจิตใจอันเด็ดเดี่ยวของนางทำให้กลับใจ คือ นอกจากจะไม่ปล้นบ้านแล้วยังตั้งใจไปฟังธรรมด้วย [อัง.เอกก. (มมร.) 33/177-147]

นางนกุลมารดาคหปตานี ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นเอตทัคคะด้านการกล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย สามิของนางก็ได้รับแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะด้านเดียวกัน ด้วยเหตุที่ทั้งนางและสามิเป็นผู้กล่าวต่อกันและกล่าวถึงกันด้วยคำที่ไพเราะเต็มไปด้วยความชื่นชมซึ่งกันและกัน ปฏิบัติหน้าที่ต่อกันด้วยความรักและมั่นคงในความรักนั้นจนเป็นที่ปรากฏต่อสาธารณชน พระพุทธเจ้าจึงยกขึ้นเป็นตัวอย่างในด้านการกล่าวถ้อยคำอันทำให้เกิดความคุ้นเคยรักใคร่ [อัง.เอกก. (มมร.) 33/81-83]

สตรีเหล่านี้มีชีวิตอยู่ในบริบทของสังคมอินเดียภายใต้อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่เข้มแข็ง แต่พระพุทธเจ้ายกสตรีเหล่านี้ให้เป็นที่ประจักษ์ต่อสังคมตามความสามารถ โดยก้าวข้ามเพศภาวะและยกฐานะเป็นใหญ่แทน ทำให้สตรีมีฐานะทัดเทียมกับชายในพื้นที่ของพระพุทธศาสนาในฐานะอุบาสิกาคู่กับอุบาสกเป็นกลไกขับเคลื่อนพระศาสนาในอัตราความสำคัญที่เท่ากัน

ข้อสรุป

ศรัทธาคือหัวใจของการเป็นศาสนิกชนของทุกศาสนารวมทั้งศาสนาพุทธด้วย แต่ศาสนาพุทธไม่ให้หยุดเพียงศรัทธา ยังทำทนายให้สาวกตั้งข้อสงสัยได้ทั้งต่อพระศาสดา และหลักธรรมพร้อมทั้งพิสูจน์ทดลองได้โดยไม่ขาดจากความเป็นชาวพุทธ [เกสปุตติสูตร อัง.ติก. (มจร.) 20/66/255-263] เพราะศรัทธาเป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งซึ่งไม่ว่าจะมีมากอย่างไรก็ไม่อาจบรรลุเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาได้ ศรัทธาจึงต้องคู่กับปัญญา หมายความว่า ศรัทธาหรือปัญญาเพียงอย่างเดียวไม่อาจทำให้เป็นชาวพุทธที่สมบูรณ์ได้ อย่างไรก็ตาม เพราะเหตุที่ศรัทธาและปัญญาไม่อาจบังคับให้ทุกคนมีเสมอ กันได้ พระพุทธศาสนาจึงไม่บังคับให้คนปฏิบัติเท่ากันเพราะระดับศรัทธาและปัญญา ต่างกัน สิ่งที่พระพุทธศาสนาทำคืออบรมสั่งสอนให้เกิดศรัทธาและปัญญา เมื่อคนมี ศรัทธาและปัญญามากขึ้นหรือสูงขึ้น ความประพฤติก็จะดีขึ้นเองตามลำดับ ดังนั้น แม้จะเป็นพุทธศาสนิกชนไม่ว่าจะเป็นอุบาสกหรืออุบาสิกา จึงมีความหลากหลายซึ่ง สามารถแบ่งออกได้อย่างน้อย 3 ระดับ คือ ปุถุชน กัลยาณชน และอริยชน กล่าวคือ ชาวพุทธขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสูง ซึ่งมีพฤติกรรมที่สังเกตได้ด้วยการรักษาศีลห้า โดย ชาวพุทธกลุ่มแรกประพฤติได้บ้างไม่ได้บ้าง ครบบ้างไม่ครบบ้าง กลุ่มที่สองประพฤติได้ ทั้งหมดด้วยความระมัดระวัง ส่วนกลุ่มที่สามประพฤติได้ทั้งหมดเป็นอัตโนมัติ

อีกประการหนึ่ง เพราะพระพุทธศาสนาเชื่อว่าคนมีความต่างกันจึงไม่บังคับให้ ทุกคนต้องทำเหมือนกัน และยังเชื่อว่าทุกคนสามารถเรียนรู้ได้เท่ากัน ดังนั้น จึงทำให้ พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการศึกษาโดยหลักปฏิบัติอันเป็นแกนกลางของการ ดำเนินชีวิตชาวพุทธก็เรียกว่าการศึกษาสามอย่างหรือไตรสิกขา และเรียกผู้ที่ยังไม่ บรรลุอรหัตผลว่าเป็นนักศึกษาทั้งหมด ดังนั้น ไม่ว่าอุบาสก อุบาสิกา ภิกษุ หรือภิกษุณี ทุกรูปใดที่ยังไม่บรรลุอรหัตผลก็เป็นนักศึกษาเหมือนกัน และการศึกษาที่แท้จริงของ ชาวพุทธเริ่มต้นที่การกำจัดความเห็นแก่ตัวพร้อมกับความเชื่อมั่นในศักยภาพของ มนุษย์และการไม่ยึดติดรูปแบบในการเข้าถึงเป้าหมายทั้งหมดรวมเรียกว่าการเข้าถึง กระแสแห่งนิพพานหรือโสดาบัน [สังโยชน์สูตร อัง.ทสก. (มจร.) 24/13/21] เมื่อบรรลุ โสดาบันแล้วนี่เองจะทำให้เป็น “สังฆะ” โดย “ธรรม” ต่างจาก สังฆะโดย “วินัย” อัน หมายถึงนักบวชตั้งแต่สี่รูปขึ้นไป [มหานามสูตร อัง.ฉก. (มจร.) 22/10/422-423] เพราะฉะนั้น โดยสาระที่แท้ของพระพุทธศาสนาจึงไม่ได้ให้ความสำคัญที่รูปแบบกระทั่ง

เพศภาวะ อุบาสิกา จึงมีสิทธิในพื้นที่ทางศาสนาเพื่อการพัฒนาตนเองเต็มที่ไม่ว่า
จากชายและนักบวชเลย [มหาปรีนิพพานสูตร ที.ม. (มจร.) 10/168/113-116]

บทที่ 7

ภิกษุณี: สตรีที่บวชเป็นพระ

สตรีเมื่อศรัทธาในพระรัตนตรัยแล้วต้องการปฏิบัติธรรมอย่างเข้มข้นจึงละบ้านเรือนออกบวช พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ได้ แต่ทรงกระทำด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่งเพื่อไม่ให้ส่งผลกระทบต่อเป้าหมายในการตั้งพระศาสนา คือ การดำเนินชีวิตเพื่อมุ่งกำจัดกิเลสส่วนตนและการเผยแผ่หลักการดำเนินชีวิตนั้นเพื่อความผาสุกแก่มวลชน เพื่อการนี้ จึงทรงวางระเบียบปฏิบัติไว้อย่างเหมาะสมทั้งแก่ผู้จะบวชเอง สังคม และพระศาสนา

ความนำ

ภิกษุณี เป็นคำที่คุ้นหู แต่ไม่คุ้นตา เพราะชาวพุทธจะได้ยินเสมอเมื่อกล่าวถึงพุทธบริษัทพร้อมกับข้อความต่อท้ายว่า บัดนี้ภิกษุณีได้สูญไปแล้ว จนกระทั่งเมื่อประมาณ 15 ปีมานี้ มีภิกษุณีเกิดขึ้นในประเทศไทย ผู้ติดตามข้อมูลข่าวสารจึงทราบว่าภิกษุณียังมีอยู่ โดยหลักการแล้ว ภิกษุณีคือหนึ่งในพุทธบริษัทสี่ซึ่งประกอบด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ที่พระพุทธเจ้าทรงมีพระทัยที่จะจัดตั้งขึ้นมาตั้งแต่พรรษาแรกแห่งการตรัสรู้ซึ่งเวลานั้นยังไม่มีพุทธบริษัท ความมั่นคงของพุทธบริษัทเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงใช้พระชนม์ชีพเป็นเดิมพัน หมายความว่า หากยังไม่ครบและยังไม่มั่นคง พระองค์ก็จะไม่ปรินิพพาน ดังหลักฐานที่ทรงตอบปัญามารที่มาทูลขอให้ปรินิพพานภายหลังที่ตรัสรู้ [มหาปรินิพพานสูตร ที.ม. (มจร.) 10/168/113-116]

ภิกษุณี พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งขึ้นเพื่อให้มีสถานภาพต่างจากประชาชนทั่วไป ทำให้หุ้นส่วนในพระพุทธศาสนาอยู่ในมือของชาวพุทธสองฝ่าย คือ บรรพชิตประกอบด้วยภิกษุและภิกษุณี และฆราวาสประกอบด้วยอุบาสกและอุบาสิกา ซึ่งทั้งสองฝ่ายต้องทำงานประสานกัน กล่าวคือ ภิกษุและภิกษุณีต้องประกอบกิจการงานทางจิตเพื่อให้มีคุณธรรมต่าง ๆ แล้วอนุเคราะห์อุบาสกอุบาสิกาด้วยธรรมทาน ในขณะที่อุบาสกอุบาสิกาก็ต้องประกอบอาชีพเพื่อให้มีทรัพย์แล้วบำรุงภิกษุและภิกษุณีด้วยปัจจัยสี่ [สิงคาลกสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/272/216]

พระพุทธศาสนาจึงถือว่าได้เปิดพื้นที่ทางศาสนาซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้แก่สตรีเข้ามามีส่วนร่วมบริหารจัดการ ซึ่งต่างจากศาสนากระแสหลักในยุคนั้นคือศาสนาพราหมณ์ที่ไม่มีพื้นที่ทางศาสนาให้กับสตรีแม้แต่การประกอบพิธีกรรม สตรีในยุคนั้นเป็นได้เพียงเครื่องประกอบในพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาเท่านั้น แม้แต่จะประกอบพิธียังทำไม่ได้ การที่จะมีสิทธิเข้ามาเป็นสมาชิกอันศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาจนกระทั่งบริหารจัดการความเป็นไปของศาสนาก็เป็นไปไม่ได้ พระพุทธเจ้าทรงรู้ว่าการที่พระองค์เปิดพื้นที่ทางศาสนาให้กับสตรีเข้ามาเป็นนักรบขทัตเทียมกับบุรุษเป็นการทวนกระแสสังคมอย่างยิ่ง พระองค์ทรงมีแนวทางในการบริหารจัดการให้สตรีเข้ามามีชีวิตในพระศาสนาได้โดยไม่ถูกต่อต้านจากสังคมและบรรลุปเป้าหมายทางศาสนาได้อย่างไร แนวทางดังกล่าวนั้นคืออะไร สตรีเหล่าใดบ้างที่ยอมรับแนวทางเหล่านั้น พวกเขาเมื่อสละบ้านเรือนออกบวชแล้วดำเนินชีวิตในฐานะนักรบขทัตเทียมด้วยความภูมิโงหรือไร เกียรติ ด้วยความสะดวกสบายหรือยากลำบาก ด้วยความหวังหรือความสิ้นหวัง ครอบครัวของเธอเห็นด้วยหรือไม่กับการตัดสินใจออกบวช ครอบครัวของเธออยู่ในชาติตระกูลใด สูงหรือต่ำ และที่สำคัญ เธอตัดสินใจออกบวชเพราะเหตุใด เหล่านี้คือประเด็นศึกษาในบทนี้

ความหมายและกำเนิด

ความหมาย

ความหมายของคำว่า “ภิกษุณี” ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 3 ชื่อภิกษุณีวิภังค์ [วิ.ภิกษุณี. (มจร.) 3/658/5-6] จำนวน 12 สำนวน ความว่า ชื่อว่าภิกษุณี 1) เพราะเป็นผู้ขอ 2) เพราะอาศัยการเที่ยวขอ 3) เพราะใช้ผืนผ้าที่ถูกทำให้เสียราคา 4) เพราะเรียกกันโดยโวหาร 5) เพราะการปฏิญาณตน 6) เพราะพระพุทธเจ้าทรงบวชให้ 7) เพราะเป็นผู้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ 8) เพราะเป็นผู้เจริญ 9) เพราะเป็นผู้มีสาระ 10) เพราะเป็นผู้ยังต้องศึกษา 11) เพราะเป็นผู้ไม่ต้องศึกษา 12) เพราะเป็นผู้ที่สงฆ์ 2 ฝ่ายพร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ถูกต้องสมควรแก่เหตุ ความหมายของภิกษุณีมี 12 ความหมายดังกล่าวมานี้ แต่เฉพาะความหมายที่ 12 เท่านั้น คือ ภิกษุณีฝ่ายเถรวาทที่ต้องปฏิบัติตามสิกขาบท 311 ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้

กำเนิด

พระพุทธเจ้าเมื่อคราวเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ครั้งแรก ประทับอยู่ที่นิโครธาราม ได้ทรงบวชพระให้นันทกุมารซึ่งเป็นพระอนุชา ต่อมาอีก 7 วัน ได้โปรดให้พระสารีบุตรบวชสามเณรให้ราหุลกุมาร และพระเจ้าสุทโธทนะสวรรคตแล้ว พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้ไปกราบทูลขอบวชในพระธรรมวินัย ถูกห้ามจากพระพุทธเจ้าถึง 3 ครั้ง ทรงเป็นทุกข์เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองพระพักตร์ กันแสงอยู่พลางถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า ทำประทักษิณแล้วเสด็จกลับไป ต่อมา พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ปามหาวัน กรุงเวสาลี เป็นพรรษาที่ 5 นับจากตรัสรู้ พระนางได้ปลงพระเกศา นุ่งห่มผ้ากาสาเย (ผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาด) พร้อมด้วยนางศากยานิ (เจ้าหญิงชาวศากยะ) จำนวน 500 นาง เสด็จตามพระพุทธเจ้าไปถึงศาลาที่ประทับ มีพระบาทระบม พระวรกายเปราะเปื้อนฝุ่นธุลี เป็นทุกข์ เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองพระพักตร์ ประทับยืนกันแสงอยู่ที่ซุ้มประตูชั้นนอก

พระอานนท์เห็นพระนางจึงถามจนทราบความแล้วได้ขอให้พระนางรอสักครู่เพื่อที่ท่านจะเข้าไปทูลขอพระพุทธานุญาตให้สตรีบวชด้วยการเล่าเรื่องที่พบพระนางให้ทรงทราบแล้วทูลขอด้วยคำว่า

“ขอประทานวโรกาส ขอมาตุคามพึงได้ออกจากเรือนบวช
เป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ด้วยเถิด”
ถูกห้ามจากพระพุทธเจ้าถึง 3 ครั้ง จึงทูลขอพระพุทธานุญาตด้วยคำทูลใหม่ว่า
“มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่
พระตถาคตทรงประกาศไว้ จะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล
สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตผลได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าข้า”

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

“อานนท์ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่
ตถาคตประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล
อนาคามีผล หรืออรหัตผลได้”

พระอานนท์จึงกราบทูลว่า

“ถ้ามาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัย
ที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล
สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรือ อรหัตผลได้ พระนางมหาปชาบดี
โคตมี ผู้เป็นพระมาตุจฉาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีอุปการะมาก

เคยประทับพระองค์ดูแลถวายเกษียรธาร (น้ำนม) เมื่อพระชนนี
สวรรคต ได้ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าดื่มเกษียรธาร ขอประทานวโรกาส
ขอมาคูคาม พึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัย
ที่พระตถาคตประกาศไว้แล้วด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

“อานนท์ ถ้าพระนางมหาปชาบดีโคตมีรับครุธรรม 8 ข้อ (การรับครุ
ธรรม) นั้นแลจงเป็นการอุปสมบทของพระนาง...”

พระอานนท์เรียนครุธรรมแล้วเข้าไปหาพระนางแล้วแจ้งความดังกล่าว พระนางกล่าว
ว่า

“ท่านอานนท์ ดิฉันยอมรับครุธรรม 8 ข้อนี้ ปฏิบัติไม่ละเมียดไป
จนตลอดชีวิตทีเดียว เปรียบเหมือนหญิงสาวหรือชายหนุ่มผู้ชอบ
แต่งกาย เมื่อสร้งน้ำดำเกล้าแล้ว ได้พวงอุบล พวงมะลิ หรือ
พวงลำตวน ก็ใช้มือทั้งสองประคองรับไว้เหนือศีรษะ ฉะนั้น”

จากนั้น พระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลว่า

“พระนางมหาปชาบดีโคตมียอมรับครุธรรม 8 ข้อแล้ว พระมาตุจฉา
ของพระองค์อุปสมบทแล้ว พระพุทธเจ้าข้า”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“อานนท์ ถ้ามาตุจฉาจะไม่ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรม
วินัยที่ตถาคตประกาศไว้แล้ว พรหมจรรย์จะดำรงอยู่ได้นาน สัทธิธรรม
จะดำรงอยู่ถึง 1,000 ปี แต่เพราะมาตุจฉาออกจากเรือนบวช
เป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้แล้ว บัดนี้พรหมจรรย์
จะดำรงอยู่ได้ไม่นาน สัทธิธรรมจะตั้งอยู่ได้เพียง 500 ปี เท่านั้น...
เปรียบเหมือนตระกูลที่มีสตรีมาก มีบุรุษน้อยจะถูกโจรปล้นทรัพย์
ทำร้ายได้ง่าย ... เหมือนหนอนขอกที่ลงในนาข้าวสาลีซึ่งอุดม
สมบูรณ์ก็ทำให้นาข้าวนั้นตั้งอยู่ได้ไม่นาน ... เหมือนเปลี้ยที่ลงใน
ไร่อ้อยที่อุดมสมบูรณ์ก็ทำให้ไร่อ้อยนั้น ตั้งอยู่ได้ไม่นาน อานนท์
เราบัญญัติครุธรรม 8 ข้อ แก่ภิกษุณีทั้งหลาย ภิกษุณีทั้งหลายไม่พึง
ละเมียดไปจนตลอดชีวิต ก็เหมือนคนกันทำนบที่สระใหญ่ เพื่อป้องกัน
ไม่ให้น้ำไหลออกไป ฉะนั้น”

[มหาปชาบดีโคตมีวัตถุ วิ.จ. (มจร.) 7/402-403/313-320;

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2556]

สิกขาบท

ระเบียบปฏิบัติสำหรับภิกษุณี เรียกว่า สิกขาบท หรือ วินัย หรือ ศีล มี 311 ข้อ ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกเล่ม 3 คือ ภิกษุณีวิภังค์ ว่าด้วยบทบัญญัติของภิกษุณีสงฆ์ 7 กัณฑ์/หมวด ได้แก่

- 1) ปาราชิก 2) สังฆาทิเสส 3) นิสสัคคียปาจิตตีย์ 4) ปาจิตตีย์
- 5) ปาฏิเทสนีย์ 6) เสขีย์ 7) อธิกรณ์สมณะ

โดยปรับโทษสถานหนักแก่ภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดบทบัญญัติกัณฑ์ปาราชิกและสังฆาทิเสส และปรับโทษสถานเบาแก่ภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดบทบัญญัติในกัณฑ์ที่เหลือ สิกขาบทเหล่านี้เป็นศีลของภิกษุณีเรียกโดยรวมว่า “ภิกษุณีปาติโมกข์” เป็นบทบัญญัติที่ภิกษุณีสงฆ์จะต้องสวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกครั้งเดือนเหมือนกับที่ภิกษุสงฆ์สวดภิกษุปาติโมกข์ บทบัญญัติของภิกษุณีเหล่านี้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1) อสาธารณบัญญัติ หรือ เอกโตบัญญัติ คือ บทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียว มีจำนวน 130 สิกขาบท

2) สาธารณบัญญัติ หรือ อุกโตบัญญัติ คือ บทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุสงฆ์บัญญัติไว้ซึ่งภิกษุสงฆ์พึงรักษาและภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วย มีจำนวน 181 สิกขาบท

ในที่นี่จะแสดงรายละเอียดสิกขาบทหมวดปาราชิก และสังฆาทิเสส ครบจำนวน ส่วนสิกขาบทที่เหลือจะแสดงไว้เฉพาะชื่อหมวดและจำนวนข้อ ดังนี้

1. ปาราชิก 8 สิกขาบท คำว่า ปาราชิก แปลว่า ทำให้พ่ายแพ้ซึ่งทำให้ผู้ละเมิดเป็นผู้พ่ายแพ้ คือ สิ้นความเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนาทันที ต้องสละสมณเพศ และบวชเป็นภิกษุณีอีกไม่ได้ เป็นอาบัติหนักและชั่วหยาบ ไม่มีส่วน (ของความเป็นพระ) เหลือ และแก้ไขไม่ได้ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ อสาธารณปาราชิก 4 ข้อ และ สาธารณปาราชิก 4 ข้อ ดังตารางที่ 7-1

ตารางที่ 7-1 สิกขาบทหมวดปาราชิก

อสาธารณปาราชิก	สาธารณปาราชิก
1. ภิกษุณีกำหนดยินดีการจับต้อง การลูบคลำ การจับ การต้อง หรือการ	1. ภิกษุณีเสพเมถุนธรรมด้วยความพอใจ โดยที่สุกกับสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้

อสารณปราชิก	สาธารณปราชิก
<p>บิพของชายผู้กำหนด บริเวณใต้ รากขวัญลงมา เหนือเข้าขึ้นไป</p> <p>2. ภิกษุณีรู้ที่อยู่ปกปิดโทษของภิกษุณี ผู้ต้องอาบัติปราชิก ไม่โจทด้วยตนเอง ไม่บอกแก่คณะ</p> <p>3. ภิกษุณีประพฤติตามภิกษุที่ถูกสงฆ์ พร้อมเพรียงกันลงอุกเขปณียกรรมแล้ว และสงฆ์ยังไม่รับกลับเข้าหมู่ ยังไม่มี สิทธิอยู่ร่วมกันสงฆ์</p> <p>4. ภิกษุณีกำหนดยินตีการจับมือ การที่ ชายผู้กำหนดจับมวมสังฆาฏิ ยืนเคียงคู่ กัน สนทนากัน ไปที่นัดหมาย ยินตีการ ที่ชายมาหา เดินตามชายเข้าไปสู่ที่ลับ หรือน้อมกายเข้าไปหาเพื่อคลุกคลีกัน เพื่อจะเสพ อสัทธิธรรมคือการถูกต้อง กาย</p>	<p>2. ภิกษุณีถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ โดย ส่วนแห่งจิตคิดจะลัก จากหมู่บ้านก็ตาม จากป่า ก็ตาม มิมูลค่าเท่ากับอัตรโทษที่พระราชา ทั้งหลาย จับโจรได้แล้วประหารบ้าง จองจำบ้าง เนรเทศบ้าง บริภาษาว่า เจ้าเป็นโจร เจ้าเป็นคนพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นขโมย เพราะ ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้</p> <p>3. ภิกษุณีจงใจพรากกายมมนุษย์จากชีวิต หรือ แสวงหาศัตราอันจะพรากกายมนุษย์นั้น กล่าว พรรณนาคุณแห่งความตายหรือชักชวนเพื่อให้ ตายว่า ท่านผู้เจริญจะมีชีวิตอย่างลำบากยาก เชื้อนี้ ไปทำไม ท่านตายเสียดีกว่า</p> <p>4. ภิกษุณีไม่รู้ยั้งแต่กล่าวอวดอุตริมนุสสรธรรม อันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐ อันสามารถให้ น้อมเข้ามาในตนว่า ข้าพเจ้ารู้อย่างนี้ เห็นอย่าง นี้ เว้นไว้แต่สำคัญว่าได้บรรลุ</p>

ที่มา: ปรับจากปราชิกกัณฑ์ วิ.ภิกขุณี. (มจร.) 3/656-677/1-24

2. สังฆาติเสส 17 สิกขาบท สังฆาติเสส แปลว่า อาบัติที่ต้องอาศัยสงฆ์ ในกรรมเบื้องต้นและกรรมที่เหลือ หมายถึง วิธีการออกจากอาบัติต้องอาศัยสงฆ์ตั้งแต่ ต้นไปจนตลอด ใช้ปรับโทษสถานหนักแก่ภิกษุณีรองลงมาจากปราชิก เป็นอาบัติหนัก และช่วยยับยั้ง แต่ยังมีส่วนเหลือและแก้ไขได้ แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ อสารณสังฆาติเสส 10 ข้อ และ สาธารณสังฆาติเสส 7 ข้อ ดังตารางที่ 7-2

ตารางที่ 7-2 สิกขาบทหมวดสังฆาติเสส

อสารณสังฆาติเสส	สาธารณสังฆาติเสส
<p>1. ภิกษุณีก่อคดีพิพาทกับคหบดี บุตรคหบดี ทาส กรรมกร โดยที่สุดแม้กับสมณปริพาชก</p> <p>2. ภิกษุณีรู้ที่อยู่ บวชให้สตรีที่เป็นโจร เป็นนักโทษ ประหาร โดยไม่บอกแก่พระราชสาส์น คณะ</p>	<p>1. ภิกษุณีทำหน้าที่ชักสื่อบอกความ ประสงค์ของชายแก่หญิงหรือความ ประสงค์ของหญิงแก่ชายเพื่อให้เป็น ภรรยา หรือเป็นชู้รัก โดยที่สุดแม้เพื่อ ให้อยู่ร่วมกันชั่วคราว</p>

อสาธณสังฆาทีเสส	สาธณสังฆาทีเสส
<p>สมาคม หรือกลุ่มชนให้ทราบ วันไว้แต่บวชให้สตรีที่สมควร</p> <p>3. ภิกษุณีไปสู่สะพานหมู่บ้าน ข้ามฝั่งแม่น้ำ ออกไปอยู่พักแรม หรือเดินปลีกจากคณะไปรูปเดียว</p> <p>4. ภิกษุณีไม่บอกการกสงฆ์ ไม่รับรู้ฉันทะของคณะ เรียกภิกษุณีที่ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมแล้ว โดยธรรม โดยวินัย โดยสัตตสุตสนเข้าห่ม</p> <p>5. ภิกษุณีกำหนด รับของเคี้ยวของฉันจากมือชาย ผู้กำหนดด้วยมือของตนแล้วเคี้ยวหรือฉัน</p> <p>6. ภิกษุณีส่งเสริมภิกษุณีอื่นให้รับของเคี้ยวของฉันจากมือชายผู้กำหนดโดยกล่าวว่า “แม่เจ้าชายผู้นั้นจะกำหนดหรือไม่ก็ตาม ก็ทำอะไรท่านไม่ได้ เขาถวายสิ่งใดไม่ว่าจะเป็นของเคี้ยวหรือของฉัน นิมนต์แล้วเคี้ยวหรือฉันเถิด”</p> <p>7. ภิกษุณีโกรธ ไม่พอใจ บอกคืนพระรัตนตรัย และจะไปเข้ารีตเดียรฉัตร ภิกษุณีอื่นห้ามไม่ฟัง ยังยืนยั่นอยู่อย่างนั้นจนสงฆ์สวดสมณุภาสน์ (ตักเตือน) ครบ 3 ครั้ง</p> <p>8. ภิกษุณีถูกตัดสินให้แพศตีในอธิกรณ์ โกรธ ไม่พอใจ กล่าวหาสงฆ์ว่าลำเอียงเพราะชอบเป็นต้น ภิกษุณีอื่นห้ามไม่ฟัง ยังยืนยั่นอยู่อย่างนั้นจนสงฆ์สวดสมณุภาสน์ครบ 3 ครั้ง</p> <p>9. ภิกษุณีอยู่คลุกคลีกัน มีความประพฤติ มีกิตติศัพท์ มีชื่อเสียงเลวทราม มักเบียดเบียนสงฆ์ ปกปิดโทษของกันและกัน ภิกษุณีอื่นห้ามไม่ฟัง ยังยืนยั่นอยู่อย่างนั้นจนสงฆ์สวดสมณุภาสน์ครบ 3 ครั้ง</p> <p>10. ภิกษุณียุยงให้ภิกษุณีอื่นอยู่คลุกคลีกัน โดยกล่าวว่า “แม่เจ้าทั้งหลาย ภิกษุณีเหล่าอื่นคลุกคลีกัน มีความประพฤติ มีกิตติศัพท์ มีชื่อเสียงเลวทรามก็มีอยู่ แต่สงฆ์ไม่ว่ากล่าวตักเตือน</p>	<p>2. ภิกษุณีขัดเคือง มีโทษะ ไม่เข้มแข็งใส่ความภิกษุณีอื่นด้วยอาบัติปาราชิก ไม่มีมูล</p> <p>3. ภิกษุณีขัดเคือง มีโทษะ ไม่เข้มแข็งพยายามหาเรื่องใส่ความภิกษุณีอื่นด้วยอาบัติปาราชิกที่ไม่มีมูล</p> <p>4. ภิกษุณีเพียรพยายามทำสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันให้แตกแยก ภิกษุณีทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนก็ไม่ยอมเชื่อฟัง ยังยืนยั่นอยู่อย่างนั้นจนสงฆ์สวดสมณุภาสน์ครบ 3 ครั้ง</p> <p>5. ภิกษุณีเป็นพรรคพวกสนับสนุนภิกษุณีที่ทำสงฆ์ให้แตกแยกกัน ภิกษุณีทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนก็ไม่ยอมเชื่อฟัง สงฆ์จึงสวดสมณุภาสน์ ยังยืนยั่นอยู่อย่างนั้นจนสงฆ์สวดสมณุภาสน์ครบ 3 ครั้ง</p> <p>6. ภิกษุณีประพฤติตนเป็นคนว่ายากสอนยาก ภิกษุณีทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนก็ไม่ยอมเชื่อฟัง ยังยืนยั่นอยู่อย่างนั้นจนสงฆ์สวดสมณุภาสน์ครบ 3 ครั้ง</p>

อสาทธณสงฆาทิสเส	สาธาณสงฆาทิสเส
พวกนั้น คอยแต่จะว่ากล่าวตักเตือนพวกท่าน” ภิกษุอื่นห้ามไม่ฟัง ยังยืนย่นยุงอยู่อย่างนั้น จนสงฆ์สวดสมณภาสน์ครบ 3 ครั้ง	

ที่มา: ปรับจากสังฆาทเสสกัณฑ์ วิ.ภิกขุณี. (มจร.) 3/678-732/25-75

ถ้าภิกษุณีต้องอาบัติสังฆาทิสเสข้อใดข้อหนึ่ง ต้องเข้าไปหาภิกษุณีสงฆ์จำนวน 4 รูปเป็นอย่างน้อย ทำความเคารพแล้วแจ้งความที่ตนต้องอาบัติ จากนั้นตัวแทนภิกษุณีสงฆ์จะประกาศให้สงฆ์ทราบ ขอความเห็นชอบจากสงฆ์ให้ลงโทษด้วยการให้อยู่มาณฑเป็นเวลา 15 คีน เมื่ออยู่ครบแล้วภิกษุณีสงฆ์จำนวน 20 รูปเป็นอย่างน้อย พิจารณาคำขอเข้าในหมู่สงฆ์ปกติเรียกว่าขออภัยทาน หากเห็นชอบก็อนุมัติให้พ้นจากอาบัติและกลับปฏิบัติเช่นภิกษุณีปกติได้ จำนวนวันในการลงโทษภิกษุณีสงฆ์ต่างจากภิกษุสงฆ์ กล่าวคือ ภิกษุหากต้องอาบัติสังฆาทิสเส ต้องอยู่ปริวาสเท่ากับจำนวนวันที่ปิดอาบัติ เมื่อครบแล้วจึงอยู่มาณฑ 6 คีน แล้วจึงขออภัยทาน ส่วนภิกษุณีไม่ต้องอยู่ปริวาสให้อยู่มาณฑเท่านั้นเป็นเวลา 15 คีน

3. สิกขาบทหมวดอื่น มี 6 หมวด คือ 1) นิสสัคคียปาจิตติย์ แปลว่า อาบัติที่ทำให้กุศลจิตของผู้ละเมิดเสียหายและจะพ้นจากอาบัติได้ก็ต่อเมื่อต้องสละสิ่งของที่ เป็นต้นเหตุแห่งการละเมิดก่อนการปลงอาบัติ 2) ปาจิตติย์ แปลว่า อาบัติที่ทำให้กุศลจิตของผู้ละเมิดเสียหายและจะพ้นจากอาบัติได้โดยการปลงอาบัติ 3) ปาฏิเทสนีย์ แปลว่า อาบัติที่ผู้ละเมิดต้องแสดงคิน 3) เสขีย์ แปลว่า ข้อปฏิบัติอันเป็นสมบัติของท่านผู้ยังต้องศึกษา และ 4) อธิกรณ์สมณะ แปลว่า ธรรมเนียมหรือระเบียบอธิกรณ์ หรือวิธีการเพื่อระงับอธิกรณ์ มีทั้งที่เป็นอสาทธณะและสาธาณณะสำหรับภิกษุณี ดังตารางที่ 7-3

ตารางที่ 7-3 สิกขาบทหมวดอื่น

ภิกษุ	ภิกษุณี
นิสสัคคียกัณฑ์ 3 วรรค คือ	นิสสัคคียกัณฑ์ 3 วรรค คือ
(1) จีวรวรรค 10 สิกขาบท	(1) ปัตตวรรค 12 สิกขาบท
(2) โกสิยวรรค 10 สิกขาบท	(2) จีวรวรรค 8 สิกขาบท
(3) ปัตตวรรค 10 สิกขาบท	(3) ชาตुरुปรชตวรรค 10 สิกขาบท
ปาจิตติยกัณฑ์ 9 วรรค คือ	ปาจิตติยกัณฑ์ 16 วรรค คือ

ภิกษุ	ภิกษุณี
(1) มุสาวาทวรรค 10 สิกขาบท	(1) ลสุณวรรค 10 สิกขาบท
(2) ภูตคามวรรค 10 สิกขาบท	(2) อันธการวรรค 10 สิกขาบท
(3) โอวาทวรรค 10 สิกขาบท	(3) นัคควรรค 10 สิกขาบท
(4) โภชนวรรค 10 สิกขาบท	(4) ตูรัฎฐวรรค 10 สิกขาบท
(5) อเจลกวรรค 10 สิกขาบท	(5) จิตตาคารวรรค 10 สิกขาบท
(6) สุราปานวรรค 10 สิกขาบท	(6) อารามวรรค 10 สิกขาบท
(7) สัปปาณกวรรค 10 สิกขาบท	(7) คัพภินีวรรค 10 สิกขาบท
(8) สหธรรมิกวรรค 12 สิกขาบท	(8) กุมารীগูตวรรค 13 สิกขาบท
(9) รตนวรรค 10 สิกขาบท	(9) ฉัตตูปาหนวรรค 13 สิกขาบท
	(10) มุสาวาทวรรค 10 สิกขาบท
	(11) ภูตคามวรรค 10 สิกขาบท
	(12) โภชนวรรค 10 สิกขาบท
	(13) จาริตตวรรค 10 สิกขาบท
	(14) โขติวรรค 10 สิกขาบท
	(15) ทิฏฐิวรรค 10 สิกขาบท
	(16) ธรรมิกวรรค 10 สิกขาบท
ปาฏิเทศนียกัณฑ์ 4 สิกขาบท	ปาฏิเทศนียกัณฑ์ 8 สิกขาบท
เสขียกัณฑ์ 75 สิกขาบท	เสขียกัณฑ์ 75 สิกขาบท
อธิกรณ์สมณะ 7 สิกขาบท	อธิกรณ์สมณะ 7 สิกขาบท

ที่มา: ปรับจากนิสสัคคียกัณฑ์ ปาจิตตียกัณฑ์ ปาฏิเทศนียกัณฑ์ เสขียกัณฑ์
และอธิกรณ์สมณะ วิ.ภิกษุณี. (มจร.) 3/733-1242/77-401

รูปแบบการบวชภิกษุณี

การบวชเป็นภิกษุณี มี 4 รูปแบบ ดังนี้

ครุธรรมปฐกคหณุปสัมปทา

การบวชเป็นภิกษุณีด้วยการรับครุธรรม 8 ข้อ ผู้ที่ได้รับการบวชด้วยวิธีนี้มี 1 รูป คือ พระนางมหาปชาบดีโคตมี ครุธรรม คือ หลักความประพฤติสำคัญที่ภิกษุณีต้องปฏิบัติด้วยความเคารพตลอดชีวิต ได้แก่

- 1) ภิกษุณีถึงจะบวชได้ 100 พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ ต้อนรับ ทำอัญชลีกรรม ทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม่ในวันนั้น
- 2) ภิกษุณีจะอยู่ในวัดที่ไม่มีภิกษุไม่ได้
- 3) ภิกษุณีต้องถามวันอุโบสถและเข้าไปฟังโอวาทจากภิกษุทุกกึ่งเดือน
- 4) ภิกษุณีอยู่จำพรรษาแล้วต้องปวารณาในสงฆ์สองฝ่ายโดย 3 สถาน คือ ได้เห็น ได้ยิน และระวางสงฆ์
- 5) ภิกษุณีต้องอาบัติหนัก ต้องประพฤตินานต์ในสงฆ์สองฝ่าย
- 6) ภิกษุณีต้องแสวงหาอุปสัมปทาในสงฆ์สองฝ่ายเพื่อนางสิกขมานา
- 7) ภิกษุณีไม่ฟังดำ ไม่ฟังบริภาษภิกษุไม่ว่ากรณีใด ๆ
- 8) ภิกษุณีไม่สั่งสอนภิกษุ แต่ภิกษุสั่งสอนภิกษุณีได้

ครุธรรมมี 2 สถานะ คือ เจื่อนไซในการบวชของพระนางมหาปชาบดีโคตมี กล่าวถึงการที่พระนางมหาปชาบดีโคตมียอมรับที่จะปฏิบัติตามครุธรรมเท่ากับว่าท่านได้รับการบวชเป็นภิกษุณีโดยพระพุทธเจ้าแล้ว และอีกสถานะหนึ่ง คือเป็นหลักปฏิบัติสำหรับภิกษุณีทุกรูป ไม่ว่าจะบวชด้วยวิธีใดก็ตาม [อัฐฐครุัมมะ วิ.จ. (มจร.) 7/403/316-320]

ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา

การบวชเป็นภิกษุณีด้วยการประกาศเรื่องการขอบวชของผู้ประสงค์จะขอบวชพร้อมรายละเอียดเพื่อให้สงฆ์ทราบ 3 ครั้ง เมื่อประกาศครบสามครั้งเพื่อให้สงฆ์พิจารณาแล้วก็ตั้งเป็นญัตติเพื่อขอให้สงฆ์พิจารณาก่อนลงมติว่าจะอนุมัติหรือไม่อนุมัติให้เป็นภิกษุณี การตั้งญัตติเมื่อนับต่อเนื่องจากการประกาศเรื่องขอบวชถือเป็นลำดับที่ 4 จึงเรียกว่าการบวชด้วยกระบวนการที่ตั้งญัตติเป็นลำดับที่ 4 ว่า ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา เหมือนกับการบวชภิกษุ การอุปสมบทแบบนี้ยังใช้บวชพระภิกษุอยู่ในปัจจุบัน ภิกษุณีที่ได้รับการอุปสมบทด้วยวิธีนี้เป็นครั้งแรกคือเจ้าหญิงชาวศากยะ 500 นางซึ่งเป็นบริวารของพระนางมหาปชาบดีโคตมีซึ่งตามเสด็จพระนางออกผนวช [ภิกษุณีอุปสัมปทานุชานนะ วิ.จ. (มจร.) 7/404/320-321; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554 หน้า 335]

อัญญาจิกากุสัมปทา

การบวชเป็นภิกษุณีด้วยญัตติจตุตถกรรม 2 ครั้งจากสงฆ์สองฝ่าย คือ จากภิกษุณีสงฆ์หนึ่งครั้ง และจากฝ่ายภิกษุสงฆ์อีกหนึ่งครั้ง เหตุที่ต้องทำญัตติจตุตถกรรม 2 ครั้ง เพราะเมื่อสตรีบวชเป็นภิกษุณีมากเข้า สตรีที่มีลักษณะไม่สมบูรณ์ เช่น ไม่มีอวัยวะเพศ มีอวัยวะเพศบกพร่อง ปัสสาวะกะปริบกะปรอย ไม่มีประจำเดือน เข้ามาบวชในพระศาสนา ทำให้ต้องซักถามลักษณะเหล่านี้เรียกว่าถามอันตรายิกธรรม สตรีเมื่อถูกพระภิกษุซึ่งเป็นผู้ชายถามก็เขินอายไม่กล้าตอบ พระพุทธเจ้าจึงกำหนดให้ภิกษุณีสงฆ์ซักถามก่อนแล้วบวชให้เรียบร้อย จากนั้นจึงไปขอบวชกับฝ่ายภิกษุสงฆ์เพื่อให้ภิกษุสงฆ์รับทราบ ทำให้ต้องทำญัตติจตุตถกรรม 2 ครั้งและเป็นที่มาของชื่อการบวชแบบนี้ซึ่งแปลว่าการบวชพระหรืออุปสมบทด้วยกระบวนการที่มีการประกาศเรื่องขออนุญาตและตั้งญัตติขออนุมัติเป็นลำดับที่แปด หากขาดการอนุมัติจากสงฆ์ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งถือว่าการบวชไม่สำเร็จ [ตติยภาณวาร วิ.จ. (มจร.) 7/423-425/345-352]

ทุเตนุสัมปทา

การบวชเป็นภิกษุณีด้วยการส่งทูตไปแจ้งข่าว เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตแก่ภิกษุณีรูปเดียวซึ่งเป็นอดีตนางคณิกา (หญิงโสเภณี) ชื่ออัทธมาสี ซึ่งมีกระบวนการเดียวกันกับอัญญาจิกากุสัมปทาโดยสตรีผู้ที่จะบวชนั้นได้รับการอุปสมบทจากภิกษุณีสงฆ์แล้วไม่สามารถเดินทางไปทำพิธีในฝ่ายภิกษุสงฆ์ได้เพราะจะมีอันตรายจากโจรที่มุ่งดักทำร้าย จึงให้ส่งตัวแทนไปแจ้งข่าวกับฝ่ายภิกษุสงฆ์เพื่อให้ภิกษุสงฆ์รับทราบและลงมติยอมรับ [วิ.จ. (มจร.) 7/430/358-360]

การบวชเป็นภิกษุณีด้วยวิธีรับครุธรรม ญัตติจตุตถกรรม และการส่งทูตแจ้งข่าว พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตกับพระนางมหาปชาบดีโคตมี เจ้าหญิงชาวศากยะ และนางโสเภณีชื่ออัทธมาสี ตามลำดับ เว้นญัตติจตุตถกรรมวาจาเสีย การบวชสองอย่างที่เหลือไม่ทรงอนุญาตกับใครอีก ส่วนญัตติจตุตถกรรมทรงอนุญาตเรื่อยมาจนมีพระภิกษุณีจำนวนมากและมีอุปสรรคในการซักถามอันตรายิกธรรมจึงทรงอนุญาตการบวชแบบอัญญาจิกากุแทนและใช้มาตั้งแต่บัดนั้นจนบัดนี้ ดังนั้นหากขาดสงฆ์ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไปการบวชภิกษุณีย่อมเป็นไปไม่ได้ อัญญาจิกากุสัมปทา มีกระบวนการดังนี้

1. สตรีที่ประสงค์จะบวชเป็นภิกษุณีจะต้องมีอายุ 20 ปีขึ้นไป ในกรณีที่มีอายุยังไม่ถึงเกณฑ์ให้บวชเป็นสามเณรีไปก่อน พออายุได้ 18 ปี จึงขอสมათานเป็นสิกขมานาโดยปฏิบัติศีล 6 ข้อแรกในศีล 10 ของสามเณรีอย่างต่อเนื่องเป็นเวลา 2 ปี ถ้าวางละเมียดข้อใดข้อหนึ่งต้องตั้งต้นสมათานใหม่จนครบสองปี

2. สตรีที่เคยมีครอบครัวแล้ว ต้องอายุไม่ต่ำกว่า 12 ปีขึ้นไป จึงจะขอบวชเป็นภิกษุณีได้ แต่ก็ต้องบวชเป็นนางสิกขมานาก่อนเป็นเวลา 2 ปีเช่นกัน

3. สตรีที่อายุครบ 20 ปี หรืออายุ 12 ปีแล้ว ไม่เคยบวชเป็นสามเณรีมาก่อน ต้องได้รับอนุญาตจากบิดามารดาและสามีก่อน พร้อมทั้งต้องบวชเป็นสิกขมานาเป็นเวลา 2 ปี

4. สตรีที่ประสงค์จะบวชเมื่อเป็นสิกขมานาครบ 2 ปีแล้ว ต้องได้รับการอนุญาตหรือยอมรับร่วมกันจากภิกษุณีสงฆ์ที่เรียกว่า ได้รับสมมติก่อน จึงจะขอบวชได้

5. สตรีที่มีคุณสมบัติข้างต้นครบต้องมีภิกษุณีอุปฌาย์เรียกว่า ปวัตตินีที่มีอายุพรรษา 12 ปีขึ้นไป และได้รับแต่งตั้งจากภิกษุณีสงฆ์ โดยปวัตตินีแต่ละรูปบวชให้นางสิกขมานาได้ 2 ปีต่อ 1 รูป

ปัญหาสำคัญของการบวชเป็นภิกษุณีในปัจจุบันตามแนวของเถรวาทก็คือ ไม่สามารถที่จะแสวงหาพระปวัตตินีและภิกษุณีสงฆ์มาทำพิธีการอุปสมบทในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ให้ได้ ด้วยเหตุที่การสืบต่อความเป็นภิกษุณีในสายเถรวาทได้ขาดหายไปอย่างยาวนาน จึงไม่สามารถที่จะทำตามพระพุทธรบัตติบัญญัติในการบวชเป็นภิกษุณีโดยเฉพาะตามหลักครุธรรม [พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2554; มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืบดีวงศ์), 2557]

บทบาทพระเถรีตัวอย่าง

พระเถรีผู้กล่าวคำภาชิต

ในสมัยพุทธกาลมีสตรีอินเดียบวชเป็นภิกษุณีจำนวนมาก กล่าวเฉพาะพระเถรีที่คำกล่าวของท่านถูกบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกมีจำนวน 73 รูป พระเถรีเหล่านี้ได้กล่าวสารธรรมไว้ด้วยอารมณ์พิเศษหรือด้วยเจตจำนงพิเศษเรียกว่าคำภาชิต พระเถรีเหล่านี้ล้วนเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระพุทธโฆษาท จึงได้บรรลุคุณธรรมขั้นสูงสุดคืออรหัตตผล และดำรงตนอยู่ในธรรมโดยตลอด เช่น เป็นผู้มักน้อยสันโดษ รักสงบ ชอบ

หลักเร้นอยู่อยู่ในป่า จะเข้าหมู่คณะก็เพื่อกิจส่วนรวม หรือจะเข้าหมู่บ้านก็เพื่อทำประโยชน์แก่ชาวบ้าน แต่ละท่านจึงมีความสุขอันเกิดจากอริยมรรคและอริยผลที่ตนบรรลุ และเมื่อพิจารณาถึงความสุขนั้น ๆ ท่านก็ได้กล่าวข้อความเป็นคำภีษิตหรือคาถาไว้ต่างกรรมต่างวาระกัน ตามเหตุบังตลใจในขณะนั้น เช่น มีสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรมของท่าน หรือการดำรงตนของประชาชนมีสภาวะธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏขึ้นในจิต หรือเกิดความซาบซึ้งในพระพุทธรูปคุณพระธรรมคุณ หรือพระสังฆคุณที่ทำให้ท่านได้รับความสุขเช่นนั้นได้ หรือมีผู้ถามท่านหรือขอให้ท่านแสดงธรรม คำภีษิตของพระเถรีเหล่านี้ถูกพระอานนท์เถระนำเสนอสื่อต่อที่ประชุมสังคายนาและได้รับการสืบทอดและบันทึกไว้ในพระไตรปิฎก รายนามพระเถรีผู้กล่าวภีษิตไว้ทั้ง 73 รูป [ขุ.เถรี. (มจร.) 26/1-528/551-640] ดังนี้ 1) พระอัญญุตราเถรี 2) พระมุตตาเถรี 3) พระปุลณนาเถรี 4) พระติสสาเถรี 5) พระติสสาเถรีอีกรูปหนึ่ง 6) พระธีราเถรี 7) พระวีราเถรี 8) พระมิตตาเถรี 9) พระภัทราเถรี 10) พระอุปสมาเถรี 11) พระมุตตาเถรี 12) พระธรรมทินนาเถรี 13) พระวิสาขาเถรี 14) พระสุมนาเถรี 15) พระอุตตราเถรี 16) พระสุมนาเถรีผู้บวชเมื่อแก่ 17) พระธรรมมาเถรี 18) พระสังฆาเถรี 19) พระอภิรูปนันทาเถรี 20) พระเชนตาเถรี 21) พระสุมังคลมาตาเถรี 22) พระอชฌกาสีเถรี 23) พระจิตตาเถรี 24) พระเมตติกาเถรี 25) พระมิตตาเถรี 26) พระอภยมาตุเถรี 27) พระอภยาเถรี 28) พระสามาเถรี 29) พระอปราสามาเถรี 30) พระอุตตมาเถรี 31) พระอปราอุตตมาเถรี 32) พระตันติกาเถรี 33) พระอุพพีเถรี 34) พระสุกกาเถรี 35) พระเสลาเถรี 36) พระโสมาเถรี 37) พระภัททกาปิลานีเถรี 38) พระอัญญุตราเถรี 39) พระวิมลเถรี 40) พระสีหาเถรี 41) พระสุนทรินันทาเถรี 42) พระนันทุตตราเถรี 43) พระมิตตาคาฬีเถรี 44) พระสกุลาเถรี 45) พระโสณาเถรี 46) พระภัททากุณทลเกสาเถรี 47) พระปฎาจาราเถรี 48) พระติงสมัตตาเถรี 49) พระจันทาเถรี 50) พระปัญจสมัตตาเถรี (พระปฎาจารเถรีสอนภิกษุณีจำนวน 500 รูป) 51) พระวาสิฎฐีเถรี 52) พระขมาเถรี 53) พระสุชาตาเถรี 54) พระอโนปมาเถรี 55) พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี 56) พระคุดตาเถรี 57) พระวิชยาเถรี 58) พระอุตตราเถรี 59) พระจาลาเถรี 60) พระอุปจาลาเถรี 61) พระสีสุปจาลาเถรี 62) พระวัชฌมาตาเถรี 63) พระกีสาคอตมีเถรี 64) พระอุบลวรรณาเถรี 65) พระปุลณนาเถรี 66) พระอัมพปาลีเถรี 67) พระโรหิณีเถรี 68) พระจาปาเถรี 69) พระสุนทรีเถรี 70) พระสุภากัมมารธิดาเถรี 71) พระสุภาชีวกัมพวนิกาเถรี 72) พระอิสิทาสีเถรี และ 73) พระสุเมธาเถรี

พระเถรีผู้มีความรู้ความสามารถพิเศษ

1. พระอัครสาวิกามี 2 รูป คือ 1) พระเขมาเถรี เป็นอัครสาวิกาฝ่ายขวา และได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมีปัญญามาก 2) พระอุบลวรรณาเถรี อัครสาวิกาฝ่ายซ้าย และได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมีฤทธิ์มาก [เอตทัคควรรค อัง.เอกก. (มจร.) 20/236-237/30]

2. พระเอตทัคคะเถรีมี 13 รูป ได้แก่ 1) พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี เป็นเลิศด้านรัตตัญญู 2) พระเขมาเถรี เป็นเลิศด้านมีปัญญามาก 3) พระอุบลวรรณาเถรี เป็นเลิศด้านมีฤทธิ์ 4) พระปฐาจาราเถรี เป็นเลิศด้านทรงพระวินัย 5) พระธรรมทินนาเถรี เป็นเลิศด้านธรรมกถึก 6) พระนันทาเถรี เป็นเลิศด้านยินดีในฉาน 7) พระโสธมาเถรี เป็นเลิศด้านปรารภความเพียร 8) พระสกุลาเถรี เป็นเลิศด้านมีตาทิพย์ 9) พระภัททา กุณฑลเกสาเถรี เป็นเลิศด้านรู้แจ้งได้เร็ว 10) พระภัททากาปิลานีเถรี เป็นเลิศด้านระลึกชาติได้ 11) พระพิมพ์าเถรีหรือภัททากัจจานาเถรี เป็นเลิศด้านบรรลुकิถุญญาใหญ่ 12) พระกีสาคโคตมีเถรี เป็นเลิศด้านทรงจิวรเศรำหมอง 13) พระสิงคาลมาตาเถรี เป็นเลิศด้านหลุดพ้นด้วยศรัทธา [เอตทัคควรรค อัง.เอกก. (มจร.) 20/235-247/30-31]

ภูมิหลังและสาเหตุแห่งการออกบวช

1. ภูมิหลัง พระมหาสังเวย ธมมเนตติโก (เนตรนิมิต) (2536) กล่าวถึงภูมิหลังของภิกษุณี 73 รูปว่า เหมือนกันก็มี ต่างกันก็มี ในด้านวรรณะ สถานภาพทางสังคม ชาติภูมิ การศึกษา การแต่งงาน และอุปนิสัย ดังนี้

วรรณะและตระกูล ประกอบด้วย 1) ภิกษุณีที่มีชาติกำเนิดเป็นคนวรรณะพราหมณ์ มี 18 รูป 2) วรรณะกษัตริย์ มี 24 รูป 3) ตระกูลคฤหบดี มี 5 รูป 4) ตระกูลเศรษฐี มี 8 รูป 5) ตระกูลมั่นคง มี 11 รูป 6) ตระกูลช่างทอง มี 1 รูป 7) ตระกูลนายพราน มี 1 รูป 8) ตระกูลคนเชื้อใจ มี 3 รูป 9) ตระกูลโสเภณี มี 2 รูป

สถานภาพทางสังคม ประกอบด้วย 1) ภิกษุณีผู้มีเชื้อสายพราหมณ์มหาศาล มี 5 รูป 2) ผู้มีเชื้อสายกษัตริย์มหาศาล มี 1 รูป 3) ผู้มาจากตระกูลคฤหบดีมหาศาล มี 5 รูป 4) ผู้เคยเป็นนางสนม มี 6 รูป 5) ผู้มีเชื้อสายเป็นกษัตริย์ มี 5 รูป

6) ผู้เคยเป็นราชธิดา มี 2 รูป 7) ผู้เคยเป็นกนิษฐภคินีของกษัตริย์ มี 1 รูป 8) ผู้เคยเป็นน้องสาวของอำมาตย์ มี 1 รูป 9) ผู้เคยเป็นธิดาของพราหมณ์ มี 9 รูป 10) ผู้มีเชื้อสายเป็นพราหมณ์ปุโรหิต มี 1 รูป 11) ผู้เคยเป็นธิดาตระกูลสามัญชน มี 11 รูป 12) ผู้เคยเป็นธิดาของปุโรหิต มี 1 รูป 13) ผู้เคยเป็นแม่นม มี 1 รูป 14) ผู้เคยเป็นธิดาของเศรษฐี มี 8 รูป 15) ผู้เคยเป็นธิดาของพราหมณ์ยากจน มี 2 รูป 16) ผู้เคยเป็นธิดาของคนเข็ญใจ มี 1 รูป 17) ผู้เคยเป็นธิดาของนายพรานเนื้อ มี 1 รูป 18) ผู้เคยเป็นธิดาของช่างทอง มี 1 รูป 19) ผู้เคยเป็นธิดาของนางทาสี มี 1 รูป 20) ผู้เคยเป็นนครโสเภณี (หญิงงามเมือง) มี 3 รูป

ชาติภูมิ ประกอบด้วย 1) ชาวเมืองกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ มี 16 รูป 2) ชาวเมืองสาวัตถี แคว้นโกศล มี 19 รูป 3) ชาวเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ มี 13 รูป 4) ชาวเมืองเวสาลี แคว้นวัชชี มี 6 รูป 5) ชาวเมืองโกสัมพี แคว้นวังสะ มี 2 รูป 6) ชาวเมืองพาราณสี แคว้นกาฬี มี 2 รูป 7) ชาวเมืองเทวทหะ แคว้นโกถิยะ มี 2 รูป 8) ชาวเมืองอุชเชนี แคว้นอวันตี มี 3 รูป 9) ชาวเมืองสาเกต แคว้นโกศล มี 2 รูป 10) ชาวเมืองอาฬวี มี 1 รูป 11) ชาวเมืองสาคละ มี 1 รูป 12) ชาวเมืองภารุกัจฉนคร มี 1 รูป 13) ชาวเมืองมันดาวตี มี 1 รูป 14) ชาวนิคมกुरु มี 1 รูป

การศึกษาและการแต่งงาน ประกอบด้วย 1) ภิกษุณีที่ผ่านชีวิตแต่งงานแล้วมี 37 รูป 2) ที่ไม่ระบุว่าผ่านชีวิตแต่งงานหรือไม่ มี 31 รูป 3) ที่มีคู่หมั้นแต่คู่หมั้นเสียชีวิต มี 2 รูป 4) ที่หนีชีวิตการแต่งงาน มี 2 รูป 5) ที่บิดามารดาปล่อยให้ฝ่ายชาย แต่ขออนุญาตบวช มี 1 รูป ส่วนการศึกษาในสมัยนั้นมีโอกาสน้อยมาก จึงไม่มีระบุไว้

อุปนิสัย ประกอบด้วย 1) สัทธาจริต คือ มีความเลื่อมใส เป็นตัวนำ มี 45 รูป 2) พุทธิจริต คือ มีปัญญา เป็นตัวนำ มี 28 รูป

2. สาเหตุแห่งการออกบวช สาเหตุแห่งการออกบวชของพระภิกษุณีในสมัยพุทธกาลไว้ 3 สาเหตุ [พระมหาสังเวช ธรรมเนตติโก (เนตรนิमित), 2536] ดังนี้

ออกบวชเพราะความเลื่อมใสพระพุทธเจ้า มี 7 รูป ภิกษุณีเหล่านี้เลื่อมใสศรัทธาเพราะได้พบพระพุทธเจ้า เกิดความเชื่อมั่นอย่างแรงกล้าในพระองค์ จึง

ยอมสละบ้านเรือนเข้ามาสู่เพศบรรพชิตโดยมีจุดหมายคือบำเพ็ญตนเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ

ออกบวชเพราะฟังธรรม มี 25 รูป ภิกษุณีเหล่านี้ ผู้ที่ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้ามี 10 รูป ผู้ฟังธรรมจากภิกษุณีมหาสาวิกามี 10 รูป ผู้ฟังธรรมจากพระอรหันต์มี 3 รูป ข้อนี้แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการแสดงธรรมของพระสาวกทำให้เกิดความเลื่อมใสได้เช่นกับพระศาสดา

ออกบวชเพราะสาเหตุอย่างอื่น คือ 1) ความยุ่งยากในชีวิตครอบครัว 2) เบื่อชีวิตคฤหัสถ์ 3) ออกบวชเพราะญาติ) ออกบวชเพราะความอาลัยเพื่อน 5) ออกบวชเพราะสามีทอดทิ้ง 6) ออกบวชตามสามี และ 7) ออกบวชเพราะถูกบังคับ

บทบาท

บทบาทของภิกษุณีมีอย่างน้อย 2 ด้าน (พระมหาชินวัฒน์ แสงชาติ, 2548; มนตรี สิริโรจนานันท์, 2557) คือ ด้านการปกครอง และด้านเผยแผ่ ดังนี้

บทบาทด้านการปกครอง การปกครองกินความรวมถึงการอำนวยการพระธรรมวินัยด้วย เพราะลักษณะการปกครองประกอบด้วย 1) ดูแลความเป็นอยู่ของภิกษุณีที่เป็นศิษย์ให้ประพฤติอยู่ในพระธรรมวินัย 2) ระวังปกป้องภิกษุณีมิให้เกิดอันตรายจากภัยคุกคาม 3) แสดงความเป็นผู้นำในการรักษาพระธรรมวินัย ภิกษุณีที่มีบทบาทด้านปกครอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พระนางมหาปชาบดีโคตมี ในคราวที่ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทะเลาะวิวาท ได้ทูลถามพระพุทธองค์ถึงแนวทางปฏิบัติต่อภิกษุเหล่านั้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือสร้างความสามัคคีแก่สงฆ์โดยการฟังธรรมจากภิกษุสงฆ์ฝ่ายที่ประพฤติถูกต้องตามพระธรรมวินัย (โกสัมพิกขันธกะ วิ.มหา. (มจร.) 5/470/365) นอกจากนี้ยังเป็นพระปวัตตินีให้แก่ภิกษุณีหลายรูป เช่น พระนางมุตตา พระนางทันติกา พระนางคุดตา พระนางปุณณา

พระนางภัททากัจจานาหรือพระนางยโสธรา เป็นผู้นำภิกษุณีจำนวน 100,000 รูปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อทูลลาหนีพพาน จึงได้รับอนุญาตให้แสดงฤทธิ์และแสดงธรรมจากพระพุทธเจ้า ซึ่งจะเป็นแนวทางในการปฏิบัติของภิกษุณีทั้งหลายต่อไป ในภายหน้าว่าการจะมีคุณสมบัติเช่นนั้นได้ต้องสั่งสมอบรมตนมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน [ยโสธราเลริยาปทาน ขุ.อป. (มจร.) 33/314-410/496-507]

พระนางอุบลวรรณา เป็นอัครสาวิกาฝ่ายซ้ายเหมือนกับพระมหาโมคคัลลานะที่เป็นอัครสาวกฝ่ายซ้ายฝั่งพระภิกษุ ถูกลั่นทามาณพมขิ่น ไม่ปกปิดอาบัติไว้จึงทำให้พระพุทเจ้าทรงทราบแล้วบัญญัติพระวินัยไม่ให้ภิกษุณีอยู่อาศัยในป่า ให้อยู่จำพรรษาในวัดที่มีภิกษุ หรือห่างจากเมืองไม่เกิน 2 กิโลเมตร (ปาราชิกกัณฑ์ วิ.มหา. (มจร.) 1/68/56-57] นอกจากนี้ ท่านยังเป็นผู้มีส่วนในการเกิดต้นบัญญัติอีกหลายกรณี เช่น พุทธบัญญัติห้ามภิกษุรับจีวรจากมือภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ ซึ่งเป็นผลจากการที่ท่านได้สละอันตรายสก (ผ้าสบง หรือผ้าถุง) ถวายพระอุทายีที่รับเร้าให้ท่านถวายจีวรด้วยมือของตนเอง อันเป็นเหตุนำไปสู่การติเตียนของหมู่ภิกษุณีและผู้ทราบข่าวทั้งหลาย เพราะเห็นว่า การกระทำเช่นนั้นเป็นการเบียดเบียนภิกษุณี เว้นไว้แต่แลกเปลี่ยนกัน (นิสสัคคียกัณฑ์ วิ.มหา. (มจร.) 2/508-512/32-36]

พระนางปฎาจารา เป็นพระปวัตตินี (อุปัชฌาย์) และอาจารย์ของภิกษุณีหลายรูป เช่น พระนางอุตตรา และภิกษุณีเหล่าอื่นอีก 530 รูป เมื่อภิกษุณีเหล่านี้ปฏิบัติตามโอวาทของท่านแล้วก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ [ขุ.เถรี. (มจร.) 26/175-181, 112-121, 127-132/584-585, 574-578, 576]

บทบาทด้านการเผยแผ่ การเผยแผ่ธรรม คือ การทำให้ธรรมะขยายออกไป หมายถึง การแสดงธรรม การบอกธรรม การกล่าวสอน การไต่วาทะ การตอบปัญหา รวมทั้งการแสดงตนให้เป็นที่เลื่อมใสทำให้ผู้อื่นเข้าไปหาและสนทนาหรือฟังธรรมด้วย ซึ่งกินความรวมถึงการศึกษาและการสังคัมสงเคราะห์ด้วยโดยเฉพาะการสงเคราะห์ด้วยธรรม [มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืบดวง), 2557; พระมหาชินวัฒน์ แสงชาติ, 2548] ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พระเขมาเถรี อดีตเจ้าหญิงแห่งเมืองสากถนคร และพระมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อฟังธรรมแล้วบรรลุเป็นพระโสดาบันจึงขออนุญาตพระสวามีออกผนวชปฏิบัติธรรมจนบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วปฏิบัติศาสนกิจจนได้รับยกย่องจากพระพุทเจ้าให้เป็นเอตทัคคะด้านผู้มีปัญญามาก และยังเป็นผู้ชำนาญในฤทธิ์ ฤทธิ์พิภย การอ่านใจคน การระลึกชาติ และตาทิพย์ ครั้งหนึ่ง ได้แสดงธรรมแก่พระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้าปเสนทิโกศล [เขมาเถรียาปทาน ขุ.อป. (มจร.) 33/289-383/426-438; เขมาสูตร สัง.สพ. (มจร.) 18/410/466-472] พระราชาทั้งสองพระองค์ได้ทูลถามหลักธรรมอย่างเดียวกันที่ได้ฟังจากพระเถรีนี้กับพระพุทเจ้า และได้รับการอธิบายเหมือนกันกับที่พระเถรีอธิบายซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับอภัยกตปัญหาวาดด้วยชีวิตหลังความตายของตถาคตว่าเป็นสิ่งที่อยู่เหนือการคาดเดาและเหตุผลเชิงตรรกะ แต่คำตอบจะ

กระจำเองแก่ผู้บรรลู่เป็นอริยบุคคล เหตุการณ์ครั้งนี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นความสามารถในการแสดงธรรมแล้วยังแสดงให้เห็นความแตกฉานในธรรมที่ถูกต้องอีกด้วย

พระธรรมทินนาเถรี อดีตลูกสาวเศรษฐีผู้มั่งคั่งแห่งเมืองราชคฤห์ และภรรยาของวิสาขอุบาสก เมื่อฟังธรรมจนบรรลู่เป็นพระอนาคามีแล้วขออนุญาตสามีออกบวชเป็นภิกษุณีปฏิบัติธรรมจนบรรลู่เป็นพระอรหันต์แล้วปฏิบัติศาสนกิจจนได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะด้านการแสดงธรรม และยังเป็นผู้ชำนาญในฤทธิ์เหมือนพระนางเขมา ครั้งหนึ่งได้อธิบายธรรมแก่วิสาขอุบาสกอดีตสามีผู้เป็นพระอนาคามีเกี่ยวกับธรรมข้อต่าง ๆ โดยเฉพาะเรื่องอริยมรรคกับไตรสิกขาด้วยการอธิบายและสรุปอริยมรรคมืองค์แปดลงในไตรสิกขาถือเป็นแนวการอธิบายและสรุปที่ใช้ได้แม้ในปัจจุบัน และแนะนำให้วิสาขอุบาสกไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่าอธิบายถูกต้องหรือไม่เพื่อคลายความสงสัยในความรู้ความสามารถของพระนาง เมื่อวิสาขอุบาสกทูลถามพระพุทธเจ้าก็ทรงยืนยันว่าการอธิบายของพระนางธรรมทินนาถูกต้องแล้ว [ธัมมทินนาเถรียาปทาน ขุ.อป. (มจร.) 33/95-130/468-472; จูฬเวทลลสูตร ม.ม. (มจร.) 12/460-467/500-508]

นानาทศนะต่อครุธรรม

ครุธรรมเป็นมาตรฐานหรือปฐมบทหรืออิฐก้อนแรกที่รองรับการบวชเป็นภิกษุณีและหลักปฏิบัติสำหรับภิกษุณีที่ขึ้นต่อภิกษุไม่ว่าจะเป็นการบวช การอยู่อาศัย การดำเนินชีวิต และการศึกษา ทำให้นกสิทธีสตรีหลายคนเห็นว่ามีลักษณะกตซึ่งสตรีจึงพิจารณาว่าครุธรรมไม่ใช่พุทธพจน์แต่มีการบัญญัติขึ้นในการสังคายนาครั้งแรกหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วด้วยเหตุผลตัวอย่างบางประการดังนี้ (เมตตานนโท ภิกขุ, 2545)

- 1) ครุธรรม บัญญัติให้สตรีไม่เท่าเทียมบุรุษ จึงขัดแย้งกับหลักการว่าด้วยความเสมอภาคของชายและหญิงในพระพุทธศาสนา
- 2) ครุธรรม บัญญัติให้ภิกษุณีต้องเป็นสิกขมานาก่อน 2 ปีทั้งที่ในขณะนั้นยังไม่มีสิกขมานา จึงขัดแย้งกับหลักการบัญญัติพระวินัยที่จะกระทำหลังมีเรื่องเกิดขึ้นแล้ว

3) ศรัทธรม บัญญัติให้ภิกษุณีต้องกราบไหว้ภิกษุ การกำหนดให้หญิงเคารพบุรุษเป็นประเพณีของนักบวชต่างศาสนาในยุคนั้น จึงทำให้พระพุทธศาสนาไม่ต่างจากศาสนาอื่นในยุคสมัยนั้น

ผู้ที่เห็นด้วยกับข้อวิจารณ์นี้มีอีกอ้างความเสมอภาคตามหลักสิทธิสตรีนิยม แต่ไม่ได้พิจารณาจากตัวพระพุทธศาสนาเองและบริบททางสังคมที่แวดล้อมพระพุทธศาสนาร่วมสมัย จึงมีผู้ที่ไม่เห็นด้วยพร้อมให้เหตุผลประกอบ ตัวอย่างเช่น มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืบดวง) (2557) ดังนี้

1) ศรัทธรม หากมองในมุมของความเสมอภาคกันทางสังคมก็ใช้ไม่ได้เพราะทำให้ฐานะทางสังคมในพระพุทธศาสนาของนักบวชหญิงต่ำกว่านักบวชชาย ตรงกันข้ามการบวชในพระพุทธศาสนาไม่ได้มีจุดหมายเพื่อฐานะทางสังคมแต่มุ่งการขัดเกลาตนให้ปราศจากกิเลสบรรลุนิพพาน หากเข้าใจจุดหมายของการบวชของพระพุทธศาสนาก็รับศรัทธรมได้

2) ศรัทธรม โดยเฉพาะข้อที่กำหนดให้ผู้ที่บวชเป็นภิกษุณีต้องเป็นสิกขมานาก่อน ทั้งที่ยังไม่มีนางสิกขมานาในขณะที่บัญญัตินั้นแสดงว่าศรัทธรมบัญญัติก่อนเกิดเรื่องซึ่งผิดหลักบัญญัติพระวินัย แท้จริงหาใช่ผิดพระวินัยไม่เพราะการบัญญัติพระวินัยไม่ใช่มีเฉพาะบัญญัติหลังเกิดเรื่องที่เราเรียกว่า “บัญญัติ” แต่ยังมี “อนุบัญญัติ” คือพระวินัยที่บัญญัติเพื่อเพิ่มความเข้มหากบัญญัติหย่อนเกินไปหรือลดความเข้มหากบัญญัติตึงเกินไป และยังมี “อนุป็นบัญญัติ” คือ พระวินัยที่บัญญัติก่อนเกิดเหตุ ซึ่งศรัทธรมเป็นเพียงพระวินัยข้อเดียวที่จัดเป็นอนุป็นบัญญัติ

3) ศรัทธรม ไม่ใช่บทบัญญัติเดียวที่ได้รับแนวปฏิบัติจากข้อปฏิบัติของศาสนาอื่น ตรงกันข้ามมีบทบัญญัติอื่นที่ได้รับอิทธิพลจากต่างศาสนา เช่น การบัญญัติให้ภิกษุอยู่จำพรรษา ทั้งนี้ เพราะสังคมสงฆ์ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ตามลำพังแต่ต้องอาศัยการอุปถัมภ์จากสังคมฆราวาสในเมื่อสังคมฆราวาสทั้งหมดเห็นเป็นเช่นนั้นแม้แต่นักบวชต่างศาสนายังคล้อยตาม พระพุทธเจ้าเพื่อให้พระศาสดาดำเนินต่อไปได้ในท่ามกลางสังคมยุคนั้นและไม่เสียหลักการในการบวชก็นำหลักปฏิบัติทั่วไปของสังคมมาเป็นแนวในการปฏิบัติของสงฆ์ด้วย

ข้อสรุป

ภิกษุณี คือหนึ่งในพุทธบริษัทสี่ที่พระพุทธเจ้าทรงวางแผนที่จะตั้งไว้แล้วตั้งแต่หลังการตรัสรู้ซึ่งขณะนั้นยังไม่มีพุทธบริษัทใด ๆ เลยไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา พระทัยของพระองค์มั่นคงถึงขั้นที่เรียกว่าใช้ชีวิตเป็นเดิมพันว่าหากพุทธบริษัทสี่ยังไม่มั่นคงเข้มแข็งตราปใดก็จะยังไม่ปรินิพพานตรานั่น ภิกษุณีมีขึ้นในพรรษาที่ห้าหลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หากพิจารณาจากบริบทของสังคมที่นับตั้งแต่การออกผนวชของเจ้าชายสิทธัตถะ ทรงบำเพ็ญเพียรแบบทุกกรกิริยา ทรงเลิกทุกกรกิริยาแล้วบำเพ็ญทางสายกลาง ทรงถูกเบญจวัคคีย์ทอดทิ้ง ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศหลักกรรมเหนือชาติกำเนิดและอำนาจแห่งเทพ ทรงมีปัญญาชนวนรรณะพราหมณ์สละครอบครัวบ้านเรือนออกบวชตาม เหล่านี้ล้วนทวนกระแสสังคมชนิดที่เรียกได้ว่าเป็นการปฏิวัติ ย่อมถูกโต้กลับจากเจ้าของลัทธิเดิมอย่างเข้มข้นซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่งที่พระองค์และคณะสงฆ์ถูกปองร้ายถึงชีวิต โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของภิกษุณีซึ่งหมายถึงการที่สตรีผู้ซึ่งในบริบทของสังคมขณะนั้นเป็นชนชั้นสองในด้านศาสนาไม่สามารถประกอบพิธีกรรมใด ๆ ได้เพราะขาดความรู้อันมีเหตุมาจากถูกกีดกันไม่ให้ได้รับการศึกษา สามารถบวชเข้ามาเป็นสมาชิกของสังฆะและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้เท่าเทียมกับภิกษุซึ่งเป็นนักบวชเพศชาย พระองค์จึงต้องทรงทำด้วยความระมัดระวัง เพราะไม่ใช่เป็นเพียงการปฏิวัติสังคม แต่เป็นการปฏิวัติเหนือการปฏิวัติเพราะในบรรดาภิกษุเชื่อว่าทุกรูปจะเป็นพระอรหันต์สาวก พระองค์จึงต้องวางมาตรการรับมือทั้งจากกระแสภายนอกคือบริบททางสังคมร่วมสมัย และจากสมาชิกของสังฆะเองด้วย หากไม่แล้วพระศาสนาที่เกิดใหม่คงต้องสลายลงไม่ช้าเป็นแน่แท้ ครุธรรมจึงเป็นเหมือนมาตรการที่จะป้องกันไว้ตั้งแต่ต้น และเมื่อเกิดกรณีไม่ดีไม่งามขึ้นก็ทรงแก้ไขและป้องกันไม่ให้เกิดกรณีเช่นนั้นขึ้นอีกโดยการบัญญัติวินัย ถึงกระนั้นภิกษุณีที่ยึดครุธรรมกล่าวคือภิกษุณีฝ่ายเถรวาทก็ขาดสูญลงไปแล้ว และบัดนี้ผู้ศรัทธาทั้งหลายกำลังพยายามรื้อฟื้นขึ้นใหม่ซึ่งจะสำเร็จหรือไม่นับเป็นเรื่องที่พุทธบริษัทต้องร่วมแรงร่วมใจกันหาทางออกที่ถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยต่อไป

บทที่ 8

บทสรุป

วิถีของสตรีใน 7 ฐานะ คือ ลูกสาว ภรรยา แม่ หญิงหม้าย โสเภณี อุบาสิกา และภิกษุณี นั้น สามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ฐานะติดตัว ได้แก่ ลูกสาว ส่วนฐานะที่เหลือเป็นทางเลือกซึ่งได้มาจากการตัดสินใจของเธอเอง หรืออาจจะเรียกว่า ฐานะตามตัว ก็ได้

วิถีของสตรีใน 5 ฐานะ อาจสรุปแบบปลายปิดได้ คือ ลูกสาว ภรรยา แม่ อุบาสิกา และภิกษุณี ส่วนบทสรุปของฐานะที่เหลือนั้นต้องเป็นแบบปลายเปิด คือ ไม่อาจใช้วิถีพุทธมาเป็นแนวทางได้เพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสหลักปฏิบัติที่เกี่ยวข้องไว้ เพราะเธอจำเป็นต้องเลือกเองว่าจะจะเป็นหญิงหม้าย หรือโสเภณี หรือไม่ อย่างไร ดังนั้นในที่นี้จึงสรุปรวบยอดสตรีวิถีพุทธไว้ 5 ฐานะ ที่มีคำแนะนำในการดำเนินชีวิตอย่างชัดเจนจากพระพุทธเจ้า ดังนี้

ลูกสาว คือ เด็กที่เป็นอนาคตของมนุษยชาติ ดังนั้น จึงต้องเป็นคนดีและมีความสามารถเพื่อตน ครอบครัว และสังคม ไม่แตกต่างจากลูกชาย โดยครอบครัวและสังคมต้องอำนวยความสะดวกให้เด็กพัฒนาตนได้อย่างเต็มที่

ภรรยา คือ ยอดสหาย ดังนั้น ความไว้วางใจต้องมาเป็นอันดับแรกต่อด้วยความห่วงใย จึงทำให้ภรรยาและสามีไม่ห่างกายและใจซึ่งกันและกัน โดยทั้งฝ่ายต้องปฏิบัติให้เป็นไปในทางที่จะส่งเสริมและให้เกียรติซึ่งกันและกันทั้งความคิด การกระทำ และคำพูด

แม่ คือ สตรีที่มีความรักบริสุทธิ์ เป็นที่ปรากฏแห่งความดีงามทั้งปวงทั้งในระดับมนุษย์ เทพ พรหม และพระ(อรหันต์) ลูกที่หวังความเจริญจึงควรเชื่อฟัง เคารพ บูชา และปรนนิบัติ โดยแม่เองจะต้องปฏิบัติตนให้สมควรแก่ฐานะด้วย

อุบาสิกา คือ สตรีที่ศรัทธาในพระรัตนตรัย เชื่อมมั่นในศักยภาพความเป็นมนุษย์ของตนซึ่งมีต้นแบบคือพระพุทธเจ้า หลักการที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้าคือธรรม และมนุษย์คนอื่นที่ปฏิบัติตามหลักการแล้วบรรลุเป้าหมายเหมือนกับพระพุทธเจ้าคืออริยสงฆ์ โดยศรัทธานั้นเป็นเพียงจุดเริ่มต้นต้องนำไปสู่ปัญญาด้วยการปฏิบัติตามพระธรรม

ภิกษุณี คือ สตรีที่บวชเป็นพระ เป็นต้นแบบการดำเนินชีวิตในอุดมคติที่เป็นประจักษ์พยานการดำเนินวิถีชีวิตตามที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นว่าเป็นไปได้จริงและเป็นไปได้ด้วยความยากลำบาก และทำให้ปณิธานของพระพุทธเจ้าสำเร็จคือการครบสมาชิกของพุทธบริษัททั้งสิ้น

วิถีพุทธสำหรับสตรี ในหนังสือเล่มนี้ วิเคราะห์และสังเคราะห์มาจากพระไตรปิฎกซึ่งเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นมามากกว่า 2,600 ปีแล้ว บริบทของสังคมในยุคนั้นกับยุคปัจจุบันจึงมีความแตกต่างกัน ดังนั้น ในการนำหลักธรรมมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต จึงจำเป็นต้องประยุกต์ให้เข้ากับบริบททางสังคมด้วย หากไม่แล้วอาจจะทำให้การปฏิบัตินั้นถูกปฏิเสธจากสังคม ดังนั้น สตรีชาวพุทธจึงจำเป็นต้องเข้าใจว่าในการปฏิบัติตามพระธรรมนั้นมีทั้งรูปแบบและสาระ ทั้งนี้ พึงเข้าใจต่อไปด้วยว่าพระพุทธเจ้าทรงแนะนำว่าไม่ควรยึดติดรูปแบบจนทำให้การดำเนินชีวิตลำบาก แต่ก็ไม่หย่อนยานจนหาหลักเกณฑ์ไม่ได้ และตรงนี้เองที่เรียกร้องให้สตรีต้องใช้ปัญญาพิจารณาทั้งวิถีโลกและหลักธรรม จึงจะดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมเพื่อเป้าหมายสูงสุดของการถือไตรสรณคมน์คือพระนิพพาน นอกจากนี้ ควรตระหนักว่าฐานะแต่ละฐานะไม่ได้แยกอยู่อย่างโดดเดี่ยวแต่ดำรงอยู่อย่างเชื่อมโยงทับซ้อนกันไปมา สตรีหนึ่งคนมีหลายฐานะในเวลาเดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงต้องพิจารณาให้ถี่ถ้วนและนำหลักธรรมมาใช้เพื่อดำเนินชีวิตให้เหมาะสมกับทุกฐานะ

บรรณานุกรม

ข้อมูลปฐมภูมิ

พระไตรปิฎกที่อ้างอิงในหนังสือเล่มนี้ มี 3 ฉบับ คือ 1) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่ออ้างอิงจะมีเครื่องหมายวงเล็บ (มจร.) กำกับ 2) พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เมื่ออ้างอิงจะมีเครื่องหมายวงเล็บ (บาลี) กำกับ และ 3) พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เมื่ออ้างอิงจะมีเครื่องหมายวงเล็บ (มมร.) กำกับ

ผู้เขียนได้รับแรงบันดาลใจจากหนังสือ 2 เรื่อง คือ 1) หนังสือชื่อ “พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย” ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) พิมพ์ครั้งที่ 32 พ.ศ. 2555 โดยสำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ซึ่งได้จัดรูปแบบการอ้างอิงพระไตรปิฎกที่เหมาะสมกับหนังสือพุทธธรรมและเพื่ออำนวยความสะดวกในการศึกษาค้นคว้าคัมภีร์ 2) หนังสือชื่อ “พุทธเศรษฐศาสตร์ วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ” ของศาสตราจารย์ ดร.อภิชาติ พันธเสน พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขปรับปรุงใหม่ เพิ่มดัชนีท้ายเล่ม โดยสำนักพิมพ์อมรินทร์ ซึ่งได้จัดทำดัชนีชื่อหนังสือ บทความ/งานวิจัย แยกออกจากดัชนีค้นคำทั่วไป ทำให้สืบค้นแหล่งอ้างอิงได้อย่างสะดวก ด้วยแรงบันดาลใจจากหนังสือดังกล่าว ผู้เขียนจึงได้นำมาเป็นแนวทางในการจัดทำดัชนีการอ้างอิงพระไตรปิฎกภายใต้พระไตรปิฎกแต่ละฉบับเพื่อเอื้ออำนวยความสะดวกให้ผู้สนใจศึกษาค้นคว้าแหล่งที่มาได้อย่างสะดวก ดังนี้

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เกสปุตติสูตร อัง.ติก. (มจร.) 20/66/255-263	66, 108
เขมาเถรียาปทาน ขุ.อป. (มจร.) 33/289-383/426-438	126
เขมาสูตร สัง.สพ. (มจร.) 18/410/466-472	126

เอตทัคควรรค อัง.เอกก. (มจร.) 20/235-247/30-31	123
เอตทัคควรรค อัง.เอกก. (มจร.) 20/236-237/30	123
เอตทัคควรรค อัง.ฉก. (มจร.) 20/257, 266/32, 33	55
โกสัสมพิทขันธกะ วิ.มหา. (มจร.) 5/470/365	125
โศตกมาณวปัญหานิทเทศ ขุ.จุฬ. (มจร.) 30/32/160-161	62
โสณนันทชาตก ขุ.ชา. (มจร.) 28/163-164/81	66
กุกกิสุตต สัง.ส. (มจร.) 15/19/17-18	44
กุกกิลชาตก ขุ.ชา. (มจร.) 28/296-307/142-307	49
ขัตติยสุตต สัง.ส. (มจร.) 15/14/13-14	46
ขัตติยสุตต สัง.ส. (มจร.) 15/14/14	19, 47
ขุ.เถรี. (มจร.) 26/1-528/551-640	122
ขุ.เถรี. (มจร.) 26/175-181, 112-121, 127-132/584-585, 574-578, 576	126
ขุ.ขุ. (มจร.) 1/12	102
ขุ.ขุ. (มจร.) 25/6/7	16
ขุ.ชา. (มจร.) 27/371-372/534-535	4
ขุ.ชา. (มจร.) 27/22-23/288	4
ขุ.ชา. (มจร.) 27/7-12/424	66
ขุ.ชา. (มจร.) 28/119-120/103	4
ขุ.ชา. (มจร.) 28/335/152	2
ขุ.ธ. (มจร.) 25/115/66	15
จันทาลสุตต อัง.ปัญจก. (มจร.) 22/175/292-293	97
จันทาเถรีคาถา ขุ.เถรี. (มจร.) 26/122-126/575	81, 89
จุลลกุณณชาตก ขุ.ชา. (มจร.) 27/12/375	49
จุฬเวทลลสุตต ม.ม. (มจร.) 12/460-467/500-508	127
ชีวกสุตต อัง.อัมม. (มจร.) 23/26/270	94
ชีวกสุตต อัง.อัมม. (มจร.) 23/26/270-271	96
ตติยภาณวาร วิ.จ. (มจร.) 7/423-425/345-352	120

ทศุติยวัทฒิสุตฺร อัง.ปัญจก. (มจร.) 22/64/112	97
ทศุติยสังวาสสุตฺร อัง.จตุกก. (มจร.) 21/54/91-93	42
ทศุติยสิกขัตตยสุตฺร อัง.ติก. (มจร.) 20/91/319-320	99
ทศุติยอัคคิสุตฺร อัง.สัตตก. (มจร.) 23/47/70-74	67
ทศุติยอัคคิสุตฺร อัง.สัตตก. (มจร.) 23/47/73-74	17
ธัมมทินนาเถรียาปทาน ขุ.อป. (มจร.) 33/95-130/468-472	127
ธิตุสุตฺร สัง.ส. (มจร.) 15/127/150	13
นกุลปิตุสุตฺร อัง.ฉักก. (มจร.) 22/16/436-438	52
นกุลมาตาสุตฺร อัง.อัญญก. (มจร.) 23/48/323-324	52
นิสสัคคียกัณท์ ปาจิตตียกัณท์ ปาฏิเทศนียกัณท์ เสขียกัณท์ และอธิกรณัสมณะ วิ.ภิกขุณี. (มจร.) 3/733-1242/77-401	118
นิสสัคคียกัณท์ วิ.มหา. (มจร.) 2/508-512/32-36	126
ปฐมวัทฒิสุตฺร อัง.ปัญจก. (มจร.) 22/63/111	97
ปฐมสมขีวิสุตฺร อัง.จตุกก. (มจร.) 21/55/93-94	52
ปฐมสังวาสสุตฺร อัง.จตุกก. (มจร.) 21/53/88-90	42
ปฐมสิกขัตตยสุตฺร อัง.ติก. (มจร.) 20/90/318-319	99
ปฐมอัคคิสุตฺร อัง.สัตตก. (มจร.) 23/46/69	67
ปราภวสุตฺร อัง.สัตตก. (มจร.) 23/31/47-48	96
ปัณทรกนาคราชชาตก ขุ.ชา. (มจร.) 27/286/396	19
ปัพพัชชาคถา วิ.มหา. (มจร.) 4/27-29/33-37	93
ปาราชิกกัณท์ วิ.ภิกขุณี. (มจร.) 3/656-677/1-24	115
ปาราชิกกัณท์ วิ.มหา. (มจร.) 1/68/56-57	126
ปาสาทิกสุตฺร ที.ปา. (มจร.) 11/175/136	100
พรหมสุตฺร อัง.จตุกก. (มจร.) 21/63/107	65
พรหมสุตฺร อัง.จตุกก. (มจร.) 21/63/107	60, 62
พันธนาคารชาตก ขุ.ชา. (มจร.) 27/101/91	43
ภิกขุณีอุปสัมปทานุชานนะ วิ.จ. (มจร.) 7/404/320-321	119

ม.อ. (มจร.) 14/290/350	5
ม.อ. (มจร.) 14/130/167	2
มหากาลเถรคาถา ชุ.เถร. (มจร.) 26/151-152/354-355	105
มหาขันธกะ วิ.มหา. (มจร.) 4/36/45	84
มหานามสูตร อัง.ฉักก. (มจร.) 22/10/422-423	108
มหานามสูตร อัง.อฏฐก. (มจร.) 23/25/268-270	95
มหานามสูตร อัง.อฏฐก. (มจร.) 23/25/268	94
มหาปชาบดีโคตมีวัตถุ วิ.จ. (มจร.) 7/402-403/313-320	113
มหาปรินิพพานสูตร ที.ม. (มจร.) 10/168/113-116	109, 110
มหาปรินิพพานสูตร ที.ม. (มจร.) 10/199/148	105
มหามังคลชาดก ชุ.ชา. (มจร.) 27/160/349	47
มหาสุตโสมชาดก ชุ.ชา. (มจร.) 28/491/181	19, 48
มิตตสูตร สัง.ส. (มจร.) 15/53/68	67
ยโสธราเถรียาปทาน ชุ.อป. (มจร.) 33/314-410/496-507	125
ลักขณสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/210/170	21
ลิจฉวีวัตถุ วิ.มหา. (มจร.) 5/289/105-108	86
วสธสูตร ชุ.สุ. (มจร.) 17/136, 142/531-532	29
วัตถุสูตร สัง.ส. (มจร.) 15/54/69	17, 44
วิ.จ. (มจร.) 7/430/358-360	120
วิ.ภิกขุณี. (มจร.) 3/658/5-6	111
วิ.มหา. (มจร.) 1/299-301/342-344	40
วิ.มหา. (มจร.) 1/303-304/345-347	37
วิ.มหา. (มจร.) 4/29/36-37	95
วิ.มหา. (มจร.) 5/355/228	106
วิมลเถรคาถา ชุ.เถร. (มจร.) 26/72-76/567-568	86, 90
สพรหมกสูตร อัง.ติก. (มจร.) 20/31/183	60, 62
สมจิตตวรรค อัง.ทุก. (มจร.) 20/34/77-78	69, 70

สมัชชีวิสูตร อัง.จตุกก. (มจร.) 21/55/94	49
สัง.ส. (มจร.) 15/127/150	4
สัง.ส. (มจร.) 15/46/60	5
สัง.ส. (มจร.) 15/77/84	3
สัง.ส. (มจร.) 15/845/316	50
สังโยชน์สูตร อัง.ทสก. (มจร.) 24/13/21	108
สังคีติสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/305/269	96
สังฆเภทชั้นธกะ วิ.จู. (มจร.) 7/330-355/167-221	71
สังฆาทเสสกันท์ วิ.ภิกขุณี. (มจร.) 3/678-732/25-75	117
สัมพลาชาดก ขุ.ชา. (มจร.) 27/309, 328-329/585, 588	48
สัมพลาชาดก ขุ.ชา. (มจร.) 27/330/588	47
สิงคาลกสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/242-274/199-218	65
สิงคาลกสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/266-272/212-216	35
สิงคาลกสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/267/212-213	18, 19, 20
สิงคาลกสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/269/214	42, 46, 50
สิงคาลกสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/269/217	46
สิงคาลกสูตร ที.ปา. (มจร.) 11/272/216	96, 110
สิริมาวิมาน ขุ.วิ. (มจร.) 26/137-149/23-26	86
สุจจขชาดก ขุ.ชา. (มจร.) 19/80/173	47
สุนทรีสูตร ขุ.อ. (มจร.) 25/38/246-250	81
อนิยตกันท์ วิ.มหา. (มจร.) 1/443/472-474	106
อนิยตกันท์ วิ.มหา. (มจร.) 1/445/476	99
อัคคิทัตตปุโรหิตวัตถุ ขุ.ธ. (มจร.) 25/188-192/92	99
อัง.เอกก. (มจร.) 20/258-267/32-33	103
อัง.จตุกก. (มจร.) 21/80/125	3
อัง.ติก. (มจร.) 20/31/183	65
อัง.ทูก. (มจร.) 20/71/288-289	5

อัง.ปัญญาจก. (มจร.) 22/230/371-372	2
อัญญครุฑัมมะ วิ.จ. (มจร.) 7/403/316-320	119
อัทธมาสีเถรีคาถา ขุ.อป. (มจร.) 33/168-183/542-544	87
อัทธมาสีเถรีคาถา ขุ.เถรี. (มจร.) 26/25-26/558	87
อัมพปาลีเถรีคาถา ขุ.เถรี. (มจร.) 26/252-270/596-599	86
อัมพปาลีวัตถุ วิ.มหา. (มจร.) 5/288/104-105	86
อาเวณิกทุกขสูตร สัง.สฬา. (มจร.) 18/282/314-315	51
อาสาทุปปชหรรค อัง.ทุก. (มจร.) 20/120/114	25
อิติหาสีเถรีคาถา ขุ.เถรี. (มจร.) 26/402-449/622-628	78
มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2470). พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ <i>สยามมรฎฐสส เตปิฎก</i> . กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พาณิชย์คุณผล.	
ขุ.ขุ. (บาลี) 25/6/4	16, 64
อง.ติก. (บาลี) 20/470/168	64
มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2536). <i>พระไตรปิฎกและอรรถกถา ภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3</i> . กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.	
กัฎฐหาริชาตค ขุ.ชา. (มจร.) 55/216	19
ขุ.ขุ. (มจร.) 39/10-11	99
ขุ.ขุ. (มจร.) 39/11-12	101
ขุ.ขุ. (มจร.) 39/189	16
ขุ.เถรี. (มจร.) 54/354-358	86
ขุ.ชา. (มจร.) 27/1478	47
ขุ.ชา. (มจร.) 55/233-238	107
ขุ.ธ. (มจร.) 41/89	51
วัตถุสูตร สัง.ส. (มจร.) 24/165/276	44

วิมลปราณคณิกาเถรีคาถา ขุ.เถรี. (มมร.) 54/128-172	84
สัง.ส. (มมร.) 24/85	19
อัง.ติก. (มมร.) 34/106-107	60
อัง.เอกก. (มมร.) 33/103-132	104, 105
อัง.เอกก. (มมร.) 33/132-140	105
อัง.เอกก. (มมร.) 33/140-141	104
อัง.เอกก. (มมร.) 33/141-143	104
อัง.เอกก. (มมร.) 33/177-147	107
อัง.เอกก. (มมร.) 33/81-83	107
อัง.เอกก. (มมร.) 33/85-88	107
อัง.เอกก. (มมร.) 33/88-103	104
อัมพปาลีเถรีคาถา ขุ.เถรี. (มมร.) 54/354-358	84

ข้อมูลทฤษฎี

- กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. (2525). *ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2549). *มงคลัตถที่ปวี (แปล เล่ม 2)*. พิมพ์ครั้งที่ 12. นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- คณะศิษยานุศิษย์วันล้ออายุ. (2539). *อินเดียน้อย*. ม.ป.ท.: ที.พี.พรินท์.
- เจริญ ธิชาภรณ์. (2544). *การทำงานของแม่ชีไทยในฐานะผู้ให้บริการในโครงการต่าง ๆ ของสถาบันแม่ชีไทย*. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร. (2533). สติ: พิธีบูชาญัตนเองของหญิงหม้ายในอินเดีย. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*, 11(15).
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชาญเสน. (2541). *สตรีในพระพุทธศาสนา คำถาม-คำตอบ*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชาญเสน. (2539). *การพัฒนาสตรีในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: ส่องสยาม.

- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. (2528). *มาตุสตรียในพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: สามัคคีสาส์นจำกัด.
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. (2532). *นักบวชหญิงในต่างแดน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ปัญญา.
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. (2538). *การศึกษาพระไตรปิฎกเพื่อจัดทำคู่มือการฝึกอบรมสตรีผู้นำชาวพุทธ*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. (2547). *ชนกลุ่มน้อยในดงขมิ้น*. นครปฐม: วัตรทรงธรรมกัลยาณี.
- ชญาภา สีดาฟอง. (2554). *บทบาทการพัฒนาสตรีเชิงพุทธ: กรณีศึกษาวัตรทรงธรรมกัลยาณีภิกษุณีอาราม*. วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต (รัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ชาญณรงค์ บุญหนุน. (2557). การบวชภิกษุณีในสังคมไทย. *วารสารพุทธศาสนศึกษา*, 11(2), 81 – 96.
- ดวงกมล ทองคนารักษ์. (2547). *บทบาทและความสำคัญของอุบาสิกาในพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เดือน คำดี. (ม.ป.ป.). *รายงานการวิจัยเรื่องภิกษุณีในพระพุทธรศาสนา: การศึกษาเชิงวิเคราะห์*.
- ฉัมนันทา สามเณรี (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชฎาเสนา). (2544). *ตอบคำถามเรื่องสตรีในพระพุทธรศาสนา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ส่องสยาม.
- ฉัมนันทา สามเณรี. (2544). *คุยกับพระผู้หญิง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พระอาทิตย์
- ฉัมนันทา สามเณรี. (2544). *ตอบคำถามเรื่องสตรีในพระพุทธรศาสนา*. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- ฉัมนันทาภิกษุณี. (2547). *เรื่องของภิกษุณีสงฆ์*. กรุงเทพฯ: ส่องสยาม.
- นงค์พงา เจริญสุขมงคล. (2551). *สิทธิสตรีไทยภายใต้พันธกรณีระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชน: สิทธิการบวชในพระพุทธรศาสนา*. วิทยานิพนธ์ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นรินทร์ ภาซิต. (2544). *แถลงการเรื่องสามเณรี วัตรนารวงศ์*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- นางรจนา (นามแฝง). (2534). กำเนิดสตรี. *เพื่อนใจ*, 23(1 – 5), 15.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2545). *ว่าด้วย “เพศ” ความคิด ตัวตน และอคติทางเพศ ผู้หญิง เกย์ เพศศึกษาและกามารมณ์*. กรุงเทพฯ: พิมพ์เศ พริ้นติ้ง เซ็นเตอร์.

- ปณิธี บราวน์. (2557). ความหลากหลายทางเพศกับบุพพัตถวัฒนธรรมในสังคมไทย: การสำรวจองค์ความรู้. *วารสารสังคมศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 44(2), 51 – 70.
- ประคอง สิงหนาทนิตริกษ์. (2516). *บทบาทของแม่ช้ไทยในการพัฒนาสังคม. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.*
- ประเสริฐ ทองเกตต์. (2534). *เหตุผลการตัดสินใจบวชชีและความต้องการศึกษาของแม่ช้ไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.*
- ปราณี วงษ์เทศ. (2535). *เพศและวัฒนธรรม. นครปฐม: ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์.*
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2541). *สตรีในคัมภีร์ตะวันออก. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.*
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2542). *ความตกต่ำของสตรีอินเดียโบราณ. วารสารอินเดียศึกษา*, 4(26), 23 – 31.
- ปาริชาติ สุวรรณบุบผา. (2544). *รายงานการวิจัยเรื่อง แม่ช้กับภารกิจทางการศึกษาในประเทศไทย. เสนอต่อคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.*
- ปาริชาติ สุวรรณบุบผา. (2545). *แม่ช้กับภารกิจทางการศึกษาในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: กลุ่มงานศาสนากับการเรียนรู้ สกศ.*
- ปาริชาติ นนทกานันท์. (2523). *แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.*
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2508). *พระพุทธศาสนาในเอเชีย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2544). *ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.*
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2545). *ปัญหาภิกษุณี บททดสอบสังคมไทย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.*
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546) *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 10. นนทบุรี: เอส.อาร์.พรีนติ้ง แมส โปรดักส์.*
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). *พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้. ฉบับสองภาษา. นนทบุรี: เอส. อาร์. พรีนติ้ง แมส โปรดักส์.*

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2548). *ธรรมนุญชีวิต*. พิมพ์ครั้งที่ 36. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 19. นนทบุรี: เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2554). *ตอบ ดร.มาร์ติน: พุทธวินัย ถึง ภิกษุณี*. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: สหมิตรพรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2555). *กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2559). *ธรรมนุญชีวิต / A Constitution for Living*. พิมพ์ครั้งที่ 143. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ.
- พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำมิ่ง). (2550). *การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของสตรีในสังคมไทยปัจจุบัน*. วิทยานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาชินวัฒน์ แสงชาตรี. (2548). *การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล*. การศึกษาอิสระ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- พระมหาประมวล ฐานทตฺโต (บุลาลม). (2548). *พาราณสี คือ อินเดียแท้*. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ร่วมธรรม.
- พระมหาสังเวทย์ ธมฺมเนตฺติโก (เนตรนิมิตร). (2536) *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง ชีวิตภิกษุณีกับการบรรลุอรหัตผล: เฉพาะที่ปรากฏในเถรคาลา*. วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต) และคณะ. (2544). *สตรีในพระพุทธศาสนา*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์. (2505). *เจ้าชีวิต*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.
- พิมาน แจ่มจรัส. (2542). *ราชินีไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธีรการพิมพ์.
- พุดวิทย์ บุณนาค. (2542). แนวคิดเชิงชนบและพุทธคติในตรีศึกษาไทย. *รัฐศาสตร์สาร*, 21(2), 273-301.
- ภิกษุณีธัมมนันทา. (2547). *ภิกษุณีกับบทบาทเรื่องเพศสภาพในสังคมไทย*. เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์.

- มนตรี วิวาท์สุข. (2553). ลูก: วัดถุมงคลแห่งครอบครัวชาวพุทธ. *วารสารศรีนครินทร์วารวิโรฒวิจัยและพัฒนา (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)*, 2(3), 27 – 43.
- มนตรี วิวาท์สุข. (2552). แม่พ่อแบบพุทธ. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 26(1), 81 – 98.
- มนตรี วิวาท์สุข. (2554). ภรรยาคือยอดสหาย. *วารสารกระแสวัฒนธรรม*, 12(21), 22 – 38.
- มนตรี สืบด้วง. (2550). ครุธรรม 8: ปัญหาสิทธิสตรีในพระพุทธศาสนา. *บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, 3(2), 101 – 127.
- มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืบด้วง). (2557). *สตรีในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มานพ นักการเรียน. (2545). *พระพุทธศาสนากับสตรีศึกษา*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา. (2543). *วันวิสาขบูชา*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา.
- เมตตานันโท ภิกขุ. (2545). *เหตุเกิด พ.ศ. 1 เล่ม 2: วิเคราะห์กรณีปฐมสังคายนาและภิกษุณีสงฆ์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงพระอาทิตย์.
- รัญจวน อินทรกำแหง. (2537). *สิทธิสตรี วิถีพุทธ ชุद्ध์หญิงกับศาสนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เจนเดอร์เพรส.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์ พับลิเคชันส์.
- ลักษณวัตต์ เจริญพงศ์. (2547). *ปรัชญาภาวะสตรี Feminism (Philosophy of women)*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- วาสนา ไอยรารัตน์. (2522). *สิทธิและหน้าที่ของสตรีในวรรณกรรมสันสกฤตที่ว่าด้วยธรรมศาสตร์*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิมลศิริ ร่วมสุข. (2522). *ประวัติวรรณคดีสันสกฤตยุคพระเวท*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สหสยามพัฒนา.
- วุฒิชัย อ่ำบำรุง. (2550). *สถานภาพและบทบาทภิกษุณีในประเทศไทย*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- ศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา. (2536). *ชีวิต แนวคิด และการต่อสู้ของ “นรินทร์กสิง” หรือ นรินทร์ ภาซิด คนขวางโลก*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- สมชาย ไมตรี และคณะ. (2546). *รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง การศึกษาความเป็นไปได้ของการบวชภิกษุณีในประเทศไทย*. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมภาร พรหมทา. (2537). สตรีในทัศนะของพุทธศาสนา. *วารสารพุทธศาสนศึกษา*, 1(3), 38-52
- สมักร บุราวาส. (2516). *ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล*. พระนคร: แพร่วิทยา.
- สามเณรธีรมนันทา (รศ.ดร.ฉัตรสุมาลย์ กบึงสิงห์). (2544). *คุยกับพระเจ้าผู้หญิง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พระอาทิตย์.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. (2523). *พุทธศาสนาในอินเดีย*. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์.
- สุขใจ พุทธิเศษ (2527). สถานภาพและบทบาทของแม่ชีไทยในสังคมไทย: ศึกษากรณี วัดสร้อยทอง. ปรียญานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุขสันต์ จันทะโชโต. (2549). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์ร่างพระราชบัญญัติคณะแม่ชีไทย: กรณีศึกษาการพัฒนาองค์การและการพัฒนาสถานภาพแม่ชีไทยในมิติของ พระพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุวิมล ประกอบไวยกกิจ. (2521). *สตรีในวรรณคดีสันสกฤต*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิตบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสถียรพงษ์ วรรณปก. (2544, เมษายน 28). *ราชบัณฑิตหนุนสุดตัว ฟันภิกษุณีไทยโพสต์*.
- เสมอ บุญมา. (2524). *ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2548). *เพศสถานะและเพศวิถีในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิภูวัฒน์ โพธิ์सान. (2560). *แนวคิดอิสตรีฮินดู*. มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์.
- อภิภูวัฒน์ โพธิ์सान. (2560). *พุทธศาสนากับแนวคิดอิสตรี*. มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์.
- Bacchus, R. (2013). SATI and performativity towards a Western Feminist understanding of Sati. *Australian Feminist Studies*, 28(76), 155-176.

- Cabezón, J. I. (1992). *Buddhism, Sexuality and Gender*. Albany: State University of New York Press.
- Doniger, W. (2018). Veda. In *Encyclopaedia Britannica*. Retrieved November 5, 2018, from <http://www.britannica.com/topic/Veda>.
- Hornor, I. B. (1930). *Women Under Primitive Buddhism*. London: Routledge.
- Radhakrishna, S. (1966). *Religion and Society*. London: George Allen and Unwin.
- Rodrigues, H. P. (2006). *Introducing Hinduism*. New York: Routledge.
- Dutt, S. (1962). *Buddhist Monk and Monasteries of India*. London: George Allen & Unwin.
- Takakusu, J. (Tr.) (1986). *A Record of the Buddhist Religion as Practiced in India and the Malay Archipelago*. London: n.p.
- Rahula, W. (1993). *History of Buddhism in Ceylon*. Sri Lanka: The Buddhist Cultural Center.

ดัชนี

ก		กัมโพชสูตร	1, 6
กฎหมาย	38, 39	กัลยาณชน	108
กตซี	127	กาม	41, 42, 44, 50, 54, 65, 95, 100
กัตถุญญกตเวที	25	กาย	4, 10, 21, 48, 50, 51, 66, 68, 70, 84, 97, 113, 115, 115, 130
กรรม	5, 15, 29, 31, 34, 41, 59, 65, 96, 98, 102, 111, 115, 119, 120, 122, 129	การเผยแผ่	104
กรรมกร	17, 40, 46, 54, 68, 115	การเมือง	9, 58
กรรมฐาน	101, 105	การปฏิบัติธรรม	105
กระแส	32, 37, 40, 43, 56, 59, 63, 66, 67, 78, 81, 108, 111, 129	การปรับปรุงปาวา	106
กรุงเวสาลี	112	การพนัน	54
กรุงกบิลพัสดุ์	112	การศึกษา	12, 18, 19, 20, 26, 28, 29, 30, 59, 74, 99, 100, 108, 123, 124, 126, 127, 129
กรุณา	5, 60, 61, 69, 89	กาลเทศะ	9, 10
กลวิธีการสอน	9	กาสี	86
กลาง	1, 4, 6, 7, 8, 24, 31, 69, 74, 77, 85, 96, 98, 108, 129	กิลีส	12, 44, 59, 62, 65, 71, 90, 92, 101, 110, 125, 128
กษัตริย์	29, 40, 55, 84, 123	กุกกาสูตร	44
กัจวล	53, 54, 79	กุนาลชาตค	1
กัฏฐหาริชาตค	19	กุนาลละ	2
กัณท์	114, 115, 117, 118, 117, 118, 126	กุมารี	46, 62, 63, 79, 118

กุมารীগูตวรรค	118	71, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 90,
กุศล	7, 43, 71, 117	111, 121, 125, 129, 130
กุศลจิต	117	ครุธรรม 113, 118, 127, 128
กฎการศาลา	112	ครุธรรมปฏิบัติคหณอุปสัมปทา 118
ข		ครูอาจารย์ 35
ขนมชั้น	100	คลอด 26, 51, 68, 69, 104
ข่มขืน	126	ความเห็นแก่ตัว 55
ข้อห้าม	49	ความสุขนอกบ้าน 32
ข้ออนุญาต	49	ความอยู่ดีธรรม 84
ขัตติยสูตร	19, 46, 47	คหปตคคิ 17, 46
ขันติ	51	คัถณีนีวรรค 118
ขับเคื่อน	13, 28, 59, 107	ค่านิยม 11, 43, 45, 67, 68, 79
ข่าว 13, 56, 87, 96, 98, 107, 120,		คำสอน 13
126		คุก 43, 44
ข่าวมรฎปายาส	107	คุณค่า 10, 16, 79, 81
ค		คุณธรรม 10, 15, 17, 18, 19, 20, 26,
คณะกรรมการ	106	27, 28, 37, 42, 48, 60, 63, 64,
คติความเชื่อ	33	68, 70, 71, 72, 110, 121
คนผิวขาว	28	คุณภาพ 18, 21, 22, 24, 25, 26, 27
คนผิวดำ	28	คู่ความสัมพันธ์ 35
กรรม 20, 26, 51, 67, 68, 106		คู่ชีวิต 18, 35, 55
ครองเรือน	13	คู่หมั้น 38, 39, 124
ครอบครัว 13, 16, 17, 18, 21, 22,		ฃ
24, 25, 26, 27, 30, 34, 44, 48,		ฃราวาส 7, 36, 40, 41, 46, 50, 71,
49, 51, 52, 53, 57, 58, 61, 64,		78, 89, 92, 94, 110, 128

ฆ่า 5, 9, 41, 42, 46, 54, 65, 68, 71,
72, 81, 95, 102, 107

ฆาตกร 9

ฆาตกรรม 83

ง

งูเห่า 2, 6

จ

จริยธรรม 20, 26, 27, 28

จงจำ 43, 44

จันทาล 29, 97, 98

จันทาลสูตร 97

จันทาเถรีคาถา 81, 89

จาละ 50, 51, 53, 54, 95, 97, 98

จาริก 10, 13, 44, 59, 92, 112

จาริตตวรรค 118

จิตใจ 18, 33, 44, 50, 51, 62, 70,
96, 97, 98, 107

จิตคิดจะลัก 115

จิตตาคารวรรค 118

จีวรวรรค 117

จุฬเวทลสูตร 127

จุฬกัมมวิภังคสูตร 1, 6

จุฬอนาถบิณฑิกเศรษฐี 106

ฉ

ฉัตตูปาหนวรรค 118

ฉัตรสุมาลย์ 7

ช

ชะตาชีวิต 32

ชั่วยาบ 115

ชาดก 1, 2, 4, 5, 6, 10, 19, 43, 47,
48, 49, 66

ชาตรูปุรชตวรรค 117

ชาติ 15, 17, 26, 28, 29, 30, 49, 53,
57, 87, 111, 123, 124, 126, 129

ชาติกำเนิด 15, 29

ชาติตระกูล 29

ชาย 4, 6, 10, 12, 13, 14, 15, 16,

17, 19, 28, 30, 32, 33, 34, 35,

37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44,

51, 52, 53, 57, 58, 63, 64, 66,

68, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 83,

84, 85, 89, 90, 92, 93, 94, 105,

107, 109, 113, 115, 116, 115,

124, 127, 128, 129, 130

ชาวพุทธ 52, 108

ชาวมิลักขะ 28

ชาวอารยัน 28

ชีวกสูตร 94, 96

ชีวิต 1, 3, 4, 9, 10, 11, 12, 16, 19,
20, 21, 28, 29, 32, 33, 34, 35,
37, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 50,
51, 52, 55, 56, 58, 59, 61, 62,
65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 74,
75, 76, 77, 78, 79, 81, 83, 85,
86, 87, 89, 92, 93, 94, 95, 97,
98, 107, 108, 110, 111, 113,
115, 118, 124, 125, 126, 127,
129, 131

ณ

ณาน 90, 103, 105, 123

ญ

ญัตติจตุตถกรรม 111, 120

ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา 119

ญาณทัสสนะ 115

ญาตี 21, 27, 33, 37, 38, 39, 49, 51,

52, 59, 78, 81, 82, 83, 87, 89,

91, 125, 126

ฎ

ฎีกา 94

ฐ

ฐานะ 1, 12, 13, 16, 17, 20, 21, 22,

24, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 34,

35, 37, 40, 43, 44, 45, 46, 49,

57, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 68,

69, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 79,

81, 84, 85, 88, 89, 92, 93, 94,

106, 107, 111, 128, 130, 131

ฐานะตามตัว 130

ฐานะติดตัว 130

ด

ดวงจันทร์ 18

ดอกเบี้ย 20

ดอกผล 20

ดาบส 66

ดูหมิ่น 1

ต

ตกต่ำ 1, 13, 24

ตกรรก 13

ตติยภาณวาร 120

ตน 7, 11, 12, 13, 15, 18, 19, 20,

21, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 35,

36, 37, 41, 42, 44, 45, 48, 49,

50, 51, 52, 55, 58, 60, 63, 65,

68, 69, 71, 72, 74, 75, 76, 81,

82, 85, 86, 87, 88, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 104, 105, 109, 110, 111, 115, 116, 116, 117, 121, 125, 126, 128, 130			
ตนเอง 9, 13, 18, 20, 26, 27, 37, 52, 60, 72, 81, 84, 95, 101, 115			
ตปฺสสะ	101		
ตระกูลโสเภณี	123		
ตระกูลคนเขี้ยวใจ	123		
ตระกูลคฤหบดี	123		
ตระกูลคฤหบดีมหาศาล	123		
ตระกูลช่างทอง	123		
ตระกูลนายพราน	123		
ตระกูลมั่นคง	123		
ตระกูลสามัญ	124		
ตัมหา	44		
ตัวชี้วัด 24, 25, 26, 27, 30, 70, 71, 99			
ตัวบ่งชี้	29		
ตาย 5, 9, 10, 11, 15, 16, 18, 24, 41, 53, 59, 60, 62, 69, 71, 75, 77, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 90, 102, 115, 126			
ต่ำ 1, 13, 19, 24, 47, 74, 85, 97, 98, 111, 121, 128			
ตวัฏจักร	118		
		ท	
		ทมะ	50
		ทรัพย์ 14, 18, 26, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 46, 48, 50, 54, 59, 65, 66, 67, 69, 71, 79, 83, 84, 85, 95, 96, 97, 104, 107, 110, 113, 115	
		ทักษิโณยัคคิ	46
		ทางออก 59, 77, 78, 80, 81, 83, 85, 129	
		ทายาท 20, 35, 59, 75	
		ทาส 17, 28, 38, 40, 41, 42, 46, 54, 68, 115	
		ทำนบ	113
		ทำบุญ 20, 35, 81, 96, 97, 105	
		ทิมฺมจิวรรค	118
		ทิส 4, 5, 14, 35, 43, 46, 50, 64, 65, 96	
		ทิสเบื้องขวา	46
		ทิสเบื้องซ้าย	46
		ทิสเบื้องบน	46
		ทิสเบื้องล่าง	46
		ทิสเบื้องหน้า	46
		ทิสเบื้องหลัง	46
		ที่ยืน	13
		ทุกกรกิริยา	129

ทุกข์ 11, 31, 32, 33, 46, 47, 48, 51, 53, 60, 67, 69, 70, 72, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 92, 99, 100, 101, 104, 112		ธรรมวินัย	129
ทุจริต	19, 68, 98	ธรรมิกวรรค	118
ทุติยภัณฑสัปสูตร	1, 5, 6	ธัมมทินนาเถรียาปทาน	127
ทุติยวัฑฒิสูตร	97	ธัมมนันทา	7
ทุติยสังวาสสูตร	42	ธิดา 12, 13, 14, 15, 103, 104, 122, 124	
ทุติยสิกขัตตยสูตร	99	ธิตสูตร	1, 6
ทุติยอัคคิสูตร	17, 46, 67	น	
ทุศีล	41, 42, 69, 72	นโม	101
ทูเตนุปลัมปทา	120	นโยบาย	26
ธ		นกแขกเต้า	66
ธนญชัยเศรษฐี	51	นกดุเหว่า	2
ธรรม 4, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 15, 19, 21, 27, 28, 29, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 47, 49, 50, 52, 54, 57, 60, 61, 64, 65, 69, 70, 71, 83, 86, 88, 89, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 110, 112, 113, 115, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131		นกุลบิดา	52, 53
ธรรมคุณ	122	นกุลปัตตสูตร	52
		นกุลมาตาสูตร	52
		นกุลมารดา	52
		นรก 5, 13, 15, 16, 34, 41, 59, 71	
		นักเลง	4, 54, 86
		นักบวช 12, 59, 81, 92, 94, 108, 111, 128, 129	
		นักศึกษา	99, 100, 108
		นักควรรค	118
		นันทกุมาร	112
		นันทมาณพ	126
		นาข้าวสาลี	113
		นาค	52

นางกาตียานี	107	นิสส์คดียกัณฑ์	126
นางคณิกา	120		
นางจุฬสุภัททา	52, 104	บ	
นางนกุลมารดา	52, 107	บทบัญญัติ	114, 128
นางนกุลมารดาคหปตานี	107	บทบาท	28, 34, 35, 36, 37, 102, 103, 104, 106, 107, 121, 125, 126
นางวิมลลา	83	บรรพชิต	7, 71, 89, 92, 110, 112, 113, 125
นางวิสาขา	6, 51, 52, 104	บรรพบุรุษ	13
นางศากิยานี	112	บริบท	1, 7, 8, 9, 10, 12, 18, 32, 33, 45, 66, 67, 107, 128, 129, 131
นางสิกขมานา	119	บริษัท	18, 92, 103, 110, 129, 131
นางสิริมา	83	บวก	1, 3, 6, 7, 8, 19, 62
นางสุชาดา	41, 107	บวงสรวง	34, 35, 36, 59, 61, 63
นางสุปวาสาโกลิยธิดา	104	บวช	12, 16, 41, 44, 59, 70, 71, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 92, 106, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 131
นางสุปปิยา	104	บัญญัติ	40, 104, 106, 111, 113, 114, 121, 126, 127, 128, 129
นางอัชฌกาสี	83	บัณฑิต	3, 4, 18
นางอัมพปาลี	83		
นางอุตตรา	52		
นายจ้าง	36, 46		
นายหญิง	41		
นายหน้า	40		
น้ำนม	66, 113		
นิโครธาราม	112		
นิกมกรู	124		
นิทาน	10		
นิพพาน	5, 6, 9, 12, 60, 88, 92, 108, 125, 131		
นิมมานรดี	5, 54, 86		
นิสส์คดียปาจิตตีย์	114, 117		

บ้าน 29, 32, 33, 34, 42, 44, 46, 50, 51, 52, 53, 54, 60, 61, 64, 67, 77, 78, 80, 81, 82, 107	ปฐมอัครศิสุตร 67
บิณฑบาต 53, 81, 89, 90	ประเทศชาติ 21, 26, 58
บุคคล 3, 5, 9, 25, 28, 34, 35, 52, 58, 62, 64, 65, 68, 74, 84, 93, 95, 100, 101	ประเพณี 53, 80, 82, 83, 128
บุญ 7, 20, 43, 68, 96, 97, 98	ประเวณี 38, 39, 53
บุตร 4, 5, 6, 14, 15, 16, 17, 18, 41, 65, 71, 89, 104, 106, 107, 112, 115	ประเสริฐ 13, 44, 46, 47, 48, 59, 92, 97, 115
บุพการี 25, 26	ประจำเดือน 120
บุรุษ 1, 2, 4, 5, 10, 13, 14, 20, 58, 59, 66, 81, 92, 93, 94, 111, 113, 127, 128	ประชาชน 55, 83, 110, 122
บุชายัญญ 68	ประณมศึกษา 100
ป	ประวัติศาสตร์ 1
ปเสนทิโกศล 6	ประสูติ 13, 14, 32
ปกติ 76, 77, 79, 80, 86, 90, 117	ปรับปรับภาพ 103
ปฎิรูป 1	ปราภวาสูตร 96
ปฎิวัติ 1, 41, 43, 46, 61, 129	ปรารถนา 9, 11, 13, 14, 17, 18, 30, 31, 40, 42, 48, 49, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 62, 72, 74, 75, 76, 81, 84, 85, 87, 90
ปฎิสันธิ 18	ปรินิพพาน 105, 109, 110, 127, 129
ปฐมวฑฒิสูตร 97	ปริวาส 117
ปฐมสมชีวิสุตร 52	ปริศนา 91
ปฐมสังวาสสุตร 42	ปลงอาบัติ 117
ปฐมสิกขัตตยสุตร 99	ปลดเปลื้อง 13
	ปวงชน 14
	ปวัตตินี 121, 125, 126
	ปัจฉิมวัย 91

ปัญญา	3, 4, 6, 7, 14, 50, 53, 54, 66, 69, 88, 96, 97, 98, 99, 105, 108, 123, 124, 126, 130, 131	ผาสุก	27, 90, 110
ปิ่นทรวงนาคราชชาดก	19	ผี	42
ปัดตวรรค	117	ผู้ปกครอง	38, 39, 40
ปัพพัชชากถา	93	ผู้ฟ่ายแพ้	114
ปัสสาวะ	69, 120	พ	
ปาจิตตีัย	114, 117	พร	31, 59, 61, 63, 64, 65, 70, 72
ป่าช้า	105	พรรค	116
ปาฏิเทสนีย์	114	พรหม 2,	37, 49, 50, 51, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 69, 72, 76, 83, 96, 113, 130
ปาฏิเทสนียกัณฑ์	118	พรหมจรรย์	44, 59, 81, 100, 113
ปาราชิก	114, 115, 115, 116, 126	พรหมจารี	28, 46, 79
ปาราชิกกัณฑ์	126	พรหมสูตร	60, 62
ปาสาทิกสูตร	100	พระ	1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 25, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 118, 119, 120, 121, 123, 124,
ปีตุฆาต	102		
ปุณณมข	2		
ปุตตสูตร	15, 18, 19, 71		
ปุตตะ	13, 15, 16		
ปุถุชน	88, 92, 99, 100, 102, 108		
ผ			
ผนวช	32, 119, 126, 129		
ผลข้าว	6		
ผลดี	6, 34		
ผ้าเช็ดปาก	106		
ผ้ากาสาเยะ	112		
ผ้าสบง	126		

125, 126, 127, 128, 129, 130, 131		พระจาลาเถรี	122
พระจันทาเถรี	122	พระจิตตาเถรี	122
พระเขมาเถรี	122, 123	พระชนนี	113
พระเจ้าจักรพรรดิ	2	พระชชยา	40
พระเจ้าปเสนทิโกศล	13, 106, 126	พระตถาคต	112
พระเจ้าพิมพิสาร	126	พระติงสมัตตาเถรี	122
พระเจ้าสุทโธทนะ	112	พระติสสาเถรี	122
พระเจ้าอุเทน	105	พระทันตिकाเถรี	122
พระชนตาเถรี	122	พระธรรมทินนาเถรี	122, 123
พระเถรี	16, 121	พระธรรมมาเถรี	122
พระเทวทัต	71	พระธีราเถรี	122
พระเมตติกาเถรี	122	พระนันทะ	12
พระเวท	28, 32	พระนันทาเถรี	123
พระเสลาเถรี	122	พระนันทุตตราเถรี	122
พระโรหิณีเถรี	122	พระนางเขมา	40
พระโสณมาเถรี	122, 123	พระนางเจลนา	40
พระโสมาเถรี	122	พระนางโกศลเทวี	52
พระโอรส	12, 14, 32	พระนางโสมา	40
พระไตรปิฎก 1, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 17, 18, 45, 52, 68, 89, 93, 94, 99, 101, 110, 111, 121, 129, 131		พระนางคุดตา	125
พระกัศยาโคตมีเถรี	122, 123	พระนางทันตिका	125
พระคุดตาเถรี	122	พระนางธรรมทินนา	52
พระจันทาเถรี	89	พระนางปุณณา	125
พระจาปาเถรี	122	พระนางมหาปชาบดีโคตมี	112, 119, 125
		พระนางมัลลิกา	40, 52
		พระนางมาคันทิยา	40
		พระนางมุตตา	125

พระนางवासภักซ์ติยา	40	74, 75, 80, 83, 84, 86, 87, 92,
พระนางवासุสทัตตา	40	93, 94, 95, 96, 97, 98, 103,
พระนางวิเทหิ	40	104, 105, 106, 107, 108, 110,
พระนางสกุลา	40	111, 114, 127, 128
พระนางสัมพูลา	52	พระภัททกาปิลาณีเถรี 122, 123
พระนางสามาวดี	40, 104	พระภัททาคุณชลเสสาเถรี 122, 123
พระนางอุพพิรี	40	พระภัทราเถรี 122
พระปฎาจาราเถรี	122, 123	พระมหากาล 105
พระปัญจสทมัตตาเถรี	122	พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี 122, 123
พระปุณณาเถรี	122	พระमितตาเถรี 122
พระผู้มีพระภาค	3, 53, 112	พระमितตากาฬีเถรี 122
พระพิมพาเถรี	123	พระมุตตาเถรี 122
พระพุทเจ้า 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9,		พระรัตนตรัย 19, 53, 102
10, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19,		พระราชา6, 13, 14, 40, 62, 63, 105,
25, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36,		115, 126
37, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 53,		พระวัชฒมาตาเถรี 122
54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61,		พระวาสิฏฐีเถรี 122
62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 71,		พระวิชยาเถรี 122
72, 81, 86, 89, 92, 93, 95, 96,		พระวิมลเถรี 86, 89, 122
97, 98, 99, 100, 102, 104, 105,		พระวิสสาขเถรี 122
106, 107, 110, 111, 112, 113,		พระวีราเถรี 122
114, 119, 120, 124, 125, 126,		พระสกุลาเถรี 122, 123
127, 128, 129, 130, 131		พระสงฆ์ 46, 54, 65, 93, 94, 95, 96,
พระพุทศาสนา 1, 7, 9, 11, 12, 14,		99
15, 16, 21, 25, 26, 30, 31, 35,		พระสังฆาเถรี 122
40, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 53,		พระสามาเถรี 122
59, 62, 63, 65, 68, 69, 70, 71,		พระสิงคาลมาตาเถรี 123

พระสี่สุภจาลาเถรี	122	พระอุบลวรรณาเถรี	122, 123
พระสี่หาเถรี	122	พระอุปจาลาเถรี	122
พระสุเมธาเถรี	122	พระอุปสมาเถรี	122
พระสุกกาเถรี	122	พระอุพพีรีเถรี	122
พระสุชาดาเถรี	122	พรามหณ์	59
พระสุนทรเถรี	122	พลวัต	22
พระสุนทรินันทาเถรี	122	พหูธาตุกสูตร	6
พระสุภากัมมารธิตาเถรี	122	พหูปุตติกาเถรี	16
พระสุภาชีวกัมพวนิกาเถรี	122	พหูปุตติกาเถรีวัตถุ	15
พระสุนณาเถรี	122	พหูสูต	103, 104
พระสุมังคลมาตาเถรี	122	พ่อ 4, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18,	
พระอโนปมาเถรี	122	19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27,	
พระอนุชา	12, 112	30, 31, 35, 39, 42, 44, 46, 48,	
พระอปราสามาเถรี	122	51, 52, 55, 58, 60, 61, 62, 63,	
พระอปราอุตตมาเถรี	122	64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,	
พระอภยมาตุเถรี	122	73, 77, 78, 80, 81	
พระอภยาเถรี	122	พ่อแม่	13, 26, 35
พระอภิรूपนันทาเถรี	122	พ่อปู่	51
พระอรหันต์	12	พัฒนา	12, 15, 18, 20, 21, 25, 26,
พระอัญญุตราเถรี	122	27, 28, 29, 30, 58, 71, 109, 130	
พระอัทธกาสีเถรี	86, 89, 122	พันธกิจ	13
พระอัมพปาลีเถรี	86, 89, 122	พันธนสูตร	43
พระอานนท์	3, 112	พันธนาคารชาดก	43
พระอิสิทาสีเถรี	78, 89, 122	พาราณสี	86
พระอุตตมาเถรี	122	พิเศษ	17, 51, 74, 76, 77, 121, 123
พระอุตตราเถรี	122	พิการ	18, 20, 56
พระอุทายี	106, 126		

พิธีกรรม	16, 28, 34, 35, 36, 43, 46, 59, 66, 81, 82, 94, 111, 129	ภรรยา	4, 14, 16, 17, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 68, 75, 77, 79, 80, 82, 83, 84, 93, 95, 107, 115, 127, 130
พิธีบวงสรวง	13	ภริยาสูตร	41
พิธีสมรส	39	ภักดี	14
พื้นที่สาธารณะ	32	ภักทากัจจานาเถรี	123
พุทธกาล	7, 8, 9, 13, 17, 28, 31, 32, 41, 43, 47, 52, 58, 71, 75, 80, 83, 84, 87, 121, 124	ภักติกะ	101
พุทธคุณ	104, 122	ภิกขุณีวิภังค์	111, 114
พุทธบริษัท	129	ภิกขุณีอุปสัมปทานุชานนะ	119
พุทธบัญญัติ	126	ภิกษุ	2, 5, 6, 12, 53, 71, 86, 87, 92, 94, 95, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 114, 115, 117, 119, 120, 125, 126, 127, 128, 129
พุทธพจน์	7, 25, 29, 127	ภิกษุณี	7, 12, 60, 71, 74, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 91, 92, 94, 104, 106, 108, 110, 111, 113, 114, 115, 114, 115, 116, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131
พุทธศาสนา	1	ภิกษุณีปาติโมกข์	114
พุทธศาสนิกชน	13, 51, 108	ภิกษุณีสงฆ์	120
พุทธานุญาต	106, 112	ภิกษุปาติโมกข์	114
พุทธจริต	124	ภุตคามวรรค	118, 118
พุดเท็จ	42, 54		
พุดเพื่อเจ้า	42		
พุดคำไพเราะ	54		
พุดคำหยาบ	42		
พุดส่อเสียด	42		
พ			
ฟรีเซ็กส์	40		
ภ			
ภพ	53, 99		

ภูมิความรู้	45	มัธยมศึกษา	100
ภูมิศาสตร์	11	มาตรฐาน	11, 127
ภูมิหลัง	123	มาตรฐาน	2, 3, 112, 113
ม		มาตรฐาน	102
มเหสี	13, 14, 40, 105, 126	มานิต	117, 119
มจร	40, 86, 124	มาร	2, 94, 110
มงคลสูตร	16, 64	มารดา	12, 17, 29, 33, 38, 41, 44,
มนุษย์	5, 7, 8, 11, 13, 17, 21, 29,		46, 52, 53, 54, 57, 58, 60, 68,
	43, 45, 47, 58, 59, 60, 61, 63,		93, 95, 102, 103, 105, 107,
	72, 90, 104, 108, 115, 130		121, 124
มนุษยชาติ	12, 16, 21, 25, 26, 30,	มิฉนาทวิภูริ	42
	130	มิตตสูตร	67
มนุษย์นิยม	8	มิตร	2, 35, 36, 51, 52, 64, 65, 67,
มรรค	88, 100		82, 87, 89
มลทิน	43, 54, 107	มุทิตา	60, 61, 69
มลฑิล	42	มุสาวาทวรรค	118, 118
มหาหังสชาดก	1, 6	ย	
มหาเทวีสติมาตา	82	ยโสธราเถรียาปทาน	125
มหาขันธกะ	84	ยกย่อง	7
มหานามสูตร	94, 95, 108	ยสะ	107
มหาปชาบดีโคตมีวัตถุ	113	ยากจน	52, 84, 85, 124
มหาปริณิพพานสูตร	105, 109, 110	ยาย	10, 52
มหามังคลชาดก	47	ยุคโบราณ	11
มหาสุตโสมชาดก	19	ยุคปัจจุบัน	56
มะลิ	113	ยุคพระเวท	1, 28
มังคลัตถทีปนี	69	ยุคพราหมณ์	1, 28, 32

ยุคสมัย	12, 32	ลสุณวรรค	118
ยุคอารยัน	1, 32, 60	ลักขณสูตร	21
ยุทธศาสตร์	26	ลับ	44, 106, 115
ร		ลิจฉวีวัตถุ	86
		ลีนสองแฉก	2
รัตนวรรค	118	ลูก	9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 43, 44, 46, 47, 48, 51, 53, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 127, 130
รถจักรยานยนต์	76	ลูกเทียม	19
ระดับสังคม	13	ลูกเลี้ยง	19
รัก 2, 3, 31, 33, 36, 37, 39, 48, 49, 50, 55, 56, 57, 63, 65, 69, 70, 75, 78, 80, 85, 87, 107, 115, 121, 130		ลูกแท้	19
รัง	43, 44	ลูกในปกครอง	19
รัฐราชสถาน	83	ลูกจ้าง	36, 38, 39, 46
รัตัญญู	123	ลูกชาย	12, 13, 15, 58
รากเหง้า	48	ลูกบุญธรรม	19
รากขวัญ	115	ลูกศิษย์	19
รากะ	2, 44, 68	ลูกสายโลหิต	19
ราชกิจ	14	ลูกสาว	12, 13, 16, 57
ราชคฤห์	106, 124	ลูกอติชาติ	19
ราชบัลลังก์	14	ลูกอนุชาติ	19
ราชสมบัติ	4, 14	ลูกอวชาติ	19
ราหุล	12, 32, 112		
รูปสมบัติ	46		
ล			
ลบ	1, 2, 5, 7, 8, 19, 25, 76		

ว		92, 95, 96, 97, 98, 99, 102,	
วงศ์ตระกูล	17, 21	105, 106, 107, 108, 123, 124,	
วรรณะ	12, 28, 40, 41, 57, 76, 123,	129, 130	
	129	ศรีธัญชัย	10
วรรณกะษัตริย์	123	ศักดิ์ศรี	43
วสตุสูตร	29	ศักดิ์สิทธิ์	17, 57, 60, 61, 63, 65, 69,
วัฒนธรรม	7, 8, 9, 59	72, 96, 98, 111	
วัตถุสูตร	44	ศักราช	12, 29, 30, 57, 81, 108,
วันอุโบสถ	119	130	
วางแผนครอบครัว	26	ศากยะ	94, 112, 119, 120
วิจารณ์	7, 8, 127, 128	ศาสดา	59, 101, 102, 108, 125
วินัย	12, 37, 40, 65, 108, 112, 113,	ศาสตร์	18
	114, 116, 123, 125, 126, 127,	ศาสนา	13, 14, 16, 28, 31, 32, 33,
	128, 129	43, 49, 52, 53, 59, 71, 74, 77,	
วินัยปิฎก	114	80, 86, 87, 89, 92, 93, 94, 96,	
วินิจฉัย	7, 8, 9, 95, 106	97, 98, 101, 102, 103, 105,	
วิบัติ	13, 95, 97	107, 108, 109, 110, 111, 120,	
วิพากษ์	7, 8	128, 129	
วิมลเถรีคาถา	86, 90	ศาสนาพราหมณ์	13, 14, 107
วิมลปุราณคณิกาเถรีคาถา	84	ศิลปวิทยา	35
วิสามัญ	105	ศีล	4, 6, 7, 14, 18, 19, 37, 40, 41,
วูแมน	15	43, 47, 50, 53, 54, 69, 71, 78,	
		80, 86, 88, 92, 95, 96, 97, 98,	
		99, 100, 105, 108, 114, 121	
ศ		ศุทร	29
ศพ	82, 83, 105	ศุนย์	19
ศรัทธา	10, 18, 19, 40, 45, 49, 53,		
	54, 61, 65, 69, 71, 80, 86, 88,		

ส		สมบัติ	13, 18, 35, 37, 39, 46, 48, 54, 59, 70, 71, 75, 77, 78, 79, 81, 90, 95, 97, 107, 117
สกทาคามี	44, 99, 100	สมรภูมิ	28
สภิกทาคามีผล	112	สมาธิ	6, 7, 88, 96, 97, 99, 105
สงคราม	28, 90	สรณคมน์	99
สตรี	1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 28, 29, 32, 33, 51, 52, 54, 57, 58, 68, 74, 75, 76, 77, 79, 81, 82, 84, 87, 90, 92, 93, 94, 107, 110, 111, 112, 113, 115, 120, 121, 127, 128, 129, 130, 131	สวดสมณูภาสน์	116
สตรีนิยม	8, 128	สวรรค์	15, 36, 41, 62, 64, 66, 67, 78, 86
สตรีวิถีพุทธ	130	สวรรคต	112, 113
สติ	80, 82, 83	สหธรรมิกวรรค	118
สถานที่	9, 26, 32, 74, 82, 105	สหาย	32, 35, 43, 44, 51, 130
สถานภาพ 1,	12, 13, 14, 15, 16, 22, 33, 34, 57, 58, 63, 64, 74, 76, 87, 89, 94, 110, 123	สะใภ้	41, 51, 52, 92
สถานภาพสตรี	1	สังเกต	42, 44, 66, 67, 78, 80, 100, 108
สถาบันครอบครัว	44	สังโยชน์สูตร	108
สพรหมกสูตร	60, 62, 64	สังขาร	85
สมจิตตวรรค	69, 70	สังคม	1, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 49, 56, 57, 58, 61, 63, 64, 66, 67, 70, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 87, 88, 90, 104, 106, 107, 110, 111, 123, 126, 128, 129, 130, 131
สมชีวิสูตร	49	สังคายนา	89, 122, 127
สมณปริพาชก	115		
สมณูภาสน์	116		

สังคีตีสสูตร	96	57, 58, 59, 75, 76, 77, 78, 79,
สังฆเภท	102	80, 81, 82, 83, 90, 105, 107,
สังฆเภทชั้นธกะ	71	121, 125, 127, 130
สังฆคุณ	122	สามมีจิกรรม 119
สังฆะ	108	สาภิเภทารชาดก 66
สังฆาภี	90, 115	สาวิกา 53, 97, 100, 123, 125, 126
สังฆาภิเสส	114, 115, 117	สิกขมานา 121, 127, 128
สังจะ	50	สิกขาบท 106, 111, 114, 115, 117,
สัตติ	82	118, 117, 118
สัตตฤศาสน์	116	สิงคาลกสูตร 19, 20, 35, 41, 42, 46,
สัตว์เดรัจฉาน	56	50, 69, 96, 110
สัตว์ดิรัจฉาน	114	สิทธิ 12, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26,
สัทธรรม	95, 96, 98, 100, 113	27, 28, 29, 30, 93, 94, 109,
สัทธาจริต	124	111, 127, 128
สัปปาณกวรรค	118	สิริมาวิมาน 86
สัมพุลชาดก	47, 48	สีฬิว 28
สัมมาชีพ	18	สุขภาพ 18, 26, 27, 31, 57
สัมมาทิฏฐิ	5, 43	สุจจชชาดก 47
สาธารณบัญญัติ	114	สุดตันตปิฎก 41, 43, 44, 46
สาธารณปาราชิก	114	สุนทรีสูตร 81
สาธารณสงฆาภิเสส	115	สุภมาณพโตเทยยบุตร 6
สามเณร	12, 112	สุรา 42, 43, 54, 65, 89, 118
สามเณรี	12, 121	สุราปานวรรค 118
สามัญ	61, 63, 86, 105, 124	สุลสาชาดก 1, 6
สามี	4, 9, 14, 16, 29, 34, 35, 36,	สูง 1, 19, 24, 39, 57, 70, 71, 72,
	38, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48,	74, 79, 84, 85, 111
	49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56,	

ท		หลักการ	7, 8, 12, 13, 15, 21, 43, 44, 49, 50, 56, 59, 60, 69, 92, 93, 110, 127, 128, 130
หงส์ตรีภู่	3	หลักคิด	7, 51
หงส์สุมุข	3	หลักธรรม	43, 69, 108, 126, 131
หญิง	2, 3, 4, 6, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 28, 30, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 47, 53, 57, 58, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 87, 89, 90, 92, 93, 94, 104, 105, 106, 107, 112, 113, 115, 119, 120, 124, 126, 127, 128, 130	หลักปฏิบัติ	48, 51
หญิงหม้าย	74, 76, 77, 89	หลาน	10
หนอนขยอก	113	หัวใจ	7, 21, 44, 91, 108
หน้าที่	12, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 40, 50, 59, 63, 64, 67, 68, 69, 77, 93, 94, 103, 104, 107, 115	อ	
หน้าที่รอง	21	อเจลกวรรค	118
หน้าที่หลัก	19	อเสขบุคคล	100
หนี	13, 66	อโยธยราชคก	1, 6
หนุ่มสาว	55	อคติ	65
หมวด	114, 115, 117	อติชาตบุตร	15, 71
หมอชีวกโกมารภัจ	94	อภิภรณ์	106, 114, 116, 117, 118, 118
หย่าร้าง	78	อภิภรณ์สมณะ	118
		อนันตริยกรรม	102
		อนาคต	12, 21, 22, 24, 25, 26, 30, 59, 66, 77, 130
		อนาคามีผล	112
		อนาคามี	44, 92, 100, 127
		อนาถปิณฑิกเศรษฐี	106
		อนาถปิณฑิกคหบดี	41
		อนียตกัณฑ์	99, 106
		อนุชาตบุตร	15, 17, 18, 72

อนุบัญญัติ	128	อัคคีหัตตปุโรหิตวัตถุ	99
อนุบาล	100	อัครสาวก	86
อนุป้านบัญญัติ	128	อัครสาวิกา	123
อบายมุข	65	อังกฤษ	83
อภิชาตบุตร	71	อัจฉราสูตร	1, 6
อภิธรรม	10	อัญชลีกรรม	119
อรรถกถา	94	อัญญสัทถุทเทศ	102
อรรถัตตผล	121	อัญฐครุจัมมะ	119
อรรถัตผล	108, 112	อัญฐวาทิกาอุปสัมปทา	120
อรรถันต์ 13, 44, 59, 62, 63, 68, 83, 86, 87, 89, 100, 102, 125, 126, 127, 130		อัทธกาสี	120
อรรถันตฆาต	102	อัทธกาสีเถรียาปทาน	87
อริยชน	88, 100, 108	อัทธกาสีเถรียาคาธา	87
อริยบุคคล 13, 44, 51, 53, 71, 81, 83, 86, 88, 89, 92, 99, 101, 102, 104, 127		อันทรวาสก	126
อริยผล	100, 122	อันทการวรรค	118
อริยมรรค	43, 100, 122, 127	อัทธาน	117
อริยสงฆ์	68	อัมพปาลีเถรียาคาธา	84, 86
อวชาตบุตร	15, 17, 18, 72	อัมพปาลีวัตถุ	86
อสังกรรม	115	อาเวณิกทุกขสูตร	51
อสาธารณบัญญัติ	114	อาชญากรรม	90
อสาธารณปาราชิก	114	อาชีฟ 26, 71, 76, 84, 85, 86, 87, 89, 110	
อสาธารณสังฆาทีเสส	115	อาณาเขต	58, 75
อสุกัมมัญฐาน	86	อาณนท 2, 3, 6, 112, 113, 122	
อสุภะ	105	อาบัติ 114, 115, 115, 116, 117, 119, 126	
		อาบัติหนัก	114, 115
		อามิสบูชา	105

อายุชัย	71, 85	อุบัติเหตุ	90
อารามวรค	118	อุบาสก	18, 43, 65, 71, 80, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 107, 108, 110, 127, 129
อาลัย	43, 125	อุบาสิกา	43, 53, 54, 71, 74, 80, 83, 85, 86, 87, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 129, 130
อาศรม	28, 46	อุบาสิกาภาตยานี	103
อาสาทุปพหวรค	25	อุบาสิกาภาลี	103
อาหุไนยัคคี	17, 46	อุบาสิกาขุชุตตรา	103
อาหุไนยัคคี	17	อุบาสิกานกุลมารดาคหปตานี	103
อำนาจ	3, 13, 14, 27, 28, 29, 30, 31, 39, 40, 41, 46, 57, 60, 61, 63, 72, 87, 129	อุบาสิกาวิสาขามิคารมารดา	103
อิทธิพล	7, 8, 13, 14, 107, 128	อุบาสิกาสามาวดี	103
อินทรีย์	1, 13, 28, 33, 40, 45, 46, 47, 58, 60, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 87, 107, 121	อุบาสิกาสุขาดา	103
อิสสรสูตร	1, 6	อุบาสิกาสุปวาสาโกลียธิดา	103
อิสิทาสีเถรีคาถา	78	อุบาสิกาสุปปิยา	103
อุเบกขา	60, 61, 69	อุบาสิกาอุตตรานันทมารดา	103
อุโบสถสูตร	1, 6	อุปกิเลส	101
อุกเขปนียกรรม	115, 116	อุปถัมภ์บำรุง	103
อุคตมการณ์	18, 44, 59	อุปสมบท	106, 111, 113, 119, 120, 121
อุคตมคติ	52, 70	อุปัชฌาย์	121, 126
อุคตศึกษา	100	อุภโตบัญญัติ	114
อุตตริมนุสสรธรรม	115		
อุตตระ	9, 11		
อุทิส	20, 35, 62		
อุบล	113		

ประวัติและผลงานผู้เขียน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มนตรี วิวัฒน์สุข

ประวัติการศึกษา

- 2541 ป.ธ. 7 สนามหลวงแผนกบาลี คณะสงฆ์ไทย กระทรวงศึกษาธิการ
- 2543 พธ.บ. (ปรัชญา) (เกียรตินิยมอันดับ 1) มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- 2545 M.A. (Philosophy) (First Class) Madras Christian College, India
- 2549 M.Phil. (South East Asian and South West Pacific Studies) Jawaharlal Nehru University, India
- 2552 Ph.D. (South East Asian and South West Pacific Studies) Jawaharlal Nehru University, India

ความเชี่ยวชาญ

สังคมศึกษา พระพุทธศาสนากับสังคม วิปัสสนากรรมฐาน จิตภาวนาสังคม

สถานที่ทำงาน

- 2551 – 2559 สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม
- 2559 – ปัจจุบัน สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี

งานวิจัย

- 2555 ศึกษาวิเคราะห์การอธิบายอิทธิบาทแบบสัมพันธ์และแบบเอกเทศ [ทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)]
- 2558 การพัฒนาห้องเรียนแห่งการตื่นรู้
- 2561 การสังเคราะห์งานวิจัยวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ระหว่างปี 2549 – 2558: แนวทางส่งเสริมการมีส่วนร่วมของพลเมือง ในการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (ทุนสนับสนุนการวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา)
- 2562 การพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัยจังหวัดชลบุรี ระยะที่ 1 [ทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)]
- 2563 รูปแบบสื่อสังคมออนไลน์ของวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (ทุนสนับสนุนการวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา)
- 2563 ผลกระทบต่อภารกิจและบทบาทของวัดในสถานการณ์โควิด – 19

ผลงานทางวิชาการ

- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2551). ASEAN and regionalism, 1991–2005. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยภูมิภาคตะวันตก*, 3(1), 5 – 18.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2552). *คู่มือการเรียนการสอนประยุกต์: สถิติพื้นฐานกับการเรียนการสอน*. เอกสารเย็บเล่ม.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2552). *คู่มือการสะสมสติ: อนาคตคุณธรรม*. เอกสารเย็บเล่ม.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2552). *พ่อแม่: นิยามรักไม่รู้จบ*. สระแก้ว: ธรรมปพนธ์.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2552). แม่พ่อแบบพุทธ. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 26(1), 81 – 98.

- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2553). ลูก: วัดถุมงคลแห่งครอบครัวชาวพุทธ. *วารสารศรีนครินทรวิโรฒวิจัยและพัฒนา (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)*, 2(1), 27 – 43.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2553). นวัตกรรมการเช็คชื่อ. *จดหมายข่าวเพื่อองฟ้า มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม*, 29(5).
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2554). กระบวนธรรมแห่งอิทธิบาทแบบเอกเทศ. ใน *เอกสารประกอบการสัมมนาผลงานวิจัยนานาชาติ ครั้งที่ 3 (พระพุทธศาสนา: ความรู้จริงและคุณภาพชีวิต)* (หน้า 372 – 382). สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2554). ภรรยาคือยอดสหาย. *วารสารกระแสวัฒนธรรม*, 12(21), 208 – 236.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2554). แผนที่ครอบครัวในพระไตรปิฎก. *นิตยสารพุทธจักร*, 65(1), 26 – 28; 65(2), 29 – 37; 65(3), 46 – 50; 65(4), 42 – 51; 65(5), 37 – 40; 65(6), 28 – 42; 65(7), 28 – 34.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2555). อุทกเทวา. ใน เกศินี จุฑาวิจิตร (บรรณาธิการ) *บทเรียนและประสบการณ์จากวิกฤติน้ำท่วมและการจัดการศูนย์พักพิง* (หน้า 101 – 115). นครปฐม: เพชรเกษมพรินติ้ง.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2555). ภาพพจน์ของแม่จากบทเพลง. *วารสารอักษรศาสตร์*, 33(1), 208 – 263.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2555). *ศาสนากับสันติภาพ*. เอกสารประกอบการสอน. นครปฐม: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2556). ศึกษาวิเคราะห์การอธิบายอิทธิบาทแบบสัมพันธ์และแบบเอกเทศ. ใน *การประชุมวิชาการระดับชาติ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม ครั้งที่ 5 การวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนกับการก้าวสู่ประชาคมอาเซียน* (หน้า 732 – 741). นครปฐม: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- Montree Wiwasukh. (2013). Theorization of Regionalism and ASEAN. *Journal of Humanities and Social Sciences*, 2: 3(Special Edition), 53 – 63.

- มนตรี วิวัฒน์สุข (2557). มนุษย์: ศูนย์กลางแห่งสันติภาพ. ใน *งานประชุมวิชาการระดับชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปี 2557 “พุทธบูรณาการเพื่อการพัฒนาจิตใจและสังคม”* (หน้า 438 – 455). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มนตรี วิวัฒน์สุข (2557). พลวัตแห่งวิถีอาเซียนกับวัฏจักรแห่งสันติภาพในภูมิภาค. *วารสารสหวิทยาการ*, 11(1), 132 – 148.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2558). *ครอบครัววิถีพุทธ*. นครปฐม: เพชรเกษมการพิมพ์.
- มนตรี วิวัฒน์สุข (2559). ภูมิปัญญาท้องถิ่น: การตื่นรู้ การอนุรักษ์ และการพัฒนา. ใน *การประชุมวิชาการระดับชาติ ด้านการบริการวิชาการ ประจำปี 2559 “บริการวิชาการอุดมศึกษาไทย ห่วงใยชุมชน”* (หน้า 168-177). ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2560). ความสำเร็จตามหลักอิทธิบาท. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 25(49), 13 – 35.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2562). การพัฒนาห้องเรียนแห่งการตื่นรู้. *วารสารครุศาสตร์*, 47(1), 358 – 376.
- มนตรี วิวัฒน์สุข และ เทพพร มังธานี. (2563). การใช้ประโยชน์เพลงเพชบุรีเพื่อสันติของวัดในภาคตะวันออกเฉียงของประเทศไทย. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์*, 8(5), 1973 – 1986.
- มนตรี วิวัฒน์สุข, ปัทวี สัตยวงค์ทิพย์, เทพพร มังธานี และธนิศ โตอดิเทพย์. (2563). การสังเคราะห์งานวิจัยวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงของประเทศไทยด้านแนวทางส่งเสริมการมีส่วนร่วมของพลเมืองในการอนุรักษ์และพัฒนาระหว่างปี 2549 – 2558. *วารสารวิจัยรำไพพรรณี*, 14(2), 135 – 146.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2563). ความพร้อมและแผนพัฒนาวัดเพื่อรองรับสังคมสูงวัยจังหวัดชลบุรี. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 28(1), 216 – 243.

...ธรรมดาว่าบุรุษ เป็นที่รักของหญิง ไม่มี ไม่เป็นที่รัก
ก็ไม่มี เพราะหาหญิงทั้งหลายยอมคบบุรุษได้ทั้งที่เป็นคนรัก
และมีใช้คนรัก เหมือนเรือจอดได้ทั้งฝั่งนี้และฝั่งโน้น...

[กฤณาชาดก ขุ.ชา. (มจร.) 28/335/152]

...ขึ้นชื่อว่าหญิงทั้งหลายเป็นผู้มีคุณมาก เกิดขึ้นก่อนในโลก
... พีช (ชีวิต) ทั้งหลายกิ่งอกงามในหญิงเหล่านั้น...

[มหาหังสชาดก ขุ.ชา. (มจร.) 28/119-120/103]

...ทางนั้นชื่อว่าเป็นทางตรง ทิศนั้นชื่อว่ามีภัย รดชื่อว่า
ไม่มีเสียงดัง ประกอบด้วยล่อคือธรรม หิริเป็นฝาประทุษ
สติเป็นเกราะกั้นของรถนั้น เรา (พระพุทธเจ้า)กล่าว
ธรรม มีสัมมาทิฐินำหน้าว่าเป็นนายสารถี ยานชนิดนี้
มีอยู่แก่ผู้ใด จะเป็นสตรี หรือบุรุษก็ตาม ผู้นั้นไปไกล
นิพพานด้วยยานนี้แล

[อัจฉราสูตร สัง.ส. (มจร.) 15/46/60]

สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

ดาวน์โหลดหนังสือได้ที่ลิงก์ หรือ สแกนคิวอาร์โค้ด
<https://anyflip.com/homepage/wbqna>